

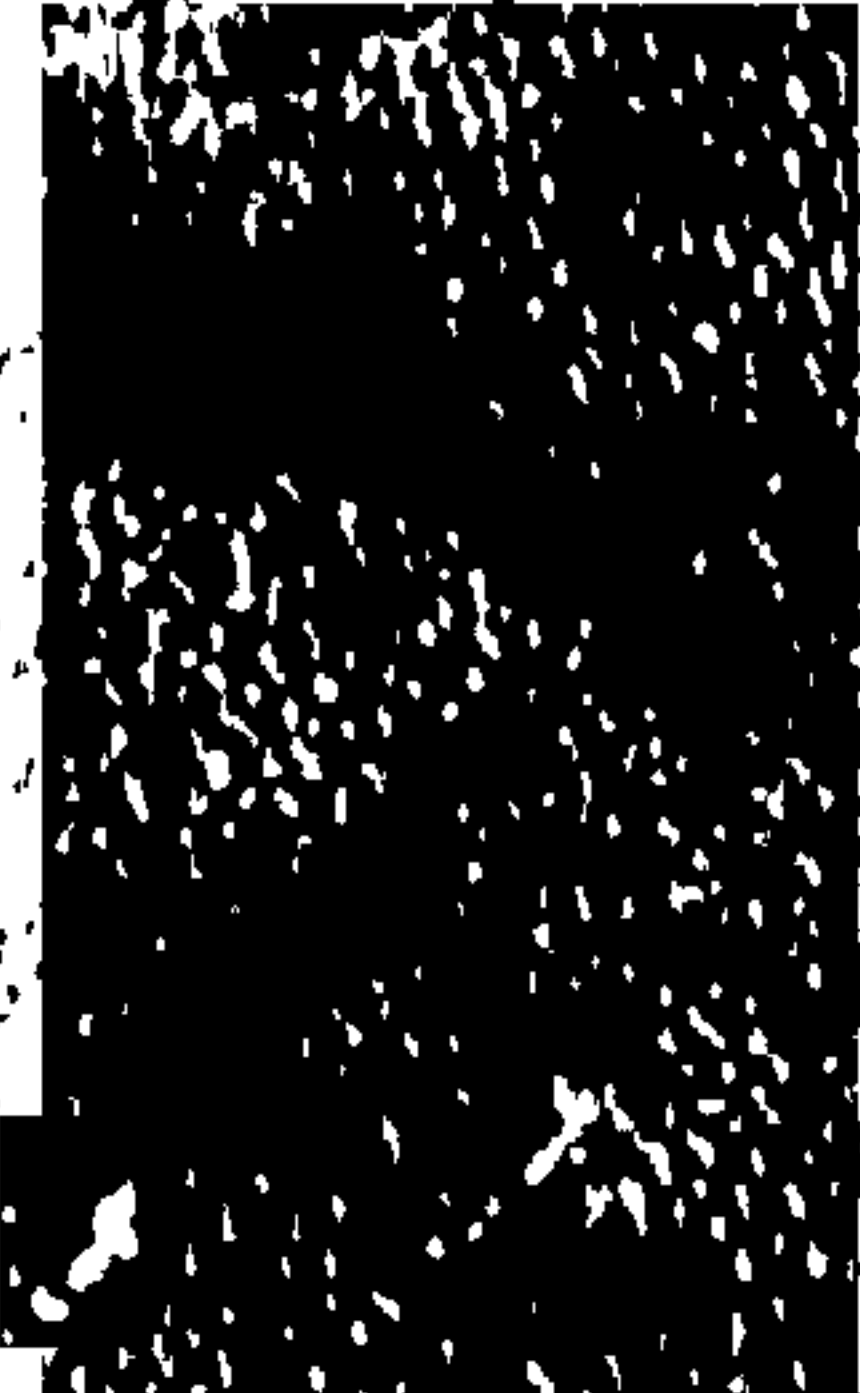
9603

म. ग्रं. सं. ठाणे

दि. २०/०३/४३

सं. नं.

१६०३ ४३

89

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

सृष्टिजन्य ईश्वर शोभे

श्रीगणेशाय नमः

सृष्टिजन्य ईश्वरज्ञान.

१८८५

१८८५

हासंवाद् रूपग्रंथवालबोधा

इंग्रेजीग्रंथावरुनमहाराष्ट्रभाषित

पांडुरंगगणोवा

याणी

रामचंद्र शास्त्री मुडले यांचा साहाय्याने केला

यांत कित्येक आकृतिही काढिल्या आहेत.

श्लोक

तुशीं कर्त्ये देवा अमित शुचनामा जिदिसती.

दुजाकोणी ऐसा इतर तुजवांचून कमती.

स्वसंपत्तीनेतूं निखिलजगहें पूर्ण करिशी.

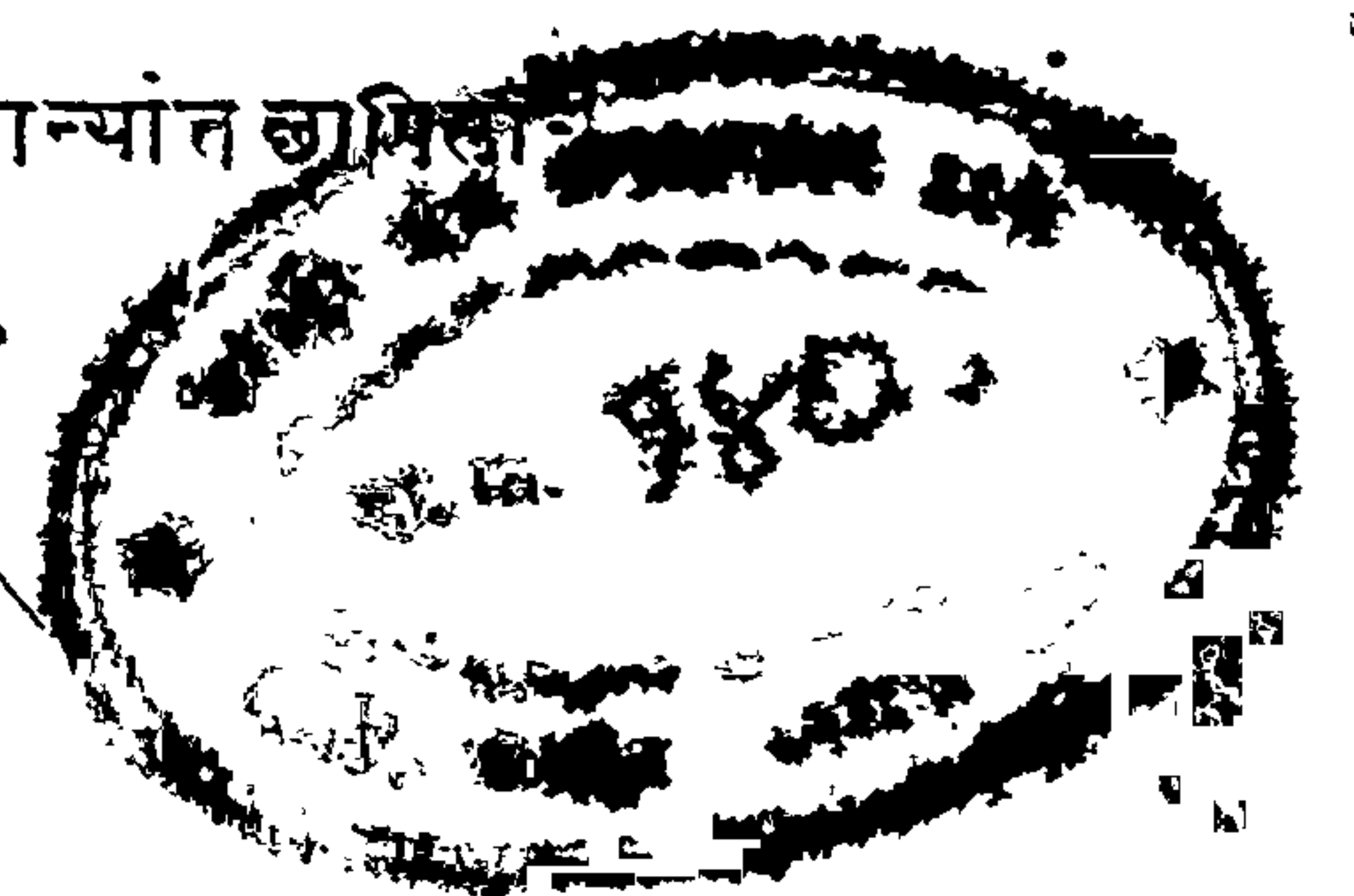
जगत्कर्ताज्ञाता कुशलतरतूं एकचि वशी.

सुबईत

गणपतरुषणाजी यांचे छापखान्यांत छापिले

शके १७६४

सन १८४२

THE
YOUTH'S BOOK

OR

NATURAL THEOLOGY;

Illustrated:

In Familiar Dialogues,

with Various Engravings.

By Rev. J. H. Gallaudet,

Translated from English into Marathee

by

Pandoorung Gunoba.

"Oh! Lord how manifold are thy works in wisdom hast thou
made them all" Psalm 104:24.

LITHOGRAPHED

at

Gunput Crustnaje's Press.

BOMBAY.

1842.

To

The Honble James Farish Esqr

Late Member of Council.

ॐ ॐ ॐ

Bombay.

The distinguished Patron

of
Native Improvement.

The following Marathee Translation

is

Most respectfully dedicated

by

His very Obedient humble & obliged Servt

The Translator.

September }
15th 1842. }

प्रस्तावना

१

संवाद. १ कोशल्य, कल्पना, संकेत, आर्गोनायक स्मरणज

लज्जन्तु, आणि वाफेनें गलवन, यां विषयीं - १

संवाद. २ ईश्वर मोठा कल्पक, आणि संकेतकर्ता आहे, आणि

तो लोकांमध्ये सृष्टिद्वारे आपणास करादर्शवितो, यां विषयीं १७

संवाद. ३ पेनसिलीची नळी. वाहु व हात यांतील अस्थि, आ

णि संधि, नास्तिकमत, आणि आकस्मिक योग, यां विषयीं ३१

संवाद. ४ स्कंधसंधि, स्नायु, स्नायुस्थश्वेनरज्ज, आणि कू

परसंधि, यां विषयीं - ४८

संवाद. ५ मणिबंधाधारास्थि, कूर्परास्थि, मणिबंधाधा

रास्थीनें शिर, संध्यंतर स्निग्धरस, कूच्छातिसेंच

ईश्वराचें ज्ञान, आणि चांगुलपणा, यां विषयीं - ६२

संवाद. ६ आपण संकेत व कल्पना करितो तसा ईश्व

र करित नाही. ईश्वराचें कोशल्य, मणगट, कर,

आणि करपल्लवीभाषा, यां विषयीं - ८१

संवाद. ७ संधीनें चलन व उचन कशाने होते. स्नायु,

स्नायुस्थश्वेनरज्ज, आणि स्नायूचें आकुंचन यां

विषयीं - १०२

अनुक्रमणिका

पृष्ठं

संवाद. ८ प्रतिपक्षी स्नायु ज्ञानरज्जु. मनुष्य मुखमुद्रोत्पा

दक ज्ञानरज्जु, त्यांचा उपयोग, आणि वर्तुल स्नायु,

यांविषयी - _____ १२४

संवाद. ९ दुसरी एक वर्तुल स्नायु, पापणी, आश्रुपांत,

शरीराचा अवयवांचें यथायोग्य निरंतर चलनबलन,

मुखान्चा ज्ञानरज्जु, आणि मुखद्राव मुखान्चें चित्र, यां

विषयी - _____ १४२

संवाद. १० मुखमुद्रांचें विशेषवर्णन, ईश्वरान्चा चांगुल

पणा, ज्ञान, आणि मुखमुद्रांनी मनोविकारसूचविण्या

ची सर्वई, यांविषयी - _____ १६६

संवाद. ११ हत्ती. तिनुरान्चा डोळा. हत्तीची सोड, आणि वा-

यून्चा भार, यांविषयी - _____ १८२

संवाद. १२ प्राण्याचीं तोंडे; तीं घडविण्याचा विशेषसंकेत,

रुतारपक्षी, चक्रचंतु, बदक, व हंस, यांचा चोंचो, खुवेफो

डूपक्षी, रोलीनामक मत्स्य, आकस्मिक योग, आणि ना

स्तिकमत, यांविषयी - _____ २०२

संवाद. १३ इलेक्ट्रिकमत्स्य, बीज, इलेक्ट्रिसिरी. आणि

डाक्टरप्रयांकीन. यांविषयी - _____ २२४

अनुक्रमणिका

संवाद . १४ मधमाशीची नांगी, क्षुद्रप्राण्यांची तोंडे, क-

सर, पतंग, त्यांचा जिजा, बंब, पतंगांचीं आंडीं, सरबंद,

छन्नकीट, पतंग, आणि पुनरुत्थान, यां विषयीं ————— २४२

संवाद . १५ भिन्नभिन्न जातीचे क्षुद्रप्राणी आपलीं आं

डीं कशीं ठेवितान्त, कसर, गोमाशी, मुंग्या, राणीसुंगी,

कामकारीसुंग्या, सुंग्यांची पोरे, सुंग्याची आवरणसु

क्तपोरे, पक्ष्यांची कोटी, आणि मधमाशांची पोळी, यां

विषयीं ————— २६१

संवाद . १६ स्वाभाविक प्रवृत्ति, वियासको ब्रह्मणें, म

क्षिकाकर्तरी ह्यणून झाड, स्वाभाविक प्रवृत्तीचें विवरण,

ईश्वराचा संकेत, व त्यांचुलपणा, विवेकबुद्धि, आणि

स्वाभाविक प्रवृत्ति, यांचा भेद . यां विषयीं ————— २८१

संवाद . १७ यथायोग्य परिमाणहे एकसंकेताविषयीं

प्रमाण . आपलीं शरीरे आणि आपल्या आसमंतात

आगीचे पदार्थ . पशु, व झाडे, पशु व त्यांचा रहाण्याचा

जागा यां परस्परांमध्ये जीं यथायोग्य परिमाणें आहेत

त तीं, मूर्ति, इमारत, ईश्वरमोठा मूर्तिकार, ईश्वरमो

ठाशिल्पी, यां विषयीं ————— ३०२

अनुक्रमणिका

पृष्ठं

संवाद. ८ प्रतिपक्षी स्नायु ज्ञान रज्जु. मनुष्य मुख मुद्रोत्सा

दक ज्ञान रज्जु, त्यांचा उपयोग, आणि वर्तुल स्नायु,

यां विषयी - _____ १२४

संवाद. ९ दुसरी एक वर्तुल स्नायु, पापणी, आश्रुपांत,

शरीराचा अवयवांचें यथायोग्य निरंतर चलन बलन,

मुखान्चा ज्ञान रज्जु, आणि मुखद्राव मुखान्चें चित्र, यां

विषयी - _____ १४२

संवाद. १० मुखमुद्रांचें विशेष वर्णन, ईश्वराचा चांगुल

पणा, ज्ञान, आणि मुखमुद्रांनी मनोविकार सूचविण्या

ची सवई, यां विषयी - _____ १६६

संवाद. ११ हत्ती. तितुराचा डोळा. हत्तीची सोड, आणि वा-

यूचा भार, यां विषयी - _____ १८२

संवाद. १२ प्राण्याचीं तोंडे; तीं घडविण्याचा विशेष संकेत,

रुतारपक्षी, बकचंचु, बदक, बहंस, यांचा चोंचो, खुबेफो

डूपक्षी, रेलीनामक मत्स्य, आकस्मिक योग, आणि ना

स्तिक मत्त, यां विषयी - _____ २०२

संवाद. १३ इलेक्ट्रिक मत्स्य, बीज, इलेक्ट्रिसिटी. आणि

डाकूतर प्रयांकीन. यां विषयी - _____ २२४

अनुक्रमणिका

पृष्ठे

संवाद . १४ मधमाशीची नांगी, क्षुद्रप्राण्यांची तोंडे, क-

सर, पतंग, त्यांचा जिजा, बंदू, पतंगांची आंडी, सरबंद,

छन्नकीट, पतंग, आणि पुनरुत्थान, यां विषयीं ————— २४२

संवाद . १५ भिन्नभिन्न जातीचे क्षुद्रप्राणी आपलीं आं

डीं कशीं ठेवितात, कसर, गोभाशी, मुंग्या, राणीमुंगी,

कामकारीमुंग्या, मुंग्यांची पोरे, मुंग्यांची आचरणयु

क्त पोरे, पक्ष्यांची कोटी, आणि मधमाशांची पोळी, यां

विषयीं ————— २६१

संवाद . १६ स्वाभाविक प्रवृत्ति, बियांसकोंबफुटणे, म

क्षिकाकर्तरी ह्मणून झाड, स्वाभाविक प्रवृत्तीचे विवरण,

ईश्वराचा संकेत, चंचलपणा, विवेकबुद्धि, आणि

स्वाभाविक प्रवृत्ति, यांचा भेद . यां विषयीं ————— २८१

संवाद . १७ यथायोग्य परिमाणहे एकसंकेताविषयीं

प्रमाण . आपलीं शरीरे आणि आपल्या आसमंतात

आगीचे पदार्थ . पशु, व झाडे, पशु चत्यांचा रहाण्याचा

जागा यां परस्परांमध्ये जीं यथायोग्य परिमाणे आहेत

त तीं, मूर्ति, इमारत, ईश्वरमोठा मूर्तिकार, ईश्वरमो

ठाशिल्पी, यां विषयीं ————— ३०२

संवाद. १८ वायु, आणि फुफुस, हृद्, धमन्या, व शि
 रा, यां परस्परांश्चा यथायोग्य संबंध, वायूवाचरण.
 श्रवणव्यापार, कान, कानाचें प्राग. श्रवणव्यापाराचें
 निरूपण. रक्ताचें प्रसरण. यथायोग्य संबंधहाएक
 संकेताचें प्रमाण. वायु. तेजाचें निरूपण. वायूचानेचां
 शीं यथायोग्य संबंध. तेज. तेजाचा नेत्राशीं यथायो-
 ग्यसंबंध. ईश्वराची अद्भुत शक्ति, ज्ञान, आणि चांगु
 लपणा, यां विषयीं -

३१८

सारांश. सुलांचा बुद्धीस उपदेश

३३९

प्रस्तावना

बुद्धिबरोबरचाद करून ईश्वराचे अस्तित्व स्थापन करणे हेकवळ अप्रयोजक आहे असंजर कोणास वाटत असेल तर वादो, परंतु ते नीट नव्हे; कारण ईश्वर आहेयाचा खरेपणा विषयी दृढ आणि चांगली प्रमाणे आहेत, ती न जाणतां त्याचे अस्तित्व किती एक स्वीकारितात, तथापि त्या विषयी नानातन्हेचा शंका घेतां येतात. आणि असे आहेतकीं धर्मसंबंधी सर्व मते आणि शास्त्रे यांस ईश्वरास्तित्व केवळ आधार होय, त्याविषयी मनुष्यांचा जस जसा अपूर्ण आणि अतिवृत्त विचार असतो त्याच्या प्रमाणे धर्मसंबंधी शास्त्रांत जाखच्या गोष्टी सांगितल्या असतात, त्याविषयी मनाचावयीं संशय उत्पन्न होतात, आणि मग तदनुसार त्यापासून क्रियाही पडत नाहीत. विचारपूर्वक वाहिले असतां दुसऱ्या शिक्षांतांसारखी या शिक्षांतासही प्रमाणे आहेत, तर तीं जसजशीं पूर्ण आणि दृढ असतात तसतसा या शिक्षांतांचा यथास्थित विचार होतो. मग तो विचार वारंवार मनांत घोळू लागला

ह्मणजे त्यावर सतत विश्वास वसून त्यापासून फळ उत्पन्न होते, ह्मणोन त्याचा अभ्यास करणे सर्वास आवश्यक आहे. त्यांत मुलांस लहानपणींच ईश्वराचा गोष्टीसूच-विषयाकरितां आणि पुढें त्यांस चाईट संगतीने अथवा वरवरल्या गोष्टी समजूनजे अपूर्ण ज्ञान होते त्याचा अभिमानाने जे नास्तिक विचार उत्पन्न होतात ते न होण्याकरितां पूर्वींच बंदी वस्त करून देवणे हे फार उत्तम आहे. मुलांचा कोमल अंतःकरणोत एकदां ईश्वराचा अस्तित्वाविषयी पूर्ण बोध व त्याचा गुणानुवादाविषयी अभिरुचि ही उत्पन्न झालीं ह्मणजे उत्तरोत्तर ती त्यांचा समाधानास कारण होतात, त्यांत मुलांस असा बोध होणेका हीं फल भले वाटते; कांकीं त्यांचें मन थोर मनुष्याइतकें दुष्ट विकारे करून लिमनसते.

हा पुढील ग्रंथ मुळीं इंग्लिश भाषेन आहे त्या भाषेंत अशा विषयावर मोठे मोठे विद्वानाचे थोर थोर ग्रंथ आहेत परंतु हा केवळ बालबोधार्थ आहे. यांतील विषय आईआणिलेक यांच्या संवादरूपें करून कथन केला आहे, यावरून इंग्लिश लोकांमध्ये स्त्रियांसही विद्वत्ता किती

असती हे पाहावे. जो विषय इतका गहन तो स्वतः समजून त्या आत्मल्या मुलांस समजविताने. मुलांस समजविणे ह्या णजे लहान गोरु न व्हे, एकादा विषय मुलांच्या मनात आणून देणे ह्या णजे तो विषय स्वतः पुर्तेपणीं समजून कलभ करून दारविणे. तर हे कार्य स्त्रिया करिताने यावरून पहाकीं स्त्रियांस पदविण्याचा किती उपयोग आहे, त्याचांगल्या विद्वान् असल्या ह्या णजे त्यांशीं जांचा निरंतर सहवास अशीं जीं मुले त्यांस बाल्या वस्तेत चांगली शिक्षा मिळते, आणि तीं पुढें शाळेंत जाऊन थोर थोर विषयांचा अभ्यास करण्यास लवकर समर्थ होतात. असे स्त्रियांस विद्या पदविण्यापासून अनेक प्रकारचे लाभ घडतात, ते येथे कोठवर लिहावे, ह्या णजे सर्व सृष्ट पुरुषांहीं आपल्या मुलांस पदवावे हे त्यांस योग्य आहे.

या ग्रंथापासून केवळ मुलांसच उपयोग घडेल असे नाही तर थोरंसही घडेल पुढें हा ग्रंथ वाचल्यानंतर हरी केशव जी याणी सिद्धपदार्थविज्ञान शास्त्र आणि रसायनशास्त्र यांची महाराष्ट्र भाषांतरे केली आहेत तीं पाहावीं ह्या णजे या ग्रंथांत प्रतिपादित जो विषय त्यांची अधिक प्रमाणें सांपडतील.

हें भाषांतर नामदार जेमसू फेरिशासाहेबबाहादूर
 कोंनसिलर यांचा आश्रयाने आरंभिलें, आणि त्यांचा
 च आश्रयानें सिधीस गेले, परंतु हें करण्यास आरंभ
 केला त्यावेळीं मला या कामाची विशेष माहितगारी नव्ह
 ती म्हणोन इंग्लिश आणि महाराष्ट्र या भाषांत अभि-
 ज्ञ अशा किती एक मित्रानी भाषा रूधारण्यांत आणि
 नवीन यथायोग्य शब्द योजण्यांत फार साहाय्य केलें
 म्हणून हें भाषांतर रूपास आले, हा त्यांचा मजवर
 मोठा उपकार आहे -

हें भाषांतर सुबोध आणि शुद्ध करण्यांत मजक
 डून श्रमांत कांहीं कमी झालें नाहीं. परंतु इतकेंही अ
 सून जीं कांहीं अशुद्धें किंवा दोष राहिले असतील,
 त्यांजकडे लक्ष्यन देतां, हा ग्रंथ सर्वांनी मुळापासून अ
 नुक्रमें चाचाचा, आणि यांत जो महद् उपयोगी विषय
 प्रतिपादित आहे, त्याचें मनन कराचें अशी माझी प्रा
 र्थना आहे -

सृष्टिजन्य ईश्वर ज्ञान

संवाद १.

कौशल्य, कल्पना, संकेत, आर्गेनादा, स्रणू
न जलजंतु, आणि वाफेचें गलवत, यांविषयीं.

आई — राघोबा, तूं कधीं काहीं वस्तू केली आहेस ?

राघोबा — आई, मी एकदां एक वावडी केली होती, ती
फार चांगली उडत असे. ती कशी करावी हें बापू मामा
ने मला सांगितलें.

आ० — ती तूं कशाची केली होतीस ?

रा० — कागद, कांबी, आणि सूत, यांची म्या केली होती.

आ० — त्यांची कशी केलीस ?

रा० — कांबी सुताने बांधिल्या, आणि वर कागद खळी
ने चिकटविल्या; मग उन देउन तिला शेपूट लावून सु
तळी बांधली; नंतर ती उडवायाजोगी झाली.

आ० — मुला ती करायास तुला किती वेळ लागला बरें ?

रा० — आई, सुमारे पांच घटिका लागल्या, परंतु पाहिल्या
नें एक दोन बिघडल्या, तेव्हां एक चांगली उतरली.

आतां त्यापेक्षां मला लवकर करतां येईल असें वाटते.

आ० — बाळा गेल्या वसंत ऋतूंत मुलांनी साळेसमोर ए
क सुंदर मोठी वावडी उडविली होती, तिची तुला आ
ठवण आहे. ?

रा० — होय आई, ती मनुष्या इतकी उंच होती. ती जेव्हां
आकाशां गेली तेव्हां तिला धराचास फार मुलें लाग
लीं.

आ० — ती कोणी केली, हें तुला ठाडुक आहे ?

रा० — नाही आई, परंतु त्या मुलांतून कोणी एकाने केली असेल.

आ० — पण त्यांतील एकामुलाने ती केली खरी ?

रा० — केली असें वाटतें, परंतु एवढी मोठी आणि बळकट होती त्यावरून कदाचित् मोठ्या पुरुषाने केली असेल.

आ० — पण कोणी एकाने तरी ती केली असें तुला खचित् वाटतेंना ?

रा० — होय वाटतें सणजे ! आपण पहिल्याने जा वावडी विषयीं बोलत होतो ती जशी मी केली, तशीच ही ही कोणी केली असेल; कोणी कागद कातरला असेल, आणि कांबी नीट करून सुतानें बांधल्या असतील; मग त्यांवर कागद चिकटवून शेट लावले असेल; नाहीतर ती वावडी कोटून झाली असती.

आ० — होय मुला, आणि तिचें शेट जितकें लांब वाजड असावें, तितकेंच केले असेल, नाहीतर

ती चांगली उडती कशी .

रा० — आई, प्रथम, मी माशा वावडीचे शेषूट फार आंखूड केले होते, मग उडवू लागलो, तो ती अमळशी वर गेली, आणि गरगर फिरून खाली आली, आणि जोपर्यंत तिचे शेषूट लांब केले नव्हते तोपर्यंत ती चांगली उडाली नाही .

आ० — मुला, कांहीं मुलगे वावड्या करून करून इतके त्या कामांत कुशळ झाले आहेत की ते जी वावडी करू लागतात, ती ते चांगलीच करितात .

रा० — होय आई, आतां मला ही करतां येईल .

आ० — जर तुला लवकर आणि चांगली उडायी जाईल तर तू वावडी करण्यांत फार कुशळ आहेस, असें तुला म्हणतील .

रा० — आई, तिला शेषूट जोडायीस मोठी कुशळता पाहिजे .

आ० — पाहिजे खरी. आणि अशी वजेवढी वावडी पाहिजे, तशी कराया करितां तिला किती कागद व कांबी लागतील, आणि त्या कांबी कशा बांधायी या

विषयीं तुला पूर्वीं विचार करावा लागतो ना- ?

रा० — होय आई, तो सारा विचार मला करावा लागतो, कांकीं आह्लासत हे तडेचा वावड्या करतां येतात कळलें. आणि जर त्या साळेंतल्या मुलांचे वावडी एवढी मोठी वावडी करायाची झाली तर मला पूर्वीं फारच विचार करावा लागेल.

आ० — आणखी तुला त्या विषयीं कदाचित् बापु मामांचा ही विचार घ्यावा लागेल.

रा० — होय घ्यावा लागेल खरें.

आ० — बापु मामा वावडीचे हत्ती विषयीं पूर्वीं विचार कसून ती कशी करावी हें जर तुला सांगेल, तर तिचा कल्पिता तो होईल. मग तूं तयार केलीस ह्मणजे तुसं हस्त कौशल्य आणि त्याची कल्पना प्रकट होईल.

रा० — आई, मला ही लहानशी वावडी कल्पितां येते. आज दोन प्रहरां नंतर मला एका दी कसूंदे शील काय ?

आ० — होय, तुसं शिकणें पढणें सात्यावर कर; परंतु ती तूं कशा करितां करणार ?

रा० — उडवा या करितां, अणखी कशा करितां कसे ?

केवळ पहाण्या करितां तर कोणी नाहींच कृत .

आ० — पण बाबा, तूं आपली कल्याणा आणि कौशल्य

मला दाखवाया करितां करणार असलास तर को

णास कळे .

रा० — तें खरें, पण जर ती चांगली उडाली नाहीं, तर मा

झी कल्याणा आणि कौशल्य तुला कसें दिसून येई

ल ? असो पण मी जी वावडी करणार ती उडवण्या

करितांच करणार त्यांत माझी कल्याणा किंवा कौश

ल्य तुला दाखवावें, म्हणून करणार असं नाहीं .

आ० — एकून वावडी चांगली उडावी या संकेतानें ती तूं

करणार, त्या दिवसीं, तूं जी होडी केलीस ती कोणत्या

संकेतानें केली होतीस बरें ?

रा० — ती बागेचा मागले तळ्यांत तरावी या संकेताने के

ली होती .

आ० — अशी वावडी करतोस तशीच ती केलीस काय ?

रा० — नाहीं आई, तशी कशी, तुला माहित तर आहे,

होडी पाण्यावर तरती, आणि वावडी वाचाने आका

शांत उडती.

आ० — तुला होडी करायास किंवा वावडी करायास विशेष कल्पना करावी लागली.

रा० — आई वावडी करायास, कारण तिचें शेंपूट यथा स्थित करायास फारश्रम लागले.

आ० — जर तूं मामा कडून बसायाजोगी मोठी होडी करवून तिला उडत वावडीची दोरी बांधशील तर ती तळ्यामध्ये वावडीचा योगानें किती फार चांगली चालेल वरें.

रा० — चालेल खरी, परंतु आई तसें होण्यास वावडी फार मोठी पाहिजे; ती बापु मामास फार कल्पनेनें सर्व यथास्थित करून, मोठ्या कौशल्यानें जिथल्या तिथे जडून करावी लागेल.

आ० — वावडी आणि होडी, यां पेशां हि चमत्कारिक एक लहान जलजंतु आहे.

रा० — आई तो कसा असतो आणि त्याला काय क्षणतात तें मला सांग.

आ० — त्याला आर्गोनाटा क्षणतात, हा शब्द बहुतेक

वर्षा मार्गें जे लोक आपल्या हून निराकी भाषा शील
त असत त्यांचा होय; त्यांचा अर्थ नावाडी.

रा० — नावाडी, कां ? हा जलजंतु होडी चालवितो काय ?

आ० — होय मुला जी होडी त्याला तरविते, आणि जि

ला तो चालवितो तीतच तो रहातो. ●

रा० — ती होडी कशाची केली आहे. ?

आ० — ती पोकळ वाटोळी, कागदा सारखी पातळ, आ

णि हलकी शिंपी आहे. ह्मणोनच ती तुसा होडी प्र

माणे पाण्यावर तरती, ती शिंपी त्या जलजंतूचा भा

ग आहे; त्यांत गोगलगाई सारखा बुळबुळीत, आ

णि कालवांत त्या जीवापेक्षां मनु असा प्राणी असतो.

हा जलजंतु चाला यास इच्छितो तेव्हां आपले दोन

भुज उंच करून, त्या दोहोंचा मध्ये पसरलेली कोळि

ष्टका सारखी पातळ शिडा प्रमाणे कातडी आहे, ति

णें करून वारा धरतो, आणि पाण्यावर चालतो.

आणखी ही त्याला दुसरे दोन भुज आहेत, ते शिंपी

चा दोहों बाजूंस टाकून त्याणी वल्ह्या सारखे पाणी

तोडीत वरेनें चालतो, आणि त्यांही करून वळून जि-

कडे पाहिजे तिकडे जातो.

जातू आपली होडी पाण्याने भरशील तर ती बुडेल नाहीं वरें. तसाच जेव्हां हा आर्गो नाटा खोल पाण्यांत जावयास इच्छितो तेव्हां प्रथम आपलें शीड आणि वल्हां स्नणजे आपले भुज आटोपतो, तेणें करून त्याला पाणी आंत ओढून शिंपी भरयास मार्ग होतो, मग पाणी भरल्यावर धोंड्या सारखा जड होतुन तळस जातो.

तो पुनः जेव्हां वर येतुं लागतो तेव्हां आपल्या भुजांस जीं पुष्कळ छिद्रे आहेत, त्यांतून पाणी बाहेर टाकून हलका होतुन चढत पाण्यावर येतो.

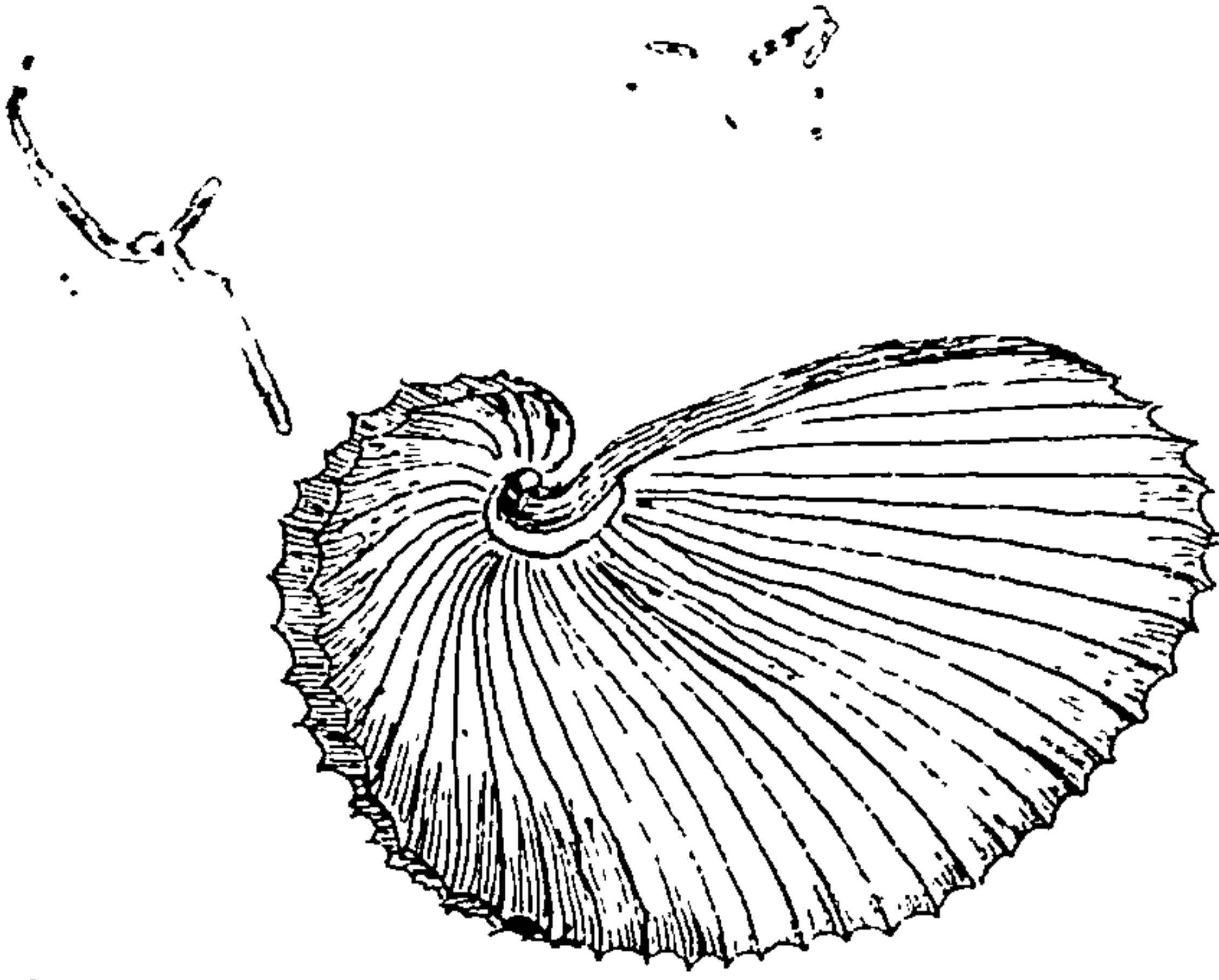
जेव्हां हवा रमणीय आणि पाणी स्थिर असतें, तेव्हां असे जलजंतु आपापल्या शिंप्यांत नावाड्या सारखे शिडें चढवून इकडे तिकडे पाहिजे तसे आनंदाने तरताना, खोल समुद्रांतल्या गळबतांत रहाणाऱ्या लोकांचा वारंवार दृष्टीस पडतात, परंतु जर फार बारा अथवा दुसरें कांहीं विघ्न असलें, तर ते आपलीं शिडें व वल्हां आटोपून, आपणास पाण्याने भर

तात, व तळास जातात, आणि कांहीं वेळ दृष्टीस
पडत नाहीत.

रा० — आई मी कधीं असा चमत्कारिक श्रृंगी ऐकित्वा
नव्हता. मला बसा या जोगी होडी करून तिला वाव
डी बांधली असतां जो चमत्कार होईल, त्यापेक्षां या
प्राण्याचा चमत्कार अधिक. बरें तो आर्गा नाटक
तासा मोटा असतो ?

आ० — जा गृहस्थाने त्यास पाहिलें होतें, त्याणें मला सां
गितलें कीं तो तळहाना एवढा मोटा असतो परंतु
त्याची आकृति तशी नसती.

त्याणें आपलें शीड आणि बल्हीं शिंपींत आटोप
लीं स्त्रणजे तो जसा दिसतो तशी ही येथे आकृति
काढिली आहे. तो चालते समयां जसा दिसतो तशा
आकृतीचा हुबहू नकशा मी अद्यापि कोडे पाहित्वा
नाहीं.

रा० — आई, मज जवळ तसा एक आर्गेनाटा अस

ता तर बरें होतें.

आ० — बापु मामाला नाना तहेचा चमत्कारिक वस्तू
करतां येतात म्हणून एक आर्गेनाटा करायास सां
गूनं पहा.

रा० — त्या वस्तू करतां येतात खऱ्या, परंतु आर्गेनाटा
करतां येणार नाहीं, कारण शिंपी कशाची करावी
हें त्याला कळणार नाहीं.

आ० — असो, जर आर्गेनाट्याची शिंपी त्याला कोणी
दिल्ली, तर दुसरे अवयव करून, त्याला ते आंत घा

लतां येतील कीं नाहीं ?

रा० — आई कदाचित् तो शिडा सारखें कांहीं केल, परंतु शिडा पसरणारे आणि वल्हीं मारणारे आपो आपवाहेर पसरत व आकुंचित् होत असे भुज त्याला कसे करतां येतील? आणखी आर्गोनाटा जीवंत असतो. जरी बापु मामानें आर्गोनाट्या सारखी कांहीं वस्तू केळी तरीं आपो आप इकडे तिकडे सरके पाण्याचे तळास जाई, आणि पुनः पाहिजे तेव्हां वर येई, अशी जीवंत वस्तू त्याला कधीं करतां येणार नाहीं.

आ० — तुझा बापु मामाने आर्गोनाटा कधीं पाहिला किंवा ऐकिला नसतां, जर त्या सारखीच एकादी वस्तू करून, तीं कांहीं घड्याळा प्रमाणें लहान चक्रें जडून, तीं चक्रें फिरावयास एक कमाण लावून, तिला किछी देऊन पाण्यावर ठेविली, आणि जर तिणें आपलें शिड चढवून वल्हीं मारलीं, व कांहीं वेळ आर्गोनाट्या सारखी तरली, तर बापु मामाची कल्पना व कौशल्य यांचें तुला आश्चर्य वाटेल कीं नाहीं ?

रा० — आई वाटेल लणजे ! परंतु अशी आर्गोनाटा

करायान्ची कल्पना आणि कौशल्य हीं कोणास तरी अ
सलील काय ?

आ० — मुला त्या दिवसीं तूं वाफेचा गलबतात बसला
होतास, तें एक थोरल्या आर्गेनाट्या सारखेंच होय.
त्यांत अनेक चक्रे, ब लोरबंडी यंत्रें, वर जात व खालीं
येत आणि दुसऱ्या अनेक निर्निराळ्या मार्गांनीं फि
रत होतीं; त्यांचें तुला स्मरण असेलच.

मी तुला वल्ह्यां सारखीं लांकडांचीं चक्रे त्या गलबता
चे दोहों बाजूंस पाण्यांत गरगर फिरताना दारविलीं,
त्या वेळेस मी तुला असें सांगितलें कीं तीं चक्रे दुसऱ्या
चक्रांचा आधारानें फिरतात, तेणें कतून हें गलबत चा
लतें.

तें वाफचें गलबत करायस फार कल्पना आणि कौश
ल्य लागलें असेल; तें जा मनुष्यानें कल्पिलें तो कदा
चित् आंत चक्रे जडून पाण्यावर तरे, असा आर्गेना
टा ही कल्पिल.

रा० — आई, आर्गेनाटा जसें शीड चढवितो तसें तें वा
फेचें गलबत शीड चढवित नाही हें विसरलीस? तो

आर्गोनाट्यांचा अवयव कल्यायास फार अवघड पडेल असें वाटते. आणि तो आपोआप शांढुळतरून भुजा आठोपून शिंपीत पाणी भ्रूतून तळ्यास जाऊन पुनः वर येईल, असें करायास कोणाच्या तरी पुरती कल्पना आणि कौशल्य आहे, अशी माझी खात्री होत नाही. झणून बापूमायास व दुसऱ्या कोणास तसें करावयास साधणार नाहीं. जाणेंतें वा फेचें गलबत कल्पितें त्यासही साधणार नाहीं.

आ० — सुला, मलाही तसेंच वाटते. त्यांत जीवंत आर्गोनाटा करणें हेंतर मनुष्य मात्रास अशक्यच आहे.

रा० — होय आई, आर्गोनाट्यामध्ये जी आश्चर्यकारक कल्पना आणि जें कौशल्य दिसण्यांत येतें तें कल्पित कळून मला मोठा विस्मय होतो!

आ० — होय मलाही तसाच होतो, जों जों मी त्या विषयीं विचार करितें तों तों मला अधिक अधिक आश्चर्य वाटते.

जरी तूं हजारो वर्षे वांचलास जगलास, आणि किती ही अभ्यास केलास, आणि हजारो चमत्कारि

क वस्तू के ल्यास, तरीं जीवंत आर्गोनाट्या सारि
रवी आश्चर्य कारक वस्तू, करावयास तुला पुती क
ल्याना व कौशल्य कधीं ही प्राप्त होणार नाहीं.

रा० — आई आपो आप हाले चाले अशी जीवंत व
स्तू कोणास ही करतां येणार नाहीं.

आ० — नाहीं खरी, आतां बोलायास मला अवकाश
नाही, तथापि मी तुला एक दोन प्रश्न करतें ऐक.
तूं वावडी उडवावया करितांच करणार असें जेव्हां
ह्मटलेंस तेव्हां मी तुला सांगितलें, कीं ती उडावी हा
तिला करण्याचा तुझा संकेत होय.

तूं आर्गोनाटा पूर्वी कधीं ही न पहातां, किंवा त्या वि
षयीं तुला कांहींच ठाउक नसतां, जर पाण्या बाहे
र तुझ्या दृष्टीस पडता, तर त्याचे निर्निराळे अवयव
कोणत्या संकेताने कल्पिले आहेत हें तुला सांगतां
येतें काय. ?

रा० — होय आई, शिंपी लहान होडी सारखी दिस
ती; आणि तींत कांहीं शिडा सारखें असतें; आ
णि दोहों बाजूंस दोन वल्हीं असतीं, त्याचून हा पा

ण्यावर तरायाचा संकेताने केला आहे असें मला वाटले असते. तो उडायाचा अथवा भूमीवर चालायाचा नाही असें मला कळले असते.

आ० — आणि त्याला शीड चढवून भुज वल्ह्यां सारिखे बाहेर काढून हालवितानां जर तूं पहातास, तर तो पाण्यावर तरावा याच संकेताने केला आहे, असें तुला वाटले असते कीं नाहीं ?

रा० — होय आई वाटले असते.

आ० — मुला, आर्गेनाट्याचे प्रत्येक अवयव मात्र आश्चर्यकारक कल्पना व कौशल्य यांहीं कढून केले आहेत, असेंच केवळ नाहीं, तर त्यांहीं परस्परांस उपायोगी पडावे, अशा आश्चर्यकारक संकेताने जडले ही आहेत. जर आर्गेनाट्यास वर यावया करितां पाणी बाहेर टाकायान्चे मार्ग नसते, तर त्याच्याने पाण्यावर येउन चालवतेना, आणि त्यास चालायासजे अवयव अनुकूल होतात, त्यांतून एकाचा ही उपयोग नहोता.

जर शिंपी पातळ वाटोळी आणि पोकळ नसती, तर

त्याचानें पाण्यावर आल्यावर ही न तरवते.

जर त्याचा भुजा मध्यें त्रातळ कोळिष्टका सारखी, वारा धरण्या करितां कातडी नसती, तर ते बाहेर काढून पसरण्याचा उपयोग नसता.

जर त्यास पाहिजे त्यामार्गाने जावयास दोन वल्हीं नसतीं, तर शीड चढवण्याचा, व वारा धरण्याचा ही विशेष उपयोग नसता. आणखी जर काहीं विघ्न आले असतां, त्याला बुडी मारून खालीं जातां नयेते, तर पाण्यावर येउन तरणें हें ही त्यास हितावह नसते. आर्गेनाटा किती आश्चर्य कारक प्राणी आहे पहा वरें!

संवाद २

ईश्वर मोठा कल्पक, आणि संकेतकर्ता आहे. आणि तो लोकां मध्यें सृष्टिद्वारेणें आपणास कसा दर्शवितो यां विषयीं

श० — आई, आर्गेनाट्या विषयीं मनामध्ये मी फार विचार केला, आतां एकादा आर्गेनाटा पहावा अशी मला

फार इच्छा आहे .

आ० — मुला, तू थोर साल्यावर साजांत बसून समुद्रांत जाशील, तेव्हां अनेक आर्गेनाटे बहुधा तुला दृष्टीस पडतील; परंतु जे प्राणी नित्य तुला दृष्टीस पडतात, त्यां त ही कित्येक आर्गेनाट्या सारखे चमत्कारिक आहेत.

रा० — आई, कोंबडीचें पिलू ही चमत्कारिक प्राणी आहे.

आ० — होय, बाबा; आणि जर त्याचे आंतील अवयवतू पहाशील तर ते आर्गेनाट्याचें शीड व वल्ही यां सारखे चमत्कारिक आहेत, असें तुला कळेल. आणि ते कसे जोडिले, व कशाकरितां केले आहेत, याचा आश्चर्यकारक संकेत ही तुला दिसून येईल. आतां त्याचें बाहेरलें अंग पहा, त्याचा पिसां वरून हात फिरव, ह्मणजे तीं कशीं गुळगुळीत हलकीं आणि दुबदार आहेत हें कळेल. त्या लहानजीवास तीं कशीं चांगलीं आच्छादनें आहेत, तीं पिसें तरी किती किती असतात, त्या सर्वांचा सोंक एकीकडेस असतो, आणि स्त्री त्यांतून एक एक पीस तरीं कसें चमत्कारिक आहे. कोंबडीचा पिलाचें तोंड कुत्रें किंवा माजर यांचा तोंडा पे

क्षां केवल निराकें असते. त्याला तीक्ष्ण-चोंच आहं
निणें दाणे, वारिक बीं वजे कांहीं सांपडेल तेंचि सदया प्र
माणें त्यास सहज टिपतां येतें.

तें पिलूं चारा मिळवायास जमीन उकरीत असते, व अ
मळ मोठे शालें ह्मणजे रात्रीस शाडावर जातुन वसत
असते ह्मणून त्यास भूमी उकरायास व डाहळी बळकट
धरायास हवीं तशीं नरवें ही आहेत.

कोंबडीचा पिलास ही आर्गोनाट्या इतके चमत्कारिक
अवयव आहेत असें मला वाटते.

रा० — असतील खरे; यावरून तरता आर्गोनाटा करण्या
पेक्षां आंत चक्रे जडून आपोआप चाले, आणि भू
मी उकटून, चारा टिपी, असें कोंबडीचें पिलूं करायास
फारच अवघड पडेल असें मला वाटते.

आ० — होय पडेलच, परंतु मुला यामागे आर्गोनाटा किंवा
कोंबडीचें पिलूं यां विषयीं तुला जें मी सांगितलें त्यापे
क्षां कांहीं अधिक आश्चर्य कारक सांगतें ऐक.

मुला असें मनांत आण कीं आपोआप फिरत अशीं
चक्रे जासजडलेलीं आहेत असा एक आर्गोनाटा कां

हीं काजाने आपल्या सारखा दुसरा उत्पन्न करी, आणि तो पहिल्या प्रमाणे फिरून तिसरा उत्पन्न करी, या प्रमाणे शेंकडो होत असा एक मामाने नवा चमत्कारिक आर्गोनाटा केला.

रा० — आई, बापू मामाला किंवा दुसऱ्या कोणाला ही तसा करतां येणार नाहीं.

आ० — नाहीं खरे, पण केला असें मात्र मान. बरे त्याणें तसा एक आर्गोनाटा केला तर त्याची कल्पना आणि कौशल्य यांचें आश्चर्य तुला एकच आर्गोनाटा करण्यापेक्षां हजारपट अधिक वाटेल कीं नाहीं ?

रा० — आई, वाटेल यांत काय संशय.

आ० — राघोबा, कोंबडीचा पिलाची छती कांहीं या प्रमाणें आहे. कोंबडी आंठीं घालते, तीं उबवून त्यांतून पिलें काढते मग तीं ही थोर सालीं ल्पणजे आंठीं घालून तसेंच करतात या प्रकारें निरंतर चालते.

रा० — मुळची कोंबडी होतुन किती वर्षे सालीं असती ल बरे ?

आ० — हें काय ! बहुत वर्षे सालीं. ती मुळची कोंबडी क

रण्यास फार आश्चर्य कारक कल्पना, कौशल्य, व संकेत, लागला असेल असें तुला वाटत नाही काय. ?

रा० — होय वाटते, कारण मुळचा कोंबडीने अंडी घालून पिलें काढलीं, त्यांपासून तशींच दुसरीं झालीं, याप्रमाणें त्यांचा पृथ्वीवर मोठा विस्तार होत गेला.

आ० — होय मुला, तूं पहा कीं पिलांचा ठायीं फार कल्पना व कौशल्य दाखविलें आहे; आणि त्यांचे अवयव जडण्यांत संकेत ही तसांच दाखविला आहे, परंतु मुळचा कोंबडीचा ठायीं त्याहून अधिक कल्पना कौशल्य आणि संकेत प्रकट केला आहे.

आतां एकादी बावडी पाहिलीस लक्षणजे ती कोणत्या संकेताने केली, आणि जा कल्पनेने व कौशल्याने तिचे भाग जडले, आणि ती कशी करावी याचा पूर्वी विचार करून कोणी तरी केली, ती आपो आपु झाली नाही, हें सर्व तुला जसें कळते, तसेंच तूं पिलूं किंवा आर्गोनाटा यांस पाहिलें असतां त्यांचे हत्तींत जो आश्चर्य कारक संकेत, कल्पना, व कौशल्य हीं दाखविलीं आहेत, ती तुला दृष्टीस पडून पिलूं, व आर्गोनाटा, आ

णि मुळची कोंबडी, व मुळचा आर्गोनाटा, हीं कशीं करा
वीं यांचा पूर्वी विचार करून कोणी तरी केलीं असावीं
हें ही तुला कळेलच.

तू एकादी वावडी करते वेळेस जो तिज विषयीं पूर्वी वि
चार, संकेत व कल्पना, करून तुझा हातांस प्रेरितो तो तुझा
आत्मा होय.

जाणे विचार, संकेत, व कल्पना, हीं पूर्वीच करून सर्व कोंब
डीचीं पिलें, आर्गोनाटे, मुळची कोंबडी, आणि मुळचा
आर्गोनाटा, यांसुद्धां सर्व [‡]स्थावर जंगम विश्व उत्पन्न
केले, तोच परमात्मा सनातन ईश्वर होय.

जी मोटी वावडी मुलें उडवीत होती, ती कोणी तरी केली
हें तुला जसें निश्चयें करून कळतें, तसेंच त्या स्थावरजं
गम विश्वांत आश्चर्य कारक कल्पना, संकेत, व कौशल्य,
हीं दाखविलीं आहेत, यांचा विचार करून पाहिलें अ
सतां त्याचा उत्पन्नकर्ता कोणी एक ईश्वर आहे असें

‡ स्थावरजंगम क्षणजे जाचे आंगीं संचारशक्ति ईश्वराने ठेविली नाही
असेजे वृक्ष पर्वत काष्ठ पाषाण इत्यादि पदार्थ ते स्थावर, आणि जा
चे गणीं संचारशक्ति ठेविली आहे असेजे मनुष्य पशु इत्यादि ते जंग
म.

निश्चयें कनून कळेलच, फार काय सांगूं ईश्वरानें उत्पन्न केले जें तुसें शरीर व जीव, यांचे बायीं त्याणें आपलें अद्भुत ज्ञान, आश्चर्यकारक कल्पना, शक्ति, संकेत, व कोशल्य, हीं प्रकट केलीं आहेत यावरून मीं सर्वांचा निर्माणकर्ता ईश्वर आहे असें तोच तुला दर्शवितो पहा.

रा० — ईश्वर स्वतः मला कसा दर्शवितो ? तो तर मला दिसत नाही.

आ० — बरें राघोबा मी तुला दिसतें कीं नाही ?

रा० — होय, तूं मज समोर प्रत्यक्ष बसली आहेस.

आ० — बरें जेव्हां मी निजले असतें तेव्हां तुला दिसतें काय ?

रा० — यांत काय संशय, काल रात्री तूं थकून आपल्या आंथुणाविर पडली होतीस, तेव्हां मी तुला पाहिलें.

आ० — बरें, मी भेले स्पर्णजे तुला दृष्टीस पडेन काय ?

रा० — मग तुसें प्रेत मात्र दृष्टीस पडेल.

आ० — परंतु तें प्रेत कांहीं मी नव्हे. तुला जी आतां दिसते, आणि तुज जवळ बोलते, ती तुझी आई तें प्रेत नव्हे, माझा आत्म्याने हें शरीर टाकिल्यावर, तुझी आई कोठें आहे, असें जर तुला कोणी पुसलें तर, ती दिव्यलोकीं

गेली, असें त्याला तूं सांगशील .

तूं माझा उपनेत्रांकडे पहा, त्यांकडे पहातोस, तेव्हां मी तुला दिसतें काय ?

श० — नाही; आई परंतु तूं त्यांतून पहातेस असें मात्र मला दिसतें.

आ० — बरे, तूं माझा डोळ्यांकडे पहातोस, तेव्हां तरी मी तुला दिसतें काय ?

श० — तूं त्या डोळ्यांनी पहातेस, असें मला दिसतें.

आ० — तसेंच माझे ओंठ, जीभ, हीं हालताना पहातोस, तेव्हां मी त्यांहीं करून तुज बरोबर बोलतें; आणि माझा शरीराचा एकादा अवयव हालताना पहातोस, तेव्हां मी त्यास हालवितें; असें तुला दिसतें.

मी जागृत असतां तूं माझे जागृत शरीर, आणि निजले असतां निद्रित शरीर पहातोस, आणि मेलें ह्मणजे मृत शरीर पहाशील, परंतु माझा आत्मा तुला दिसणार नाही.

आतां जो या शरीराचा डोळ्यांनीं तुजकडे पहातो, आणि ओंठ, व जीभ, यांहीं करून बोलतो, तो माझा आ

त्मा होय, आणि मी उठते, बसते, चालते, अथवा हाताने कांहीं काम करिते, हे सर्व अवयवद्वारां मांसा आत्माच करितो.

सर्व अवयवांसुद्धां हें मांसें शरीर, फार चमत्कारिक केलें आहे, हें केवळ एक यंत्रासारखेंच आहे. या पासून मांसा आत्मा मांसे इच्छे प्रमाणें हवीं तीं कार्ये करवितो.

रा० — आई उपनेत्र हे केवळ डोळ्यां सारखेंच आहेत, असें तूं मला एकदां सांगितलें होतेस.

आ० — होय मुला, तें चांगलें दिसाया करितां यंत्रें, आहेत ते मनुष्यानें केले. आणि चमत्कारिक आहेत तसेच मांसे डोळे, जीभ, आणि हात इत्यादिक, मला पहाणें, बोलणें, आणि नाना तऱ्हेचीं कामें करणें, यां सादीं हीं यंत्रें आहेत.

हीं सर्व ईश्वरानें केलीं आहेत, आणि मनुष्यें जीं यंत्रें करितात, त्यां पेशां फारच चमत्कारिक आहेत.

रा० — आई तीं तशींच आहेत, कारण तीं दुसऱ्या यंत्राप्रमाणें अस्ताव्यस्त होत नाहींत आणि त्यांस वागिण्या

विषयीं आपणास श्रमही पडत नाहीत .

आ० — राघोबा, त्यादिवशीं आपण मुंबईचा टांकसाळेत गेलों होतो, तेथें जीं अनेक यंत्रें होतीं, त्यांची तुला आढवण आहे कीं नाहीं . ?

रा० — होय आई, तेथें तीं यंत्रें, आणि बहुत लहान थोर चक्रे, व दुसऱ्या अनेक चमत्कारिक वस्तू, कशा नाना रितीनी फिरत होत्या .

आ० — तीं यंत्रें कशाने फिरत तें तूं पाहिलेंस काय . ?

रा० — नाहीं पाहिलें, परंतु त्या दुसऱ्या खोलींत बाफेचें यंत्र होते, तेणें कडून तीं यंत्रें फिरत, असें तूं मला सांगितलें होतेंस .

आ० — वरेंजर आतां पुनः तेथें जाउन चांगले पाणी तीं यंत्रें पहाशील तर तुला काय वाटेल . ?

रा० — तर त्या दुसऱ्या खोलींत जें बाफेचें यंत्र आहे, तेणें कडून तीं यंत्रें फिरतात असें वाटेल .

आ० — असेंच, जेव्हां माझा शरीराचा चमत्कारिक यंत्रासारखा अवयव हाल ताना किंवा कांहीं व्यापार करताना पहातोस, तेव्हां तूं असें जाण कीं या यंत्रास ज

शी वाफ चालविती तसा आत्मा या शरीरास चा लविती, परंतु त्या वाफेचा यंत्रांतली वाफ तुला दिसणा र नाही. तिचा योगाने तीं यंत्रादिक फिरतात असें मात्र दिसेल .

मासा शरीरद्वारा मा'सा आत्मा तुसा अनुभवास येतो ह्मणून " मी तुला पहातो असें ह्मणतोस " मी आप लें शरीर हाल वून, किंवा कांहीं कार्ये करून जर तुला न दखवितें, तर मी शरीरांत आहे की नाही हे तुला नकळ तें, जर मी आपले जोळे नउघडतां अगदीं निचेष्ट पडतें, आणि अगदींच नहालतें, आणि तशी कित्येक दिवस पर्यंत पडून रहातें, तर मी मेलें, आणि शरीरांत नाही असें तुला वाटून, " मी तुला पाहिलें " असें ह्मणणा र नाहीस .

रा० — आई, तूं जें सांगतेस तें मला कळू लागलें .

आ० — वरें मा'सा आत्मा तुला दिसत नाही, परंतु शरीर द्वारा तुसा अनुभवास येतो, तसाच जाणें हें आश्च र्यकारक स्थावर जंगम विश्व उत्पन्न केले. तो ईश्वर त द्वारा अनुभवास येतो .

मुला,मी तुजकडे डोळे उघडून प्रीतीने पाहू लागले
 ह्मणजे मी तुजकडे प्रीतीने पहात आहे,असें तुला
 दिसून,तू हे मासे आई असें मोठ्या प्रीतीने ह्मणतो
 स .

सूर्य उदयाचलास आला ह्मणजे सर्व पृथिवीवर र
 मणीय प्रकाश पडतो,तो प्रकाश पाहून परम हर्ष हो
 तो,असा प्रकाश त्याला देणारा ईश्वर होय,तो सूर्य
 द्वारा लुपादृष्टीने आपणाकडे पहातो असें मानून,
 त्याचा गयीं प्रीति ठेवून,त्याला अनन्यभावे भजावे.

रा० — आई,चंद्र,व तेजस्वी नक्षत्रें मी पहातो,तेव्हां ही
 जसा तद्वारां मजकडे निरभ्र आकाशांतून ईश्वर
 पहातो आहे असें मानावे.

आ० — मुला,तुला बराबर मी बोलते,तेव्हां माझी वाणी
 तुला प्रिय वाटून,तू मला माझा बराबर बोलतोस
 असें ह्मणतोस.

साडेवून मंदवायु वहातो,त्याचा योगानें पानांचा
 मंजुळ शब्द होतो,तो तू कधीं कधीं ऐकतोस तो,जा
 णूं ईश्वराचाच शब्द,अशा शब्दानें तो तुज पाशीं बो

लतो, असें मानून त्याचे ठायीं भक्ती ठेव .

रा० — आई, कधीं कधीं मेघ गर्जना होत्ये ती ऐकून मी

भय पावतो, ती ईश्वराची वाणी असे मानावें काय ?

आ० — मुला, कां मानून ये, त्या गर्जनेस तूं कां भितोस ?

मेघ गर्जना, व बीज, यांस ईश्वरच उत्पन्न कर्तो, वादळ

ही तोच निर्मितो, आणि रमणीय व निर्मळ आकाश

स असतां जसा तुला रक्षितो, तसाच वादळ अस

तां ही रक्षायास समर्थ आहे.

मुलाजी मेघ गर्जना होते, ती जशी ईश्वराची वाणी आहे,

हे, तेणें कडून तो मेघयुक्त आकाशांतून तुला सांग

तो, कीं जो गर्जना करतो, तो मी सर्वशक्तिमान् आहे;

यास्तव माझा अन्याय करावयास, तूं फार भ्यावें, आणि

जर तूं भक्तीनें मजवर प्रीति करशील, आणि मा

झा आज्ञा पाळशील, तर सर्वशक्तिमान्, इच्छा मात्रें

सर्व वस्तू उत्पन्न करण्यास, व सुरक्षित ठेवण्यास, समर्थ

असा जो तो मी तुला मजपाशीं अक्षयसुखी

ठेवीन .

रा० — आई, तूं मला ईश्वरा विषयीं फार आश्चर्य का,

रक नव्या गोष्टी सांगितल्यास. अहा! ईश्वर केव
ढा थोर आणि आश्चर्यकारक आहे पहा बरें! त्या
णें जावस्तू उत्पन्न केल्या आहेत तद्वारां तो आपणा
स कसा दर्शवितो, या विषयीं मला विशेष केव्हां सां
गशील ?

आ० — मुला, त्या विषयीं पुनः मी तुला लवकरच सां
गेन, परंतु आजपर्यंत जें सांगितलें त्याचें स्मरण
मात्र ठेव. आणि ईश्वरसंबंधी जा गोष्टी सांगितल्या
त्या तुला जसजशा अधिक कळत जातील, तसत
शी त्याची भक्ति, व त्याचा गुणाचें वर्णन, व त्याचा आ
ज्ञा ही नेमाने पाळण करायास, तूं उत्तरोत्तर अधि
क आवड धरीत जा.

संवाद ३

पेनसिलीची नळी, बाहुबहात यांती
ल अस्थि, आणि संधि, नास्तिकमत
आणि आकस्मिक योग, यांविषयीं.

आ० — राघोबा, कल्पना म्हणजे काय ?

रा० — काहीं एक वस्तू कशी करावी या विषयीं अंतः
करणांत पूर्वी विचार करणें ती कल्पना.

आ० — जी एकादी वस्तू करायास फार कल्पना लाग
ली आहे, अशी एकादी वस्तू तुझाने मला सांग
वेल काय ?

रा० — होय आई, ही माझी रुप्याची पेनसिलीची न
ळी करायास फार कल्पना लागली आहे.

आ० — राघोबा खरें. पहा इचा मागल्या शेवटास
शिशान्वा पेनसिली ठेवायास एक घर आहे, त्यास
मळसूत्री सांकण आहे, आणि पुढल्या शेवटास
मळसूत्र आहे, त्याचा अग्रास पेनसिल लावाया
सजें बारीक छिद् आहे, त्यांत पेनसिल घालून

मूत्र सूत्र फिर विलें असतां, नळींतल्या तारेचा यो
गानें पेनसिल बाहेर निघते. ती फार चमत्कारिक
आहे. अशी लांकडी पेनसिल चाकूनें तासाची लाग
ते, तशी ती तासाची लागत नाही. जामनु व्याने प्रथ
म ती करायाची युक्ति काढली, त्याचें कल्पना सामर्थ्य
फार, असें मला वाटते.

राघोबा, आतां कौशल्य ह्मणजे काय ते मला सांग ?

रा० — एकादी वस्तू कशी करावी हें प्रथम कल्पून, मग
ती करायास सर्व साहित्य तयार करणें, आणि ति
चे सर्व भाग यथास्थित जडून ती चांगली सुरेख
अनायासें करणें, हें कौशल्य असें आईतूंच का
ल मला सांगितलेंस. त्या पेनसिलीचा नळीचे सर्व
भाग यथास्थित करणें, व एकत्र जडणें, यांत ही व
रेंच कौशल्य दारविलें आहे, असें मला वाटते.

आ० — वरें संकेत ह्मणजे काय ?

रा० — चाकूने तासाची लागत नाही, अशी शिशाची
बारीक पेनसिल आडकवून, तिणें कतून लांकडा
चा पेनसिली पेशां फार सोईने लिहितां येई, असें

मनांत आणून कारागिराने प्रथम जी नवी केली, तिज पासून योजिलेले कार्य व्हावे, असा जो त्याचा अभिप्राय तो संकेत होय. एकादी वस्तू करण्याचे पूर्वी तिज पासून अमुक कार्य व्हावे अशी जी मनामध्ये योजना करणे, तो संकेत.

आ० — बाळा, जें मी तुला शिकवितें तें तूं चांगला समजतोस, आणि त्याची आठवण ठेवतोस, हें पाहून मला फार आनंद होतो. वरें जर कोणी प्रथम कल्पना आणि संकेत मनात न आणितां, उद्योग करूं लागला, तर त्याला कांहीं कामाचा उपयोगी पडें, असें एकादें शास्त्र वर्गें करतां येईल काय ?

रा० — नाहीं येणार हें तर उघड आहे.

आ० — राघोबा, चमत्कारिक, बहुत अवयवें कतून युक्त, आणि अमुक वस्तू करायास सोईवार पडे, असें एकादें यंत्र जर तूं पाहिलें तर कोणी कुशल पुरुषाने कल्पून अमुक संकेताने केले आहे, असें तुला समजणार नाहीं काय ?

रा० — आई, समजेल यांत काय संशय .

आ० — बरें मुला, मनुष्ये जीं यंत्रें करतात, त्यां पेशां अति चमत्कारिक ईश्वर निर्मित एक यंत्र मी तुला दाखवितें, त्याचा ठायीं ईश्वरानें आपलें ज्ञान, शक्ती, व चांगुलपणा, हीं प्रकटकेलीं आहेत. तें यंत्र तूं पाहिलें असतां, त्या एकच यंत्रावतून एक ईश्वर आहे असा निश्चय होईल.

रा० — आई, तें दाखीव, मला पहायान्ची फार उत्कंठा आहे.

आ० — मुला, याच वरंगावर क्षणभर हात ठेवून कोपर स्थिर आसूंदे .

आतां तुझा हात उताणा कर . पुनः पालथा कर . पुनः तसेंच त्वरेनें वारंवार कर .

आतां कोपर बांकीव, आणि हात आपल्या खांद्यास लागे इतका उंच कर . पुनः खालीं पडूंदे; पुनः वारंवार लवकर उंच कर, आणि खालीं आण .

आतां आंगठा व बोटे जसजशीं तुझ्याने हालव वितील तस तशीं हालीव बरें .

आतां तुझाने हात जितका लांब करवेल तितका कर, अगदीं वांकवूनको, गरगरां फिरिव, वडावे उजवे बाजूंस जसा लांब वजितका लवकर करवेल तसा कर.

मुला, तुला जें मी यंत्र दाखविणार होतें तें यंत्र हा तुझा हात होय.

मुला, हानाना तऱ्हेने फिरवितां येतो, तस्मात् हा मोठा चमत्कारिक केला आहे नाहीं बरें. ?

रा० — होय आई, त्या विषयीं मला काहीं आणखी सांग.

आ० — मुला, ऐक सांगतें, जेणें कडून तुला नाना तऱ्हेचा वस्तू करतां येतात असें हें यंत्र तुला ईश्वराने दिल्लें आहे, याजबद्दल त्याची तुजवर केवढी दया आहे हें तुला दिसून येईल.

हात व बाहु यांहीं कडून किती नाना प्रकारचीं कामें करतां येतात हें कधीं तुझा मनात आलें होतें ?

रा० — आज पर्यंत तर आलें नव्हतें, परंतु आतां आलें; आणि त्याजबद्दल आश्चर्य ही वाटू लागलें.

आ० — आपण हात व बाहु या हीं करून इतकीं ना
ना प्रकारचीं कामें करतो, कीं, त्या सर्वांचें वर्णन क
रायास मला अवकाश नाही, तथापी थोडिशी
सांगतें ऐक.

बहुंकडे पहा, उद्योगी लोकांकडे अमळ दृष्टि दे,
आणि त्यांना हात व बाहु या हीं करून किती ह
जारो निर्मिशकी कामें करतां येतात तीं पाहा!

ते आपले हात व बाहु यां हीं करून रहावयास घरे
बांधितात. नैसा पांघरायास कापडे विणतात,
नागरतात, पेरितात, आणि शेते कापितात, आ
णि दाणे भाजा वेचितात, फळें काढितात, खा
ण्यास नाना तद्देचे स्वयंपाक करितात, पिंजता
त, लुणतात, रंगिवतात, कोरतात, छापितात, आ
णि लिहितात. परंतु हीं थोडींशीं कामें सांगित
लीं यां शिवाय हजारो आहेत तीं कोठवर सांगूं.
पहा आपणास बाहु व हात जर नसते, अथ
वा कुत्रा, घोडा, किंवा पक्षी, यांचा पायां सारि
खें असते, तर आपण किती दुर्बळ आणि दुः

रवी असतो बरें.

श० — आई, तूंजें सर्व सांगतीस तें फारच आश्चर्य कारक आहे. सर्व लोकांस ईश्वराने असे बाहु व हात दिले आहेत, हा त्यांजवर त्याने मोठा उपकार केला आहे, परंतु तदनुरूप त्यास कोणीच आठवित नाहीत.

आ० — बाबा, तें खरें आहे; आणि तुम्हा बाहु व हात यांचे कित्येक भाग कसे केले आहेत, व ते कसे सांधले, व तुला इच्छा होताच कसे चाळविता येतात, या विषयीं सांगितलें असतां आपणास सुख व आपला उत्कर्ष होण्याजोगीं आवश्यक कर्मे करण्याचा उपयोगीं पडे, असें हें ब्रह्मकारिक यंत्र दिलें आहे, यावरून ईश्वराचें अधिक उपकारक शास्त्रच मानावे, हें तुला दिसून येईल.

बरें गंभीरपणा धरून एकाग्रचित्तें करून ऐक, नाहीतर तुला समजणार नाही.

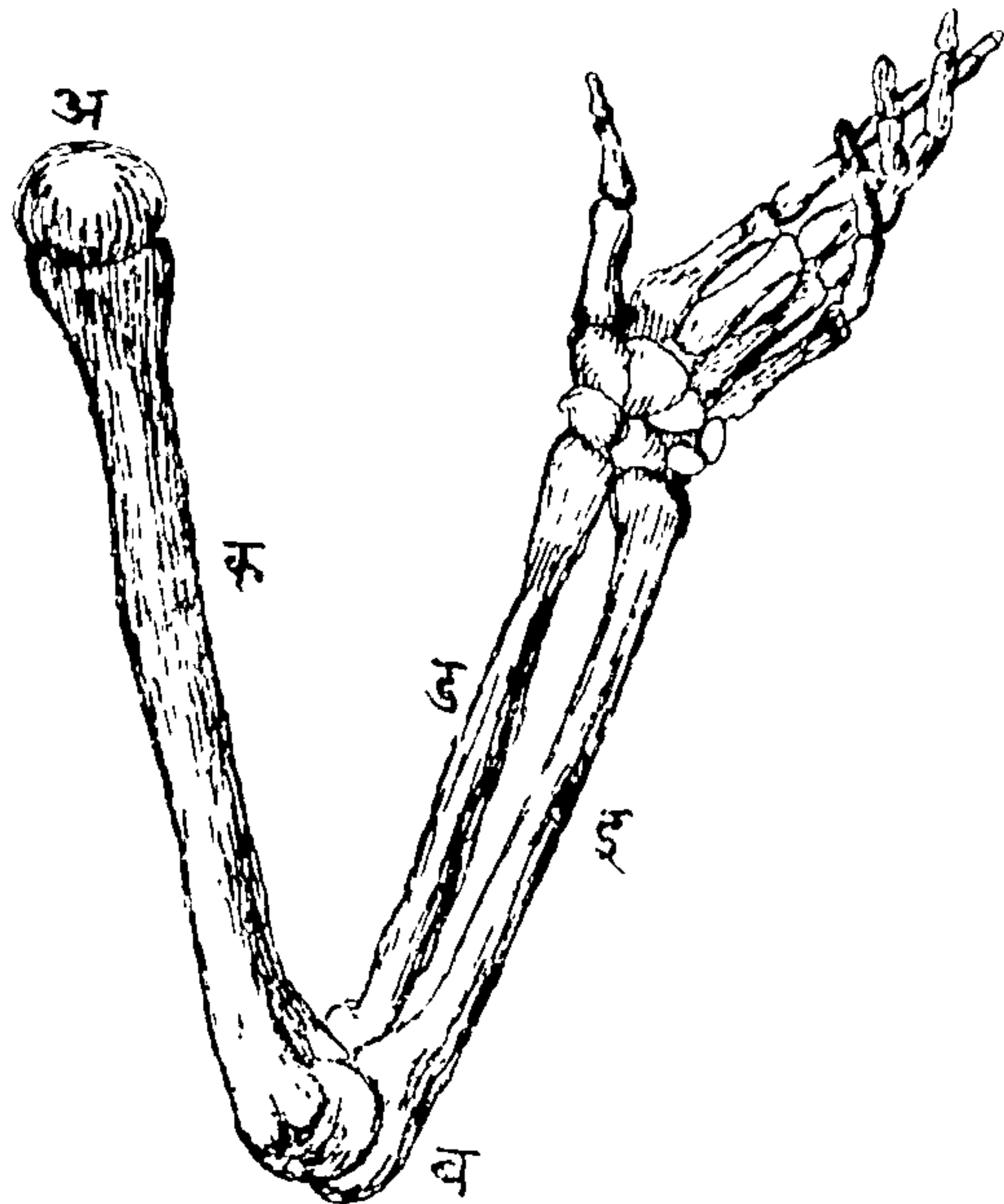
श० — आई, बरें तूं सांगतेस त्याप्रमाणे करीन.

आ० — तूं काहींजना बरांचीं हाडें पाहितीं आहेत-

कीं नाही ?

श्री० — होय, मी मुलां वरावर खेळत गावां बाहेर गेलों
होतों तेव्हां माहार वाड्या जवळ नाना तऱ्हेचीं ल
हान मोठीं हाडे पडलीं होतीं तीं पाहिलीं.

आ० — बरें असो, बाहु व हात यांत ही बहुतेक हाडे आ
हेत, तींचाच पून पाहिलीं असतां हातास लागतात.
तुझा बाहु व हात यांमध्ये जीं हाडे आहेत, त्यांची
ही पुढें आकृति काढली आहे.

(अ) स्कंधा पासून (ब) कोंपरा पर्यंत एकत्र हाडे

आहे, परंतु कोपरा पासून मणगटा पर्यंत दोन हा
उं आहेत. (क) या हाडाला भुजा स्थि ह्यणतात,
(ड) जें कोपरा पासून मणगटास लागले तें अंगुष्ठा
कडल्या आंगास आहे, त्याला मणिबंधा धारा स्थि
ह्यणतात, (इ) जें कोपरा पासून मणगटास ला
गलेलें करंगळी कडल्या आंगास आहे, त्याला कूर्प
रास्थि ह्यणतात.

राघोबा यानावांचें स्मरण ठेव हो.

रा० — बरें ठेवीन आई, तीं मी ह्यणून पहातो. भुजास्थि,
मणिबंधा धारास्थि; आणि कूर्परास्थि.

आ० — बाळा, पहिल्याने तुला भुजेचा रबां घा कडील
जो संधि त्याचें वर्णन करतें.

रा० — आई, संधि ह्यणजे काय? संधि कोठे आहेत
हें मला ठाडुक आहे; कारण आंगठा व बोटे नाना
तऱ्हांनी लवबितां व हालबितां यावीं ह्यणोन त्यांचा
ठावीं संधि आहेत. परंतु ते मासाने झां कले आ
हेत, आणि मला दिसत नाहीत. ते कसे आहेत
बरें?

आ० — मुला, शरीरांत नाना तऱ्हेचे संधि आहेत, त्यांत कित्येक पेटीचा विजागऱ्या सारखे आहेत, त्या विजागऱ्यास पेटीचा संधि ह्मटले असतां चालेल, त्याचा योगाने पेटीचे झांकण टापतां उघडतां येते. यावरून पहा त्या झांकणाची गति वरंखातीं मात्र होते. तुझीं बोटें आणि कोपर यांचे संधि विजागऱ्या सारखेच आहेत.

त्यांचा योगाने आपलीं बोटें उघडतां मिटतां येतात, आणि जर तुझा कोपर चंवरंगाचर टेंकलेला असला, तर तुझा हात खालीं चंवरंगास, आणि पुनः वर खांद्यास लागे असा करतां येतो, हा संधि पेटीचा विजागऱ्या प्रमाणे एका तऱ्हेने मात्र हालतो.

आ आणि पेटीचे विजागरें पहा. त्या विजागऱ्याचा, पेटीचा झांकणास मारलेला, जो एक भाग तो, त्याचाच पेटीस मारलेला दुसरा भाग आहे, त्यांत शिरवलेला आहे, कारण त्याणें त्यांत राहून हालवें. तेणें कऱून तें झांकण उघडतें टापतें. असें तुला दिसेल.

एकामेकांत फिरतात असे विजागऱ्याचे हे दोन भाग यांस संधि असें ल्पणावें, आणि ते लोखंडाचा तारेचा तुकड्याने अडक विलेले आहेत. हा लोखंडी तारेचा तुकडा, त्या दोहों भागांचा छिद्रां मधून आर पा र गेलेला असतो, आणि तो त्यांस एकत्र राखितो, ते णें कनून तें साकण रवालीं पडत किंवा आपल्या ठिकाणांतून निघत नाहीं.

या प्रमाणेंच आपल्या शरीरांत जे संधि आहेत, त्यांचा दोहों हाडांचीं शेवटें एकामेकांत शिरलेलीं आहेत, त्यांमध्ये तारेचे तुकडे नाहीत. परंतु फार बळकट चिंवट रज्जु, आणि कांहींशीं पिश्वी सारखीं बंधने, दोहों अस्थींचा शेवटांसभोंवतीं गुंडाळलेलीं आहेत. तेणें कनून तीं शेवटें आप आपल्या ठिकाणीं राहून त्यांचें चलन चलन निर्धोक व सहज होते. त्या अस्थींचीं दोन्हीं शेवटें एकामेकांस केवळ लागलेलीं नाहीत. त्या प्रत्येक अस्थींचीं शेवटें, अस्थीं पेशां मडु आणि मासापेशां कठीण अशा पदार्थें कनून आच्छादिलीं आहेत, त्या पदार्थांस कूर्चा ल्पणतात. ती कू

‡
 र्चा फार चिंबट आणि रबर साखरी स्थिति स्थाप
 क आहे, ल्पून नित्य-चलन चलन होत असता ही
 अस्थांचे घर्षण व त्यामुळे आपणास क्लेश होत ना
 हीन. आणखी जर ती कूर्चानसती तर घर्षणा वांचू
 न अस्थांचे चलन चलन न होतें, आणि आपणतीं
 निरंतर चाळवितों त्यामुळे भग्न होतीं.

आ० — राघोवा, आपणास सर्व कामें करण्यास उपयो
 गींपडत, असे ईश्वराने हात व बाहु निर्माण केल्या
 ने, तो आपले अद्भुत ज्ञान, शक्ति, व चांगुलपणा, हीं
 प्रगटकनून दाखवितो समजले.

फार काय सांगूं मीं जा संधींचे वर्णन केले, त्या एक सं
 धीकनून ईश्वराचा आश्चर्यकारक संकेत, कल्पना,
 आणि कौशल्य, यांचा किती चांगला बोध होतो.

रा० — होय आई, निश्चयेकनून होतीं.

आ० — परंतु मुला संधी संबंधि याहून ही काहीं अधि
 क आश्चर्यकारक आहे.

‡ रबर ल्पून एक काळ्या रंगाचा चीक जमवून केलेला पदार्थ
 आहे, तो पेन शिरीची रेघ पुसायास उपयोगी पडतो.

रा० — तें काय बरें ?

आ० — गाड्याचीं चाकें बहुत दिवस फिरल्या मुळें कठीण आणि मंद चालूं आणि कर्कश शब्द करूं लागलीं ह्मणजे गाडेकन्यास कोणता उपाय करावा लागतो सांग बरें ?

रा० — त्यांस मारवण लावावें लागतें. त्या दिवसीं तूं माशा चाकूचा संधींत थोडेंसें गोडें तेल घातलेंस, तें पें करून तो सहज उघडतां मिटतां येवुं लागला. त्याची तुला आठवण नाहीं काय ? तसें केल्या पूर्वीं तो उघडायास कठीण पडत असे.

आ० — बरें मुला, यान्च प्रमाणें संधीचा ठायीं फार बुळबुळीत तेल सारखा कांहीं रस आहे, तो संधीचा अस्थीचीं शेवटें ओलसर करितो, तें पें करून तीं बुळबुळीत होवुन त्यांचें चलन वलन व्यथान होतां सहज होतें.

तो रस अस्थींचा दोन्ही शेवटां भोवती. पूर्वीं सांगितलेली जी कोशाकार पिश्वी आहे, तीं न उत्पन्न होवुन तीं तच रहातो. त्यास संध्यंतर स्निग्ध रस

असें ह्मणावें .

जर संधीत कांहीं विकार शाल्यासुळें तो रस उत्पन्न
शाल्या नाही, तर अस्थि सुकून एकामेकांस लागून
शब्द करूं लागतात तेणें करून दुःख होतें .

ईश्वराने आपले संधि मोठ्या कौशल्याने इतके चां
गले केले आहेत, कीं ते अस्ताव्यस्त न होतां जन्मप
र्यंत सुरक्षित चालतात .

आपल्या शरीरांत संधीचा आधाराने नानातद्देवीं सु
मारेणें २५० अस्थि आहेत, तीं एका दिवसांत आप
ण हजारों बेळ हालवितों चाळवितों, तशींच एका घा
ह्यातान्याने बाळपणा पासून किती बेळ हालविलीं
चाळविलीं असतील त्याची तर गणना नाही, असें
असतां ही तीं इतके दिवस टिकलीं हे मोठें आश्चर्य
आहे नाही बरें !

दरवाजा किंवा पेटी यांचीं विजागरीं, अथवा गाड्या
चीं चाकें, नेहेमी दाग दुजी केल्याशिवाय टिकत, अ
शीं कोणत्या मनुष्याला करतां येणार आहेत ?

आपणास तर जे व्हां ते व्हां गाड्याचा चाकांस मारव

ण लावावें लागतें, आणि एकादेवेळीं नवे रवे, वचा
कें, करावीं लागतात; तसेंच विजाग-यांस तेल लावा
वें लागतें, आणि मळसूत्रें सैल सालीं ह्मणजे नीट
किंवा नवीं करावीं लागतात.

परंतु आपण आपल्या संधीची चोकशी ठेवीत ना
हीं; आणि त्यां विषयीं कधीं काहीं आमचा मनांत ही
येत नाहीं. ईश्वराने ते चांगले चालावे ह्मणोन तसेंच
केले आहेत, त्यांचा छतींत त्याणें आपला किती आ
श्चर्य कारक संकेत, कल्याण, आणि कौशल्य, हीं दारु
विलीं आहेत पहावरे.

रा० — आपलीं शरीरें आणि जीव यांचा निर्मिता एक
ईश्वर आहे, असें कोणास ही सत्य वाटा पारस एका
च संधीचें वर्णन पुरे.

आ० — बाबा, याजकरितां आपल्या शरीराचे संधि आ
प आपल्या व्यापारीं योजिते वेळीं हे मासें दुर्लभ श
रीर ईश्वराने उत्पन्न केले आहेत, या द्वारे त्यांचें दर्शन
होतें, असें नित्य मनांत आणून ईश्वरीं प्रीति धरा
वी, आणि कायाचा मने करून त्याची सेवा आ

णि लोकांचें हित करावें.

आतां पुरे, पुनः तुझें माझें भाषण होईल तेव्हां प्रथम साक्षेपें कतून स्कंध संधींचें कर्णन करीन आणितें शाल्यावर भुजेचा दुसऱ्या भागाचें कतून दाखवीन.

रा० — बरें, प्रण आई, आतां एक थोडीशी गोष्ट पुसायाची आहे ती पुसूंकाय ?

आ० — बाबा, तुला जें पुसायाचें असेल तें पूस.

रा० — आपल्या शरीराचा कर्ता एक ईश्वर हें जास सत्य वाटत नसे— असा कोणी मनुष्य कधीं शाल्याअसेल काय ?

आ० — बाबा, ईश्वर आहे असें जास सत्य वाटत नाही, आणि सर्व वस्तू व प्राणिमात्र आकस्मिक योगाने शाले, असें ह्मणणारे पुरुष शाले खरे परंतु विरळां त्यांस नास्तिक ह्मणतात.

रा० — सर्व वस्तू आणि प्राणिमात्र आकस्मिक योगाने शाले, असें जें ते ह्मणतात त्याचा अभिप्राय काय ? आणि आकस्मिक योग ह्मणून काय आहे ?

आ० — आपल्या शरीरांत २५० अस्थि आहेत तित
 केच निर्निराळ्या आहतींचें लहान मोठे लांकडा चे
 तुकडे घेऊन, कांहीं एक संकेत मनांत न आणितो खा
 लीं टाकिले असतां ते आपो आप हातूंचालू लागले,
 आणि एकां मेकांस आपल्या शरीरांतल्या अस्थीं
 प्रमाणें आपो आप अडून बाहेर न निघत असे आ
 प आपल्या ठिकाणीं राहिले, असें जर आपो आप
 झालें तर हें सर्व आकस्मिक योगाने घडलें असें
 जाणावें.

त्याहून आणखी ही कांहीं भिन्न प्रकार घडता अ
 सता, परंतु झाला हा प्रकार साहजिक झाला, आ
 णि तसा घडावा या विषयीं कल्पना, कौशल्य, यां
 चा कांहीं संबंध नाही असा नास्तिकांचा ह्मणण्या
 चा अभिप्राय आहे.

रा० — आई, संकेत, कल्पना, आणि कौशल्य, हीं यो
 जत्या बांधून असें कार्य होईल, हें मला आणि दु
 सऱ्या कोणास ही कधीं सत्य वाटणार नाहीं.

आ० — नाहीं वाटणार खरें, परंतु वाटलें असें नास्ति

क लक्षणान्त, ते केवळ दुष्ट किंवा वेडे होत.

नास्तिक आणि आकस्मिक योग यांचे कथन पु
ढें विस्तारें करून करीन.

संवाद ४

स्कंधसंधि, स्नायु, स्नायुस्यश्वेतर
जु, आणि कूर्परसंधि, यांविषयीं.

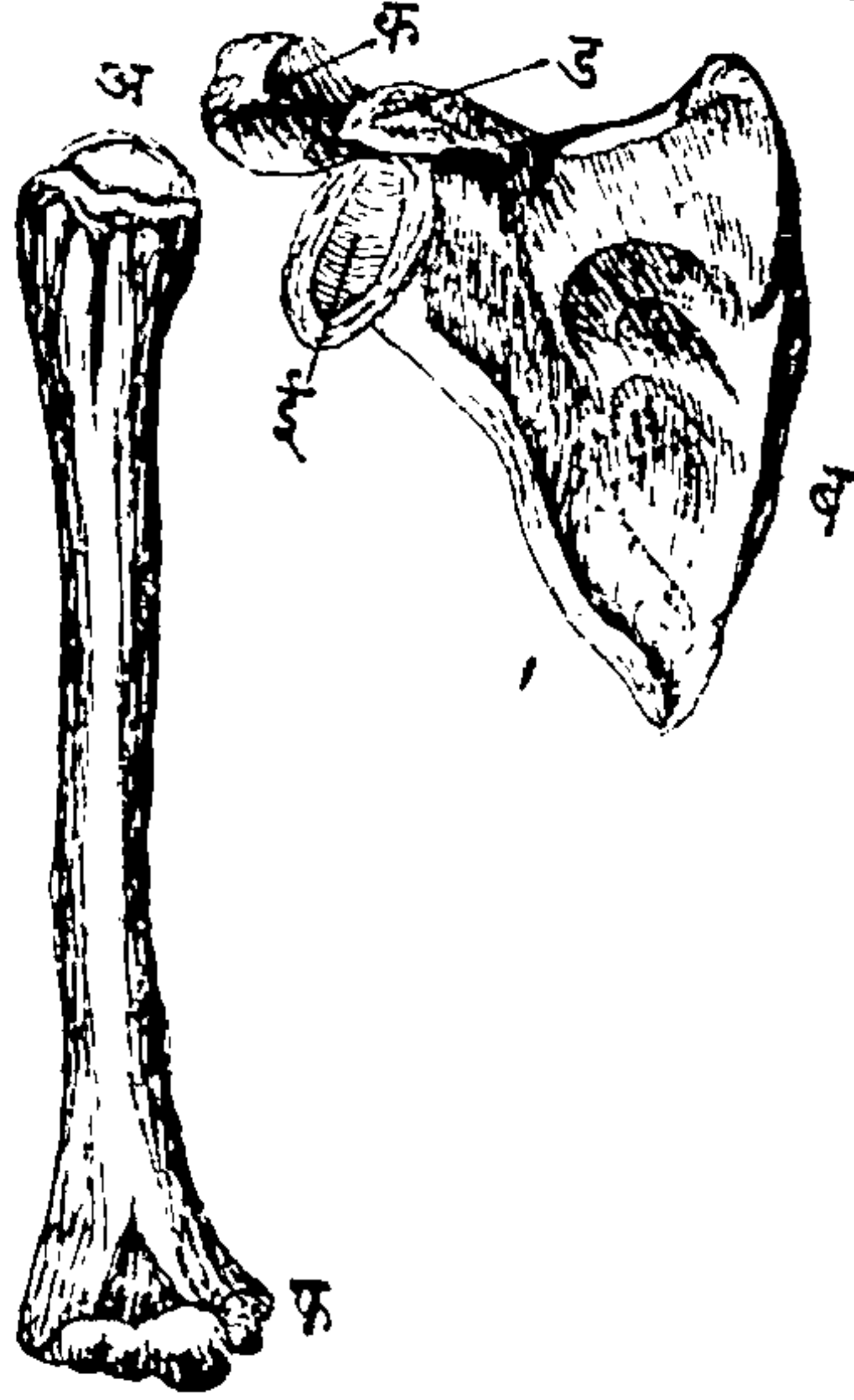
आ० — राघोबा, स्कंधसंधि, व भुजाचे दुसरे भाग, यां
विषयीं कांहीं विशेष सांगेन असें मागे मी लटवें
होतें, तर आतां सांगूं कीं तूं खेळायास जातुं इच्छि
तोस ?

रा० — आई, खेळण्या वेक्षां माझा शरीराचा कर्ता
असा जो ईश्वर, त्याचा संकेत, कल्पना, आणि
कौशल्य, यांविषयीं कांहीं तुजपासून समजून
घ्यावें हें मला बरें वाटतें.

आ० — बरेंतर स्वस्य हो सांगतें.

ही येथे स्कंधसंधीची आह्वति आहे, तिजक

डे मन लाबून पहा.

रा० — आई, ही आकृति कोणत्या भुजाची बरे ?

आ० — बाबा, उजव्या भुजाची, येथे अस्थिमात्र काढिली आहेत. अस्थींचा शेवटा वरील पूर्वोक्त कूची, व त्यांचाच सभोवती गेलेली, आणि त्यांस एकत्र राखणारी, व संध्यंतर स्निग्ध रसाचा संचय करणारी पिथ्वी; व संधींची बंधने; हीं काढिलीं नाहींत. तीं जर काढिलीं असतीं तर अस्थि तुळा इतकीं स्पष्ट दिसलीं नसतीं. त्यांचा आकृति दुसऱ्या प्रसंगी

दारववीन.

रा० — आई, तू, हा संधि विजागऱ्या सारिखा आहे, असें
ह्मणतेस काय? मळातर तो तसा अगदींच दिसत नाहीं.

आ० — बाबा, तो तसा नाहीं, तो दुसऱ्या तऱ्हेऱ्या आहे.

तो जर तसा असता तर असें दारव पेटी हीं ढांपता उ
घडतां येतात, तसा भुज खालीं वर मात्र करतां येता.

कूर्पर संधि विजागऱ्या सारिखा आहे, ह्मणून भुज
जसा स्क्ंध संधीचा ठायीं गरगर फिरवितां येतो तसा कू
पर संधीचा ठायीं फिरवितां येत नाहीं. जर स्क्ंध संधि

विजागऱ्या प्रमाणें असता तर फार अडचण पडती,

हें ईश्वराने जाणून तो तसा केला नाहीं. या वृत्त

ची कल्पना, आणि कौशल्यच दिसून येतें असें ना

हीं; तर तो संधि जसा केला आहे, तसाच करण्याचा

संकेत ही विशेष दिसतो.

रा० — आई, तो संधि तसा करण्याचा संकेत काय असे
ल बरे?

आ० — सुला, काय असेल तो तुला लवकरच कळू
येईल.

भुजास्थीचा वरील (अ) शेवटा कडे पहा. तें तुला
खेळीचाचेंचेंडू प्रमाणें गोल आहे.

आतां (ब) या अस्थीकडे पहा, त्याला संस्कृतांत
अंसफलक आणि प्राकृतांत खवाट ह्मणतात, तें अ-
स्थि वपटें सपाट आणि पातळ असें स्क्रंधाचा पृष्ठ-
भागीं आहे; यांचे पुनः पहा ह्मणजे कळेल.

या अस्थीचें एक (क) शेवट कावळ्याचाचोंची स्फुरि-
खें वांकडे आहेत. आणि दुसरें ही (ड) शेवट त-
सेच वांकडे आहे. या खवाटाचा दोहों शेवटांचा म-
ध्यभागीं एकलहान (इ) खळी आहे. त्या खळीचा
सभोंवतें कूर्चचें वेष्टन आहे, तें कर्तून त्या खळी-
चा खोलपणा कांहीं अधिक झालेला आहे, अशा
त्या खळींत भुजास्थीचें वरलें (अ) शेवट शिबून,
त्याचें फिरणें सहज होतें.

भुजास्थीचें (अ) शेवट, आणि खवाटाची (इ)
खळी, यांचीं आतील आंगें कूर्चने आच्छादित
आहेत, हें तुला स्मरत असेलच.

रा० — या आकृतींत तें कूर्चचें वेष्टन, आणि भुजा

स्थीचा (अ) शेवटास लागलेली कूर्चा, हीं मुला

दिसत नाहीत.

आ० — मुला, तीं काढिलींय ना हीं, मग कोवून दिसतील

परंतु तीं कशीं दिसतीं हें विचारें करून समज. मी ए

का घाबेकेस तीं आहूतींत तुला दाखवीन.

भुजास्थीचें वर्तूळ (अ) शेवट, पूर्वेक (इ) खळीं

तरहाते, तेजा जा वेळेस तूं आपला भुज फिरवि

तोस त्या त्या वेळेस तींत अनायासें गरगर फिर

ते, कारण ते कूर्चेचें वेष्टन, आणि शेवटास लागले

ली कूर्चा, हीं गुळगुळीत आणि स्थितिस्थापक आ

हेत, आणि तीं संध्यंतर स्निग्ध रसान्वायोगें करून बु

ळबुळीत रहातात.

भुजहालून पहा लक्षणजे तो स्कंध संधीचा ठायीं कि

ती सहज आणि त्वरित निर्भिराळ्या गतीनें फिरतो,

हें तुला कळेल.

(राघोबातसें करितो)

रा० — आई, स्कंधसंधीस तूं काय लक्षणतेस ?

टलें होतेंस तो विजागऱ्या सारखा नाही.

सुख

आ० — आपण त्याला अंतर्बाह्य गोल संधि म्हणावे,
परंतु तो घाण्यासारखा आहे, अशी लक्षणण्याची
रूढी आहे.

मुला आपला डावा हात बाटी सारखा खोलवटक
र; आणि उजव्या हाताची मूठ मिटून त्यांत धालून,
डाव्या हाताचा आंगठा आणि बोटे चांहीं कडून ती
मूठ धरून, उजवा हात जस जसा फिरववेल तसत
सा फिरव.

(शघोवातसें करतो)

श० — आई, मला उजवा हात वर खालीं मागे पुढें चो
फेर त्वरेनें गरगर फिरवतां येतो.

आ० — बरे, हें कांहींसें स्कंधसंधि सारखें आहे. ज
शी तुला उजव्या हाताची मूठ डाव्या हाताचा आंग
ठा व बोटे चांहीं वेष्टिली होती, तशीं खवाटाचीं का
वळ्याचा चोंची सारखीं दोन (क,ड) शेवटे भुजा
स्थीचा (अ) शेवटास वेष्टितात, परंतु इतकेंच
त्यास जागचा जागीं राखायास पुरत नाही. दुस
रेंही कांहीं अवश्य पाहिजे.

रा० — आई, भुजास्थीचें शेवट त्या खळींत इतकें घट्ट बसतें, आणि तें तिज मधून बाहेर निघत नाही हें कसें ?

आ० — मुलासांगतें ऐक, जा पिश्वींत संध्यंतर स्निग्ध रस रहालो ती पिश्वी, आणि खवाटांचीं बांकडीं शेवटें, भुजास्थीचा शेवटास त्या खळींत राखायास सहाय होतात, परंतु या खेरीज आणखी कठिन बळकट आणि अरुंद मासाचा पट्ट्या आहेत, त्यासंधीवर अनेक प्रकारें गुंडाळून, त्यांस फार चिंबट बळकट आणि बारीक मासाचा दोऱ्या बांधलेल्या आहेत, त्यांहीं करून तें भुजास्थीचें शेवट त्या खळींतून बाहेर पडत नाहीं.

त्या मासाचा पट्ट्यांस स्नायु ह्मणतात, आणि त्यांस बांधलेल्या जा दोऱ्या आहेत, त्यांस स्नायुस्थ श्वेतरज्जु ह्मणतात. स्नायु, आणि स्नायुस्थ श्वेतरज्जु, या संधीचा ठायीं अस्थीना आडव्या उभ्या मार्गें पुढें सभोंवत्या बांधल्या आहेत. त्या अस्थीना संधीचा ठायीं अनेक प्रकारें चालवितात. आ

णखी त्या स्कंधसंधीचें बंधन कतून त्याला स्वस्थ
वीं राखितात.

रा० — आई, मला स्नायु, आणि स्नायुस्थ श्वेतरज्जु,
यांविषयीं कांहीं अधिक सांग, त्या फार चमत्का
रिक असा व्या असें वाटते, जर त्या माझा दृष्टीस
पडत्या, तर फार बरे होते.

आ० — राघोबा, आपण एकदांच अनेक विषयां वर
मन देऊनये, अनुक्रमाने चालावे, असें केले अस
तां तुला जसा चांगला बोध होईल तसा दोन चार
गोष्टी एकदांच चालविल्यानें होणार नाही.

स्नायु, आणि स्नायुस्थ श्वेतरज्जु, यांविषयीं तुला
पुढें कांहीं विशेष सांगावे, आणि त्यांचा कांहीं आ
कृति दाखवाव्या असें माझा मनांत आहे.

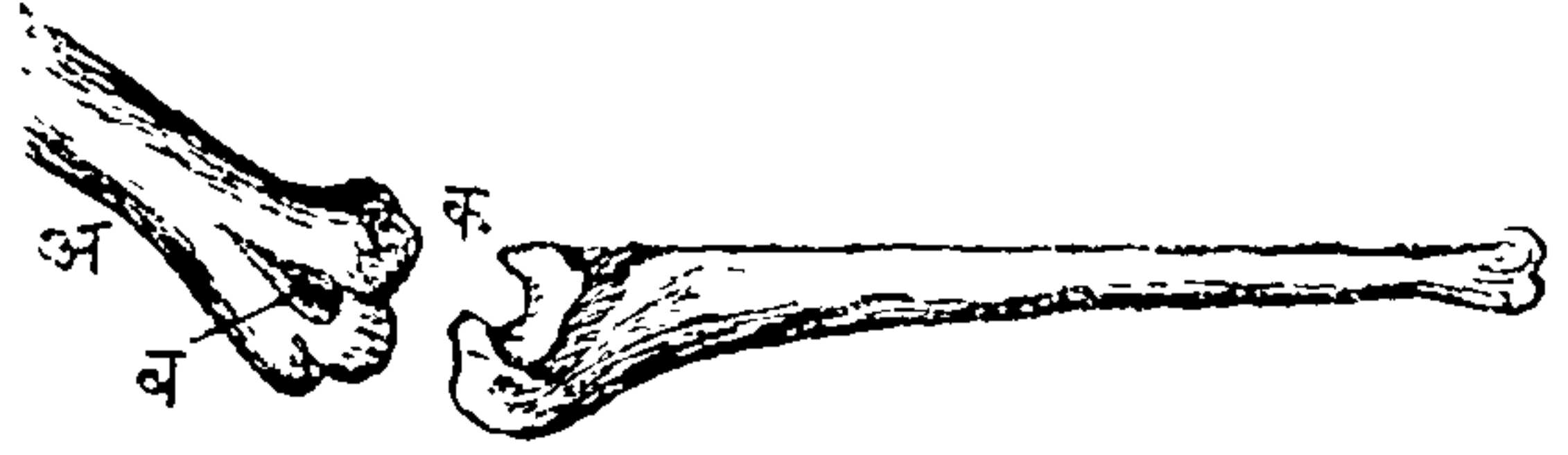
रा० — आई, तसें करशील तर मला फार संतोष होईल.

आणि मी तुला मोठा उपकार मानीन.

आ० — राघोबा, तुला स्कंधसंधीचें वर्णन कतून दा
खविलें, आतां कूर्परसंधीचें करितें, तो संधि त
रीं मोठा चमत्कारिक आहे, आणि त्याचा ठायीं

ईश्वराचा अद्भुत संकेत, कल्पना, आणि कौशल्य,
हीं दिसून येतात.

ही येथे त्याची आकृति आहे, ही तूं चित्तलावून पहा.

कोणी एक पुरुष आपला उजवा कोंपर वांकवून, तु
जपुढें पाठमोरा उभा राहिला असतां, त्याचा कोंपर
जसा दिसतो तशीही आकृति आहे, असें मान.
रा० — आई, जा भागां विषयीं तूं मला सांगितलेंस तो
(अ) हा भुजास्थीचा पूर्वीक भाग आहे.
आ० — खरें, पण स्कंध संधीचा रायी जी खळी आहे.
तींत बसणारे भुजास्थीचें वतूळ शेवट तुला दिस
त नाही.
तुला जें आतां दिसतें तें हें खालचें शेवट, याची आ
कृति निराळीच आहे.
या शेवटाचा रायी एक (ब) खळी आहे, तींत कू

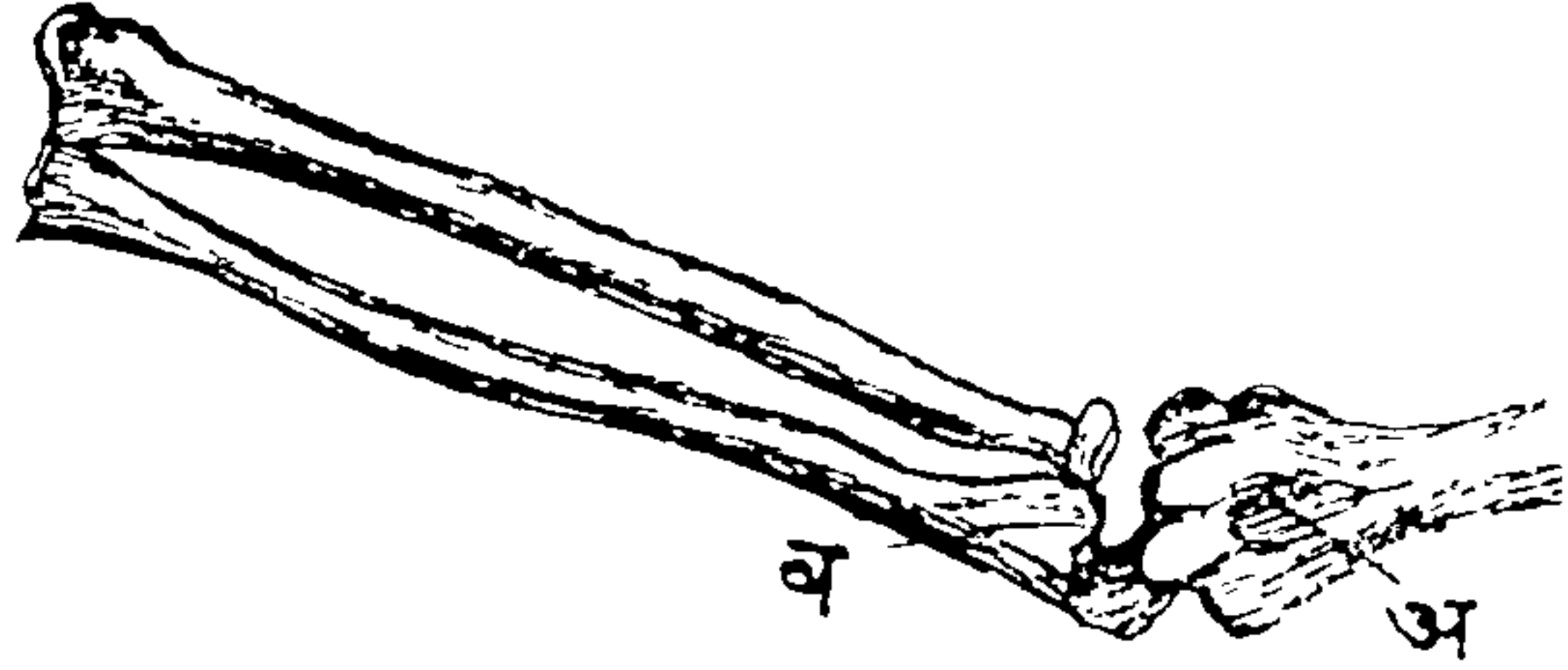
कर्परास्थीचें बाकडे (क) शेवट बसतें, तें अस्थि तुळा मी ३८ साव्या पृष्ठावर दाखविलें, आणि त्या ला कूर्परास्थि ह्यणतान असें सांगितलें, त्याची तुळा आढवण असेलच. भुज ताणून भुजास्थि स्थिर ठेविलें ह्यणजे कूर्पर संधीचा ठांयींजे अस्थि रवालींवर होतें, तें हें कूर्परास्थि होय.

रा० — बरें आई, त्याला कूर्परास्थि ह्यणायास मी विसरणार नाहीं. त्या कूर्परास्थीचें खातचें शेवट करंगळी कडील आंगीं मणगटास लागलेलें आहे, असें ही तूं मला पूर्वीं सांगितलें होतेंस.

आ० — बरें, कूर्परसंधी कडल्या, भुजास्थीचा शेवटाचा (ब) खळींत, कूर्परास्थीचें (क) शेवट बसतें. तूं कोपर टेंकून बसलास ह्यणजे शरीराचा भार जा शेवटावर पडतो, तें हेंच कूर्परास्थीचें शेवट होय. आंगटा आणि बोटे यांहीं कडून चान्चूनपहा ह्यणजे कळेल.

आतां जा पुरुषाचा उजवा कों पर तूं मागून पहात होतास, त्याणें तुजकडे तोंड केले तर त्याचा भुजा

ची आंतली बाजू अशी दिसेल .

भुजास्थीचा खालचा शेवटा कडे पहा, लक्षणजे एक लहान (अ) खळी दिसेल, त्या खळींत कूर्परास्थीचें दुसरें (ब) शेवट रहातें. ही खळी केवळ उथळ आहे, आणि जी बाहेरल्या आंगची खळी तुला दाखविली तितकी ही खोळ नाही, हें शेवट ही बाहेरल्या शेवटा इतकें लांब आणि वाकडें नाही.

हीं कूर्परास्थीचीं दोन्ही शेवटे, भुजास्थीचा शेवटास मागल्या पुढल्या आंगून चिमट्या प्रमाणें धरितात, तेणेंकडून संधि होतो, त्याला बिजाग्या सारखा संधि असे लक्षणतात; तेणेंकडून हात कूर्पर देशीं मागे पुढें मात्र हालवितां येतो.

तूजेव्हां आपला हात ताणतोस, तेव्हां कूर्परा स्थीचे बाहेरले शेवट भुजास्थीचा बाहेरल्या (ब) खळींत जाऊन घट्ट बसते, तें त्या अस्थीला स्वस्थलीं राखून मागे बांकवा यास प्रतिबंधक होते.

तू आपला हात स्कंधाकडल्या आंगी बांकवू लागलास, ह्मणजे कूर्परास्थीचे आंतल्या बाजूचे (ब) शेवट भुजास्थीचा आंतल्या (अ) खळींत शिरून, कूर्परास्थीस जागचा जागीं राखा यास आणि आधिक बांकून देण्यास सहाय्य होते.

रा० — आई, वास्तविक अस्थि जर मला दिसतील, तर तीं हुबेहुब कशीं आहेत हे मला चांगले समजते.

आ० — बाबा, तू थोर झाल्यावर तीं कदाचित् तुला दृष्टीस पडतील, परंतु त्यांचा आकृती कडे पाहून ही तुला बरेच समजेल असें मला वाटते.

रा० — कूर्परास्थीचीं दोन्ही बांकडीं शेवटें त्या भुजास्थीचा दोहों खळ्यांत शिरून अधिक आकुंच

न प्रसारण करण्यास कशीं सहाय होतात हे मी पकें समजलों असें वाटत नाहीं .

आ० — बाबा, त्या विषयीं तुला बोध होण्यास मला काहीं विशेषवर्णन कर्ता येईल असें वाटतें .
तूं आपल्या डाव्या हाताची मूठ घट्ट बळ , आणि उजव्या हाताची तर्जनी व अंगुष्ठांची अर्धचंद्राकार आकृति कर , व दुसरीं तिन्हीं बोटे मीट . मग ती तर्जनी डाव्या हाताच्या मुठीची कनिष्ठिका आणि अनामिका यांचा खालचा संधींचा मध्ये ठेव ; आणि आंगठा आंगठ्याचे मुळावर ठेवून , जितकें चिकटून बळकट धरवेल तितकें धर , मग उजवा हात डाव्या हाताचा मुठीवर मागे पुढें फिरिव .

तुं सा उजवा हात मागे पुढें फिरिवला असतां अटकतो ; जर तुं सा उजव्या हाताचा आंगठा व तर्जनी बसायास डाव्या हाताला दोन लहान खळ्या असत्या , तर त्यांचीं शेवटे न सरकूं देण्यास त्या फारच उपयोगी पडत्या .

उजव्या हाताचा तर्जनीचा मधील संधि तुझा कोपरा सारखा आहे; आणि तर्जनी व अंगुष्ठ यांहीं त्या मुठीला धरणें, हें कोपराचा विजाग ज्या सारख्या संधी प्रमाणें आहे.

रा० — आई, आतां कूर्परास्थी विषयीं कांहीं विशेष समजलों असें वाटतें. परंतु तूं आजून मणि बंधा धारास्थी विषयीं मला कांहींच सांगितलें नाहींस.

आ० — बाबा, एक समयीं एकच गोंष्ट चालवावी. आतांच तुला कूर्पर संधीची गति भुजास्थीचा खालचा शेवटावर कशी होते हें समजत नव्हतें. स्वस्थ हो, उनावळा होतुंनको. जेंजें मी सांगतें तें आपण पक्षेपणीं समजतो अशा तुझी खात्री होतुं दे; आणि तुला जें कांहीं समजलें नाहीं तें मला सावकाश विचार.

लहान मुलगे व मुली, किंबहुना पुरुष व स्त्रिया, या कांहीं नवें आणि अवघड शिकूं लागतात तेव्हां त्यांहीं ही हें लक्ष्यांत देवावें.

असें सर्वांनी केले असता त्यांचा अभ्यास चांगला चालेल; त्यांना वारंवार भ्रान्ति पडणार नाही, आणि अधिक ज्ञान होत जाईल.

आज संध्याकाळीं तुला मी मणिबंधा धारास्थी विषयीं सांगेन; त्यावेळेस तुला जें आजपर्यंत सांगितलें आहे, त्या विषयीं कांहीं विचारायाचें असेल तें विचार.

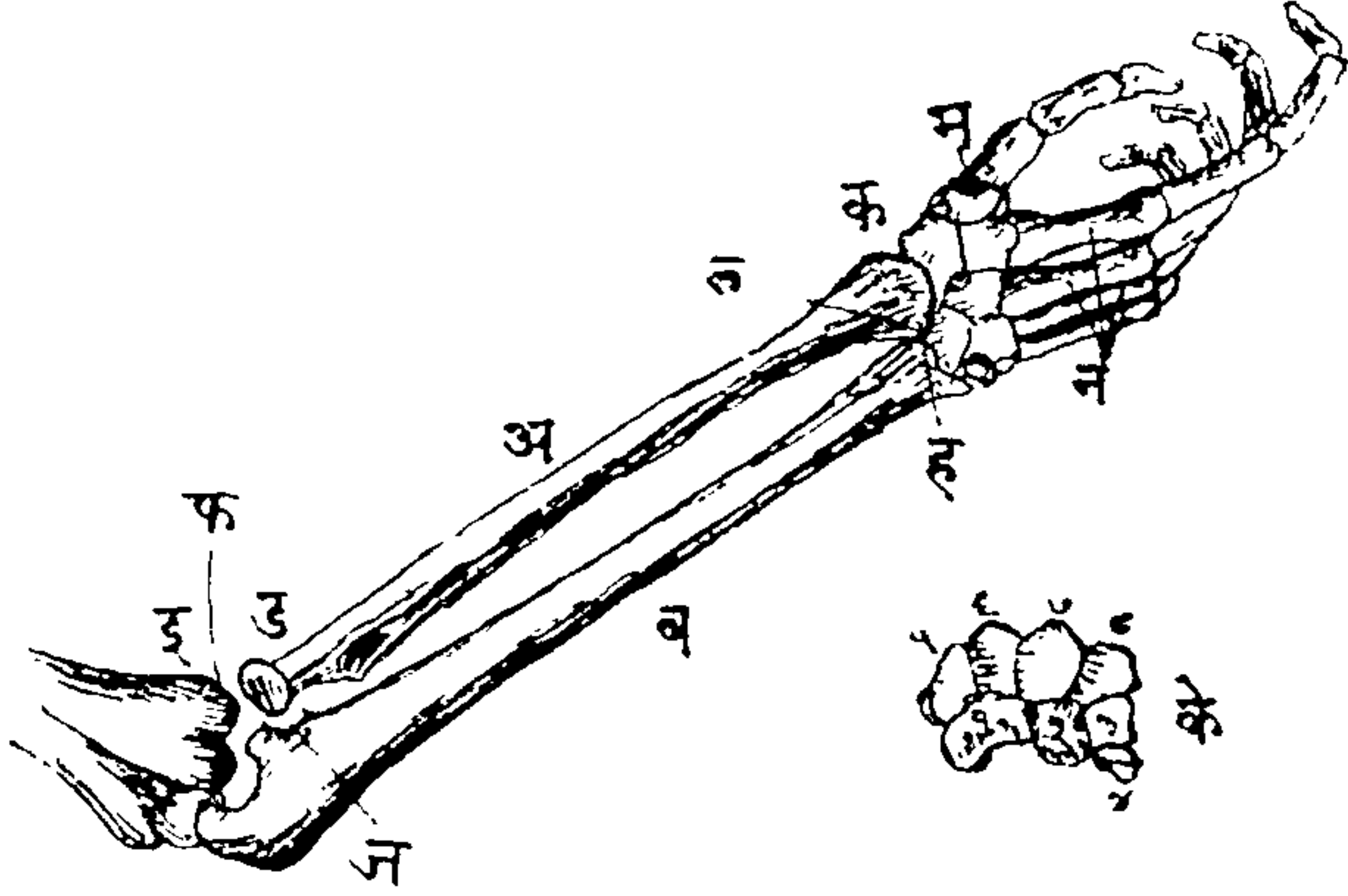
संवाद ५

मणिबंधा धारास्थि, कूर्परास्थि, मणिबंधा धारास्थीचें शिर, संध्यंतरस्निग्धरस, कूर्ची, तसेंच ईश्वराचें ज्ञान, आणि चांगुलपणा, यां विषयीं.

रा० — आई, मणिबंधा धारास्थी विषयीं सांगेन, असें तूं मागे हटलें होतेस, त्यास मला नि जावयास एक घटकेचा अवकाश आहे तर आतां सांग.

आ० — बरेबाबा, मी सदा आपलें वचन पाळा यास सिध्य आहे, इकडे ये आणि ही आ

छतिपहा.

रा० — हंहं! आई मणि बंधा धारा स्थि कोण तें तें मी ओळखिलें. कोण तें ह्मणून पुसशील तर (ब) कूर्परास्थी वर आहे (अ) तें.

आ० — तेंच राघोबा, त्या अस्थीचें एक (क) शेवट आंगठ्या कडल्या आंगीं आहे, आणि दुसरें (ड) शेवट भुजास्थीचा खालचा (इ) शेवटास लागलेलें आहे.

रा० — जशीं कूर्परास्थीचीं शेवटें भुजास्थींत बसताना तसें हें (ड) शेवट त्यांत बसत नाहीं काय?

आ० — नाहीं बाबा, परंतु भुजास्थीचा खालचा शे

वटावर एक (फ) वाटोळी गांठ आहे, तिजवर तें मणिबंधा धारास्थींचें शेवट फिरतें. तें शेवट त्या गांठीवर बसायाजोगेंच केले आहे; तेणेंकरून त्याचा संधि कांहीं अंतर बाह्य गोल संधि सा रखा झाला आहे.

या गांठीवर मणिबंधा धारास्थीची गति दोन प्रकारची होते, कूर्परसंधि हालविला असतां हात रवालीं वर होतो, तेव्हां याची गति रवालीं वर होते हा एक प्रकार; आणि मणगटाचा ठायीं कर वाटोळा फिरविला म्हणजे यान्च गांठीवर याची वर्तुल गति होते, हा दुसरा प्रकार.

श० — आहा! आई निरनिराळ्या अस्थींचा किती चमत्कारिक गति होतात पहावरें.!

आ० — होय बाबा, तुला लांकडाचे तुकडे तासून, पाहिजे त्या आलतीचे नीट नेटके करून, शुजांतील अस्थींचा जशा नाना प्रकारचा चमत्कारिक गति होतात, तशा त्यांचा गति होत असे जडतां येतील

असें तुला वाटतें काय ?

रा० — नाही आई, तसें करावयास मला पुर्ती कल्प ना व कौशल्य नाही.

आ० — बरें बाबा, जसजसा आपला संवाद चालेल, तसतसें तुला ईश्वराचा आश्चर्य कारक संकेत, कल्पना, आणि कौशल्य, यां विषयीं अधिक कळू लागेल, आणखी हात व बाहु हीं चमत्कारिक आणि सोयवार यंत्रें तुझा शरीरास त्याणें केलीं आहेत, यावरून त्याचा चांगुलपणा हीं दिसून येईल.

रा० — भुजास्थी जवळचें मणिबंधा धारास्थीचें (३) शेवट बिरड्या सारिखें दिसतें.

आ० — होय बाबा, तें बिरड्या सारिखें आहे. त्याला मणिबंधा धारास्थीचें क्षिर ह्मणतात. त्याचा कांठ कूर्पूरास्थीचा वरल्या शेवटाचा बाजूस लागलेला आहे.

रा० — आई, तो त्यास घट्ट बांधलेला आहे काय ?

आ० — नाही बाबा, जर बांधलेला असता तर मणिगटाचा ठाणीं करवाटोळा फिरवतां नयेता.

रा० — आई, कांनयेता बरें. ? तें मला कळत नाही.

आ० — मणिबंधा धारास्थीचें (क) शेवट, आंगठ्या कडल्या आंगीजीं मणिबंधा स्थि आहेत, त्यास बांधलेलें आहे. आणि त्या अस्थींस कर बांधलेला आहे; तो त्या अस्थींवर रहातो, आणि फिरतो. आतांत आपला भुज, स्कंध किंवा कोपर यांचा टायीं नहाल वितां स्थिर ठेवून, कर उलथा पालथा जेव्हां करतोस, तेव्हां तीं मणिबंधा स्थि ही फिरतात. हीं मणिबंधा स्थि, मणिबंधा धारास्थीला बांधलेलीं आहेत; म्हणून त्यांबरोबर त्या मणिबंधा धारास्थीला ही फिरावें लागतें. आणि जर त्याचें (ड) शिर कूर्परास्थीला बळकट बांधलेलें असतें, तर त्याचाने फिरवतें नाही. तसें असतें तर तें मणिबंधा धारास्थि कूर्परास्थीस बळकट बांधिल्यासुद्धें त्याज बरोबर खाली वर मात्र करनां येतें, आणि जशी कूर्परास्थीची गति होते तशीच मणिबंधा धारास्थीची गति खाली असती.

मी काय म्हणतें तें तुला समजतें काय ?

रा० — आई, समजतें असें वाटतें, परंतु त्या आह
ती कडे कांहीं वेळ पर्यंत पहावें असें माझा मनां
त आहे.

आ० — पाहिजे तितका वेळ पाहेनास वाळा.

रा० — आई, जेव्हां मणगटाचा ठायीं कर फिरतो,
तेव्हां मणिबंधा धारास्थि ही फिरते, आणि म
णिबंधा धारास्थीचा (ड) शिराचा कांठ कूर्परा
स्थीचा बाजूवर लोटत फिरत असावा असें वा
टतें.

आ० — बाबा, तूं लक्षणतोस तें खरें. फिरतेंच; कूर्परा
स्थीचा शेवटाचा वरल्या बाजूस लहान अर्धचं
द्राकार गुळगुळीत कूर्चेने व्यास अशी एक खळी
आहे, (ज) तींत मणिबंधा धारास्थीचा (ड)
शिराचा कांठ यथास्थित बसला आहे, आणि
जेव्हां तें शिर फिरते तेव्हां तींतच तो लोटत फिरतो.
मणिबंधा धारास्थीचा या वर्तुळगतीनेच मणग
टाचा ठायीं कर पाहिजे तसा फिरवितां येतो, ल
णजे करपृष्ठ आणि करतल खातींवर जशीं पा

हिजेत तशीं करतां येतात.

रा० — आई, मणिबंधा धारास्थी चें मणगटा कडलें

(क) शेवट कूर्परास्थीला बांधलेलें आहे काय?

आ० — नाही बाबा, जर तें तसें असतें, तर मणिबंधा

धारास्थि वाटोळें फिरत नसतें. कूर्परास्थी सारि
खें मात्र हालतें.

परंतु मणगटाचा ठाणीं कूर्परास्थीला एक (ह) शि

र आहे, तें मणिबंधा धारास्थीला एक खळी आ

हे तीं न बसतें; आणि जेव्हां मणिबंधा धारास्थि

फिरतें, तेव्हां ती खळी कूर्परास्थीचा त्या शिरा वर

फिरते.

आणि तुला पाहिजे तेव्हां भुजास्थि कोपराचा ठा

णीं लववितां यावें, आणि करही फिरवितां याचा,

स्रपून हें सर्व इतकें यथास्थित आणि चमत्कारि

क ईश्वराने केले आहे.

तूं आपल्या दोहों तर्जनीचा बाजू एका मेकाशीं

लाव. आणि त्यांचे खालचे संधि परस्परांशीं मि

ळवून, उजव्या हाताची तर्जनी उजव्या हाताचा त

जनीवर तिरपी फिरव .

(राघोबा तसें करतो)

बरे, हे काहींसें, तूं कर उलथा पालथा कर ते वे
केस जसें मणि बंधा धारा स्थीचें फिरणें कूर्परा
स्थीवर होतें, तसें आहे. आणि कूर्पर देशीं,
मणि बंधा धारा स्थीचें (ड) शिर कूर्परा स्थीचा
(ज) अर्धचंद्राकार खळीवर कां फिरतें, आ
णि मणगटाचा ठायीं, मणि बंधा धारा स्थीची ख
ळी कूर्परा स्थीचा (ह) शिरावर कां फिरते, या
चें कारण असेंच आहे, हे ही तुझा लक्ष्यांत येईल.
याप्रकारें मणि बंधा धारा स्थीचा कोपरा कडल्या शे
वटा पेक्षां. मणगटा कडल्या शेवटाची गति कार
होते, म्हणजे कर अनायासें मोठ्या क्षपाट्याने
फिरवितां येतो.

रा० — हातर मोठाच म्हात्कार ! आई, शरीराचे दुस
रे सर्व अवयव या सारखेच चमत्कारिक आ
हे काय ?

आ० — होय मुला; आणि कित्येक या पेक्षांही अ

धिक चमत्कारिक आहेत .

रा० — त्यां सर्वां विषयीं समजायास, कांहीं अब का
श लागेल असें मला वाटते.

आ० — बाबा, लागेल यांत काय संशय, चतुर आ
णि पंडित लोक याणीं या विषयीं अनेक ग्रंथ के
ले आहेत; परंतु अद्यापि हा सर्व विषय समज
ला नाही. यापुढें ही या विषयावर आणखी कांहीं
अधिक चमत्कारिक आणि आश्चर्यकारक गोष्टी
आढळतील. ईश्वराने जीवात्म्यास राहायास व ना
ना प्रकारचीं सुखें भोगायास उपयोगीं पडाया जो
गीं, आणि परोपकार करण्यास योग्य अशीं आ
पलीं शरीरें उत्पन्न केलीं आहेत, याजवतून त्यांचें
अद्भुत सामर्थ्य, कोशल्य, आणि चांगुलपणाही
दिसून येतात. ह्मणून आपण अशा प्रभूचे उप
कार नित्य आठवीत जावे.

तुझी निजायाची वेळ होई तो पर्यंत कूर्पर संधी
विषयीं तुला आणखी कांहीं सांगावें असें मा
झा मनात आहे, तें सांगूं कीं तूं आतां कंटाळळास?

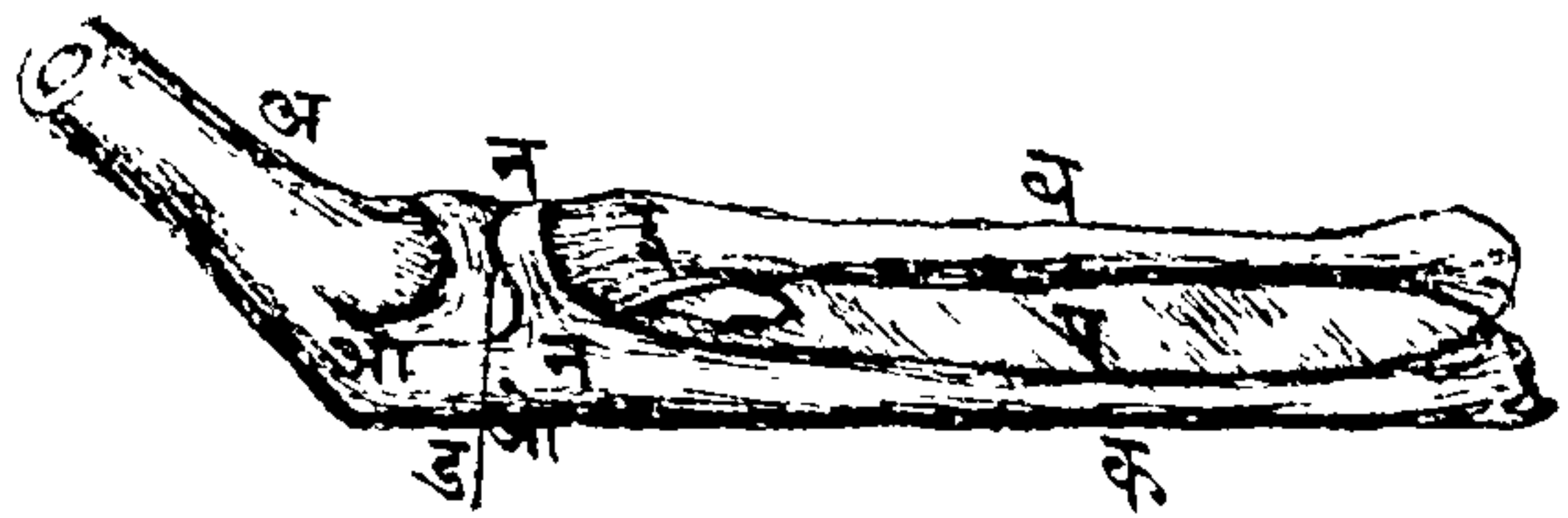
रा० — छः छः आर्इ, मीं अगदीं कंटाळलो नाहीं;
 पाहिजेतर मी येथें आणखी दोन घटकापर्यंत
 बसेन, कारण जेंतू सांगतेस तें फार मनोरंजक
 आणि बोधकारक आहे.

आ० — भुजास्थि, कूर्परास्थि, आणि मणिबंधाधा
 रास्थि, हीं कूर्पर संधीचा टायीं कशीं एकत्र बांध
 लेलीं आहेत, याविषयीं मी तुला सांगायस इ
 च्छितें; कां ह्यणशील तर स्कंध संधीपेक्षां या स
 धीचा टायीं कांहीं भिन्न रचना आहे, तेणें कर्तून
 ईश्वराचा विशेष संकेत, कल्पना, आणि कौशल्य,
 हीं दिसून येतात.

जशीं स्कंध संधीचा टायीं अस्थींचीं शेवटें कूर्चे
 ने आच्छादिलीं आहेत, तशीं कूर्पर संधीचा टा
 यीं ही या अस्थींचीं शेवटें कूर्चेने आच्छादिलीं
 आहेत. त्या कूर्चेचा उपयोग मी तुला मागे सांगि
 तलाच आहे. आणखी या संधीचा सभोवती को
 शाकार मिळी आहे, तींत संध्यंतर स्निग्धरस
 जांचतो, त्याचा उपयोग कायतो तुला स्मरणअ

सेलन्व

तशाच अनेक स्नायु, आणि स्नायुस्थ श्वेत रज्जु, या संधीचा बाजूवून गेल्या आहेत, आणि त्या संधीचा वून खालून बांधलेल्या आहेत, त्या मणिबंधा धारास्थि, आणि कूर्परस्थि, यां स जागचा जागीं राखायास साहाय्य होतात. परंतु त्यां स तेथे राखण्या विषयीं आणखी ही काहीं साधन केलें आहे. तें आणण अड पदार्थ उचलतो, अथवा हाताने कांहीं अवघड काम करितो, तेव्हा कूर्पर संधीचा ठावीं फार ताण पडते, ह्मणून अवश्य असावे. जों पर्यंत मी सांगत आहे तों पर्यंत या आहतो कडे वित्त देउन पहात रहा.

(अ) भुजास्थि (ब) मणिबंधाधारास्थि आणि (क) कूर्परास्थि हीं डाव्या हाताचीं अस्थि होत. हीं सर्ष संधीचा (ड) कोशाकार पिश्वीने एकत्र बांधिलीं आ हेत. ती पिश्वी फार बळकट नाही, परंतु तीज वतून कां हीं बंधने आडवीं तिडवीं गेलीं आ हेत त्यांमुळे ती फार बळकट झाली आहे.

रा० — आई, बंधन स्मरणजे काय ?

आ० — तें मी तुला आतांच सांगणार होतें; परंतु पूर्वीच तू विचारिलेंस. स्मरण मला मोठा हर्ष झाला, आणि याज वतून जा एकाद्या शब्दाचा अर्थ तुला कळत नाही तो नित्य विचारित जा, असें जें मी तुला सांगितलें होतें, त्याचें तुला स्मरण आहे असें दिसतें.

तुझीं दोन बोटें एकत्र बांधावीं स्मरण जर तूं त्यां सभोंवतें आपल्या रुमालाचें शेवट गुंडा कलेस, तर त्यास त्याचें बंधन असें स्मरणील. बंधन स्मरणजे दोनचार वस्तू एकत्र बांधायासाठीं त्यां सभोंवतीं गुंडाळायास कशाची तरी एक पट्टी

घेतातनें.

आपल्या, शरीरांत फीती सारिखांचीं चपटीं किंवा दोरी सारिखांचीं वाटोळीं बंधनें आहेत, तीं फार विंचट, बळकट आहेत, आणि अनेक अतिसूक्ष्म तंतु एकत्र मिळवून घट्ट केलीं आहेत; तीं एकादा बळकट मनुष्य पुष्कळ बारीक आणि मजबूत होत्या एकत्र मिळवून दोरी वळतो, त्या पेशां ही अधिक घट्ट आहेत.

आतां पुनः त्या आळती कडे पहा. (ई) बंधन त्या कोशाकार पिश्वीचा भाग होय, तो मणि बंधाधारास्थीचा शिरावर गेलेला आहे. तो फार कठीण, कांहीं कूर्चे सारिखा आहे. तो दुसरें जें (नन) बंधन त्या पिश्वीचा बाजूवून गेलेलें आहे, तेणें कून फार बळकट झाला आहे.

आणखी दुसरीं दोन (ओओ) बंधनें आहेत, तीं बारीक असून बळकट आहेत, तीं भुजास्थीचा खालचा शेवटा पासून कूपरिस्थीचा मोट्या टोंका खालीं गेलीं आहेत.

आणखी ही एक (प) बंधन मणिबंधा धारास्थि,
आणि कूर्परस्थि, यांचा मधून गेलें आहे.

तर यावतून पहा कूर्परसंधि दृढ व बळकट करा
यास, आणि सर्व अस्थींचा इतक्या चमत्का
रिक वर्तुळ, एकामेकांवर आणि एकामेकांचा
बाजूंवरून गति होत असतां ही तीं आपापल्या
स्थानांतून न निघत, अशीं करायास; किती यु
क्ति लागली आहे बरें.

आतां ईश्वराने, स्कंधसंधि, आणि कूर्परसंधि,
जसे केले आहेत, तसे करण्याचा त्याचा जो सं
केत तो तुझा लक्ष्यांत येण्या जोगें ज्ञान तुला सा
लें, असें मला वाटतें.

रा० — होय आई, एकून बरेंच समजूं लागलों.
आपल्या उपयोगानुसार ते उत्तम प्रकारें फिर
वितां यावे, हा ते करण्याचा त्याचा संकेत होय.

आ० — राघोबा, तूं ह्मणतोस तें खरें. जर स्कंधा
चा ठायीं बिजागऱ्या प्रमाणें, आणि कोपराचा
ठायीं ^{*}अनर बाह्य गोल, असे संधि असते, त

* यात संधाला उलूखल संधि ही ह्मणतात.

र आपका भुज कितनी विपरीत प्रकारें हा लता प
हा बरें.

आणि आतां आपण भुजाने सहज त्वरित जीं
कामें करतों तीं करायास अवघड किंबहुना के
वळ दुर्घट पडतीं.

मुला मासा पेनसिलीचा नळी सारिखी नळी क
रायाचा जा मनुष्याने प्रथम विचार केला, त्याचा
मनांत ती तशी करण्या विषयीं कांहीं नियत सं
केत नव्हता, असें कोणाचा तरी वाटेल काय ?
ती नळी, आणि तिचे भाग कसे चमत्कारिक करूं
न, कौशल्याने कसे जडले आहेत, हें जेव्हां तूं
चित्तला वून पहातोस तेव्हां ती कौणी एका म
नुष्याने केली आहे, आणि तिचे सर्व भाग जसे
केले आणि जडले आहेत, तसेच करण्या जो
डण्याचा त्याचा असुक संकेत होना, असें त
त्काल तुला वाटत नाही काय ? आणि जेव्हां
तूं दार व पेटी, यांचीं विजागरीं पहातोस ते
व्हां तीं दाराचें फळें, व पेटीचें सांकण, यांस अ

उकवून धरण्यासाठी केली आहेत, दुस-या का
रणास्तव केली नाहीत, असें तुला वाटत नाही
काय ? जा मनुष्याने तीं कशीं करावीं याचा प्र
थम विचार केला, त्याचा मनांत, त्यांचे सर्व भा
गजसे केले व जडले आहेत तसे करण्या जोड
ण्यांत, अमुक संकेत व्हाता काय ?

नव्या तऱ्हेची लहान शिशाची पेनसिल आंत
अडकवून तिचा योगाने फार सोईने लिहितां या
वे, यासाठी ती पेनसिलीची नळी जर केली नाही
तर आणखी कशासाठी केली आहे बरे ?

जर दार व पेटी यांचीं विजागरीं, दाराचें फळें, व
पेटीचें झाकण, यांस अडकवून धरण्या आ
णि उघडतां झाकतां येण्यासाठी केलीं नाहीत,
तर आणखी कशासाठी केलीं आहेत ?

असेंच जर बाहु व हात यांचें नाना तऱ्हेने सह
ज आणि त्वरित चलन चलन व्हावें, आणि ते
णें करून ते आपणास अनेक कामें करण्यास
उपयोगी पडावे, यासाठी जर स्कंधसंधि आ

णि कूर्पर संधि केले नाहींत, तर अणखीं कशा
साठीं केले आहेत बरें ?

आणि स्कंध संधि व कूर्पर संधि हे परस्परांहून
भिराळ्या तऱ्हेचे कां केले आहेत बरें ? हे असे
केले याज वतून आणखी एक विशेष संकेत
होता असें दिसते. कारण जर तसा संकेत न
सना तर ते संधि, (दरवाजा व पेटी यांचा दोहो
विजागऱ्यां प्रमाणें) एक सारखेच केले असते.
दरवाजा आणि पेटी यांची दोन्ही विजागरीं ए
क सारखीं कां नसावीं याम काहीं कारण नाहीं.
परंतु तीं केवळ एक सारखींच असावीं, या सचां
गतीं कारणें आहेत.

आतां स्कंध संधि, आणि कूर्पर संधि, हे एक सा
रखे करण्यास काहीं चांगले कारण नाहीं. जर ते
सारखे केले असते तर ते फार विशोभित दिसून
सोयवार न पडते, आणि आपण आतां जीं अने
क कामें सहज व नीट करितों, तीं करायास अगदी
उपयोगीं न पडते.

परंतु हेसंधि एक सारिखे कां केले नाहींत, आणि स्कंधांचा ठायीं अंतरवाद्यगोल व कोंपरांचे ठायीं धि जाग-या सारिखा, असे कां असावे याचीं अनेक चांगलीं कारणें आहेत तीं तुला दिसतील.

ते संधि तसे करण्यांत ईश्वराचा कांहीं नियत संकेत होता; आणि आपण जेव्हां त्यांचे चमत्कारिक भाग मनलावून पहातो, तेव्हां त्यांचा कर्ता एक परमेश्वर आहे, इतकेंच मात्र आपणास सत्यवाटनें असें नाहीं, तर त्याणें ते सर्व भागजसे केले वजडले आहेत, ते असुक कारणास्तव केले आहेत, असें ही कळून येते.

आपण आपले बाहु व हात हालवितो, किंवा त्यांहीं कडून कांहीं कामें करितो, त्यावडून ते संधिजसे आहेत तसेच ईश्वराने कांकेले आहेत, याविषयीं त्याचा तो नियत संकेत दिसण्यात येतो.

रा० — आई, मनुष्याचें ज्ञान पहा किती अल्प, आणि त्यांचीं कृत्यें पहा किती थोडीं! आ हा हा ई

श्वर किती ज्ञाता, थोर, आणि कुशळ, आहे बरे. !

आ० — बाबा, तो दयाळु किती आहे हे ही तुम्हाला ध्यानांत निरंतर वागूंदे. त्याने तुम्हाला शरीराचे सर्व अवयव केले आहेत, आणि तोच त्यांचे संरक्षण करितो, व त्याने तुम्हाला शरीरीं समाधान व शक्ति दिली आहे, तोच तुम्हाला हाता पायांस किंवा दुसऱ्या एकाद्या अवयवास कांहीं अपाय होऊं देत नाही, हे सर्व त्याची तुम्हाला दया आहे लक्षण घडते.

तुम्हाला आपले हात व बाजू हे एकादें वाईट काम करायास, आणि ओठ व जीभ हीं एकादी वाईट गोष्ट बोलायास, योजून को. परंतु कायावाचा मने करून, माझा आज्ञेचें पालन, आणि माझे सेवन, व परोपकार कर, अशी तुम्हाला आज्ञा करायास ईश्वराला अधिकार आहे कीं नाही. ?

रा० — होय आई, आहे यांत काय संशय.

आ० — तर बाळा हे अंतःकरणांत निरंतर असूंदे, आणि ईश्वराची भांति धर, व जेणे करून

पाप घडेल अशा कर्मास आपलें शरीर कदापि यां
जूनको; कारण जे पापाचरण करितात, त्यांस ईश्व
र फार क्रोध दृष्टीने पहातो.

रा० — आई, जें तूं मला सांगितलेंस त्याचें मला निरंत
र स्मरण रहावें, आणि मासे बाहु व हात, तसेच ओ
ठ, जीभ, आणि शरीराचे दुसरे सर्व अवयव, यांची प्र
वृत्ति जें करायास योग्य तेंच करायास असावी; आणि
चांगलीं कामें मज कडून घडावीं, असेंच मी इच्छितो.

आ० — बाळा, तथास्तु. तसें करवा यास ईश्वर तुला अ
नुकूल होवो.

संवाद ६

आपण संकेत व कल्याण करितों तसा ईश्वर
करित नाहीं, ईश्वराचें कौशल्य, मणगट,
आणि कर, यांविषयीं.

आ० — राघोबा, आज तूं चांगला वागलास, आणि लि
हिणें पदणें चांगलें केलेंस, लपून बाहु आणि हा
त यांचें कांहीं विशेष वर्णन करितें.

रा० — आई, करशील तर फार चांगलें. जापेक्षां बाहु व हात यांतील अस्थि व संधि यां विषयीं मला बरेच कळू लागलें, त्यापेक्षां आतां मणगट व कर यां विषयीं जाणिल्याचांचून राहणे मला आवडत नाहीं

आ० — बाबा, बाहु व हात यांतील सर्व अस्थि व संधि हीं मणगट आणि कर यांचीं अस्थि व संधि यांशीं लागलेलीं आहेत; तीं तुझा कराचा व्यापार सोईने घडावा या संकेताने मुख्यत्वे करून तशीं केलीं आहेत, असें तुझा ध्यानांत येईल.

स्कंधसंधि व कूर्पर संधि यांचा नाना तहेचा गतीनी तुझा हात इकडून तिकडे वर रवालीं पोचतो, आणि पाहिजे ती वस्तू घेतां येते. व तो मार्ग पुढें चहूंकडे हवा तसा फिरवितां येतो.

याजवळून पहा कीं तुझे बाहु व हात यांचे सर्व भाग एकाच यंत्राचे भाग आहेत. तें यंत्र तुझा वळोकं चाहितार्थ तुला अनायासें त्वरित चालवितां यावें, याच संकेतानें ते भाग तसे करून जडले आ

हेन.

रा० — आई, बाहुव हात कसे करावे या विषयीं ईश्वराला फार विचार करावा लागला असेल.

मनुष्यासतर या यंत्रासारिखें चमत्कारिक, उपधीगीं, आणि नेहमी यथास्थित टिके, असें एकादें यंत्र कसें करावें या विषयीं फार वेळ पर्यंत विचार करावा लागेल.

आ० — बाबा, ईश्वराने विचार आपल्या विचारां सारिखे नाहीत. ईश्वर संकेत आणि कल्पना करितो, असें जेव्हां आपण ह्मणतो तेव्हां तो आह्मासारखा करितो असा आपल्या ह्मणण्याचा अभिप्राय नसतो.

जी एकादी वस्तू करायास अवघड असते, तिज विषयीं संकेत करायास आपणास एकाच चिन्नें कडून फार वेळ पर्यंत विचार करावा लागतो. अशा विचारांत कित्येक मनुष्यानी वर्षांचीं वर्षे घालविलीं आहेत. प्रथमजा मनुष्याने वाफेचें गळवत करावें असा संकेत केला, त्याला ही अने

क वर्षे विचार करावा लागला, तथापि त्यामजसे
 तें असावे तसे चांगले करतां आले नाहीं. मग त्या
 नंतर दुसऱ्यांनी ही संकेत करून वाफेचीं गळबते
 केलीं, तीं पहिल्या पेशां अनेक प्रकारें चांगलीं उत
 रलीं, आणि कदाचित् या पुढें दुसरे कित्येक या पेशां
 हीं चांगलीं, निर्भय, आणि उपयोगी, अशीं क
 रतील, तेणें करून त्यांचा संकेत व कल्पना हीं प्र
 कट होतील.

परंतु ईश्वर जावस्तू करायास इच्छितो, त्या कशा क
 राव्या या विषयीं त्याला तक्षणींच विचार सुचून,
 अगदीं अडचण नपडतां करितो. त्या आह्वास
 करायास अतिशय अवघड वाटतात.

तो सर्वज्ञ आहे, ह्मणून वस्तू किती प्रकारानी क
 रतां येतात ते सर्व प्रकार आणि त्यांचे भाग कस
 कसे जडावे हें जाणतो, आणि त्यांत उत्तम प्रकार
 कोणता हें ही त्यास ठाडुक आहे.

मनुष्य दुसऱ्यां पाहून अनेक विषय शिकतो,
 असें नसतें. तर त्यास कांहीं वस्तू करण्याचा सं

केतव कल्पना हीं करतां नयेतीं.
 जर तूं मुळांस वावड्या करताना पाहिलें नसतेंस,
 आणि तेणें कतून त्या कशा कराव्या हें तूं शिकला
 नसतास; तर नव्या तऱ्हेची वावडी कशी करावी या
 विषयीं तुला संकेतव कल्पना हीं करतां नयेतीं
 परंतु ईश्वर दुसऱ्या पासून कांहीं शिकत नसतां ही
 तो सर्वजातीचे प्राणी आणि पदार्थ मात्र कशा साठीं
 वकसे करावे हें जाणतो, आणि पहिल्या पासून जा
 णत आहे, आणि तूं शब्दोच्चार जसा करितोस त
 सा सर्व प्राणी व पदार्थ मात्र करावे असें ईश्वराचा म
 नांत येतांच तो ते यथास्थित परिपूर्ण असे सहज
 उत्पन्न करितो.

रा० — आई, ईश्वर कुशळ आहे असें ह्मणतेस त्या
 चा अर्थ काय बरे ?

आ० — कौशल्य ह्मणजे काय तें तूं मुळा कांहीं दिवसां
 मागे सांगितलें होतेंस तें तुला स्मरतें काय ?

रा० — होय आई, स्मरतें.

आ० — तर तें पुनः मुळा सांग बरे.

श० — एकादी वस्तू कशी करावी हे कल्पून, मग ती करा यास सर्व साहित्य तयार करणे; आणि तिचे सर्व भाग यथास्थित जडून, ती चांगली करेख अना यासें करणे; हे कौशल्य होय.

आ० — आपल्या आंगीं कौशल्य एकदांच येत ना हीं. तें येतां येतां येते. तुला अनेक वावड्या करा व्यालागल्या तेव्हां तूं वावडी करण्यांत कुशळ झाल्यास. तें करेणें कांहीं कुशळ नसतात. तीं एकादी वस्तू करूं लागतात तेव्हां फार कडून चांगली उतरत नसते.

त्याणी श्रोत झाल्यावर लोकांस वस्तू करतांना फार वेळ पहावें, आणि त्यांणसून करण्याची रीति समजून घ्यावी, व फार विचार ही करावा, आणि त्या हत्तीवर हात बसवावा, तेव्हां त्यांचा आंगीं वस्तू करण्याचें कौशल्य येते.

परंतु ईश्वराचें कौशल्य, असें नव्हे.

एकादी वस्तू करावी हे त्यास शिकावें लागत ना हीं. त्याचें कौशल्य परिपूर्ण आहे.

याजवदून माझा बोलण्याचा अर्थ असा समज
जकीं तो कोणतीही वस्तू करण्यांत आगदींच चु-
कत नाही, आणि कोही एक अडखण न पडतांत
क्षणींच पाहिजे तशी उत्तम प्रकारें करितो .

कोणी एक मोटा कुशाळ पुरुष एकादी वस्तू करि-
तो ती पाहून कधीं तिज पेशां चांगली करण्याची
युक्ति दुसऱ्यांचा ध्यानांत येते .

परंतु ईश्वराने जा वस्तू निर्माण केल्या आहेत, त्या
पेशां किंचित्ही त्या चांगल्या करण्याची युक्ति
कोणाचाही ध्यानांत येत नाही .

सर्व संधि आणि भाग यांस हित बाहुव हात या
प्राण्यासाठीं करून शरीरास जडले आहेत, या गो-
ष्टींचा, आणि जा उपयोगासाठीं ते जोडिले आहे-
त, याचा आपण विचार करतां ते व्हां त्यांतील एक
ही आहे त्यापेशां कोणत्याही प्रकारें अधिक चां-
गलें करतां येणार नाही हें स्पष्ट दिसते . कोणास
तरीं बाहुव हात यांचा एकादा भाग जसा आहेत त्या
पेशां चांगला करण्याची युक्ति दाखवितां येईल

काय ? नाहींच येणार. त्याचा ठायीं ईश्वराने आपले पूर्ण कौशल्य दाखविले आहे; ईश्वराने जी यच्च यावतू सृष्टि निर्मिली आहे ती चा ठायीं त्याचें कौशल्य परिपूर्ण आहे.

हे ईश्वराचा कौशल्याचें यत्किंचित् वर्णन होय. त्याचें वास्तविक कौशल्य इतकें अपार आहे कीं आपण कितीही बुद्धि किंवा तर्कचालविले तथापि त्याचा यत्किंचित् लेशाचेंही आकलन होत नाही. ईश्वराचें कौशल्य त्याचा ज्ञानाचा एक अंश होय; आणि करायास उत्तम कोणते हे आणि ते करण्याची उत्तमरीति कोणती हे सर्व जाणण्यांत तो मोठा चतुर आहे.

अनंत भुवनापुढें रजःकणजितका अल्प आहे, त्याहून ईश्वराचा ज्ञानापुढें आमचें ज्ञान अल्प आहे.

ईश्वराचें ज्ञान अपार आणि अगाध आहे. आतां ही आकृति पहा, मी तुला मणगट आणि क

र यांविषयीं सांगते (६३ षावें पृष्ठपहा.)

मणगटहेंलहान शा आठअस्थींचेंकेले आ हे (के) पहा, यांचा आकृतिनिर्निराळ्या आ हे त.यांस मणिबंधास्थि ह्मणतात.

या अस्थींचा बाजूंवरून जीं बंधनें गेलीं आ हेत, त्यां हीं करून हीं दृढ बांधिलीं आ हेत. आणि त्यांचा योगाने एक गोलाकृति शाली आहे, तिजवरकरास्थि फिरतात.

पाहा या आठ अस्थींचा दोन पंक्ति आ हेत. त्यांती लखालचा पंक्तींतलीं दोन (१, २) अस्थि अशीं जडलीं आ हेत, कीं तेणें करून त्यांचा एक गोळा झाला आहे. तो मणिबंधाधारास्थीचा शेवटाचा (३) खळींत बसतो, तेणें करून मणिबंधसंधि शाला आहे.

त्या संधीचें, मणगटाचा ठायीं, अनायासें चलन चलन करतां येतें. तो फार करून बिजागच्या सारिरच्या संधीप्रमाणें आहे, व ती मणिबंधाधारास्थीची खळी, आणि तींत बसतो अशा जो मणिबंधास्थी

चा गोळा,हीं दोन्हीं लांबट आहेत, लणून तो संधि फार बळकट झाला आहे. आणि त्याची गति ही अनायासे घडते, कारण जेव्हां मणिबंधा धारास्थि फिरते, तेव्हां त्याज बरोबर तो ही फिरतो.

खालचा पंक्तीतलीं दुसरीं लहान दोन (३,४), अस्थि, कूर्परास्थीचा शेवटास लागलेलीं आहेत; परंतु ते णेकून यथास्थित संधि झाला नाही. तीं अस्थि त्या शेवटावर लोटत फिरतात, ते णेकून मणिबंध संधीचा ठायीं कराची गति सहज होते.

रा० — आई, वरील पंक्तीत चार अस्थि आहेत.

आ० — होय बाबा, आणि त्यांतील आंगठ्याजवळ वें (५) अस्थि काहीं मोटें आहे. त्याला एक खळी आहे, तींत आंगठ्याची गांठ फिरते. दुसऱ्या (७) अस्थीला लांब वाटोळें शिर आहे, तें त्याचा खालचा (२) अस्थीचा खळीसिं संयुक्त आहे; ते णेकून काहीं अंतरवाह्य गोल संधी सारखा संधि झाला आहे, त्याचा योगाने वरील अस्थींची पंक्ति खालचा पंक्तीवर फिरते.

या दोहों पंक्तीं तल्या आठ ही अस्थींचा जाजा स्थळीं परस्परशीं संयोग 'साला आहे, तेंतें स्थळ गुळगुळी त कूर्चेने अच्छादिलें आहे, लणोनच त्याचें चलन चलन सहज होतें. तीं अस्थि अनेक नाना प्रकारचाः आडव्या तिडव्या बंधनानी एकत्र आकषून बांधिलीं आहेत, त्यामुळें त्यांचा एका मोठ्या संधी सारखा पदार्थ 'साला आहे, परंतु तो नुसत्या संधी पेशां फारच लवचीक आहे.

रा० — आई, लवचीक लणजे काय ?

आ० — हावत्तातुला लववितां येतो काय ?

रा० — नाही, परंतु ती तेथे वेताची छडी आहे ती लववितां येते.

आ० — राघोबा, ती वेताची छडी लवचीक आहे; परंतु तो वत्ता लवचीक नाही. तुला तर्जनीसजे संधि आहेत, ते तिला फार लवचीक करतात. पहा ती किती प्रकारें लववितां येते.

चारीची पातही फार लवचीक आहे. लारवेचें कांडें लवचीक नाही, तें जर तूलव वूलगलास तर तका

ळ त्याचे दोन तुकडे होतील .

रा० — आई, माशा कर, आणि बोटे, हीं जितकीं लवची क आहेत, तितकामाशा शरीराचा एकही अवयव लवचीक नाहीं असें मला वाटते.

आ० — बाबा, तीं तशीं करण्याचा ईश्वराचा संकेत पहा. जर कर, व बोटे, यांत इतके संधि, व इतकीं अस्थि, एकामेकांचा आधाराने फिरत नसतीं, आणि तैणें कतून कर आणि बोटे इतकीं लवचीक सालीं नसतीं, तर पुरुष आणि स्त्रिया आपले कर, व बोटे, यांहीं कतून आतां जीं लक्षावधि नाना तऱ्हेचीं चमत्कारिक कामें सहज आणि त्वरित करतात, तीं त्यांस करतां नयेतीं.

राघोबा पुनः ती आहति पहा. मणि बंधा स्थीचा वरीलपंक्तीवर पांच लांब अस्थि आहेत, त्यांना करांगुल्या धारा स्थि म्हणतात.

अंगुष्ठ धारा स्थीला एक मोटें शिर आहे, तें, व त्याचा खालचें मणि बंधा स्थि, हीं दोन्ही मिळून (म) अंतरबाह्य गोल संधि साला आहे.

त्याचा योगाने आंगठ्याची ह वीतशी अनायासे गति होते. अशी गति त्यास अवश्य पाहिजे, हे त्यास बोटां बरोबर वापरते वेळीं तुझा ध्यानांत येईल. करांगुल्यस्थींशीं संयुक्त अशीं जीं दुसरीं चार (न) करांगुल्या धारास्थि आहेत, त्यांचीं शेवटें चपटी व चवचरस आहेत, तीं मणि बंधास्थींचा वरले पंक्ती व रगच्च बसलेलीं आहेत. तीं त्या अस्थींस बंधना नी बांधलेलीं आहेत. आणि त्यांजवर त्यांची गति होते पण अल्प होते.

आंगठ्यांत दोन संधि, व दोन अस्थि आहेत, आणि बोटांत तीन अस्थि, व तीन संधि आहेत, पण अंगुष्ठा धारास्थि धरले तर बोटां प्रमाणें आंगठ्या सही तीन अस्थि, व तीन संधि, होतील.

आंगठा आणि बोटे यांचे वरले दोन संधि विजाग्या सारखे आहेत; ते त्यांचा प्रत्येक बाजू वरून जीं बंधनें आहेत, त्यांहीं करून फार बळकट झाले आहेत.

या संधींचा योगाने कांहीं वस्तू बळकट धरायास,

आंगठा, व बोटे, हीं आपणास वांकवितां येतात. आणि आंगठा बोटांचा समोर एकीकडे आहे. ह्मणोन तसे सहजवांगले करता येते.

तुला आपला चेंडू बळकट धरयास त्या भोवतीं आंगठा, व बोटे, कशीं यथास्थित ठेवितां येतात, हे तुला कळतेच. तशीच दोरी धरून तुला दोहों हातानी कशी चांगली ओढतां येते बरे.

आणि आंगठा, तर्जनी, व मध्यमा, हीं बोटे लिहिणें व शिवणें, यासाठीं चजशीं केली आहेत, असें वाटते. त्यांचा किती चांगल्या गति होतात, आणि त्यांहीं करून आपणास किती वारिक वस्तू वेंचतां, व धरतां येतात पहा बरे.

रा० — आई नखें तरीं तसें करायास, व कठीण गांठी सोडाय्यास, फारच उपयोगीं पडतात.

आ० — बाबा खरेंच आहे, नखेंही कराचे चमत्कारिक व फार उपयोगी भाग आहेत.

असोपण तुला. बोटांचा संधीविषयीं आणखी कांहीं सांगाय्याचें आहे.

बोटांचे खालचे संधि (जोस आपणपेरें लक्षण
तो) ते अंतर बाह्यगोल आहेत. करांगुल्या
धारास्थीचा खालचा शेवटास खळ्या आहेत,
त्या (न) करांगुल्या धारास्थीचा वर्तुळ शिराव
र फिरतात. याच संधी कडून बोटांचा सहज अ
नायासे गति होतात, आणि त्यांस एकामेकां
पासून दूर करण्यास, व विजण्या सारिखी प
सरण्यास, तेच संधि अनुकूल होतात.

जर आंगठा, आणि बोटे, यांचे मध्यसंधि अंत
र बाह्यगोल असते, तर आतां आपण आंग
ठा, व बोटे, यांनी जशा वस्तू धरतो, व कवळितो,
तसें करतां नयेतें.

आणि कोंपराचा बायीं जसा अंतर बाह्यगोल
संधि विशोभित दिसून सोयवार नपडता, तसे
हे संधि विशोभित दिसून सोयवार नपडते.

रा० — आई खरेच, करूहा मोठा अपूर्व आणि आश्च
र्यकारक अवयव आहे! त्यास इतके निरनिरा
ळे भाग एकत्र जडले आहेत, हे या मागे मासा

मनांत कधींच आलें नवतें.

आ० — बाबा, हात, व बाहु, यांचा अशा अपूर्व व आश्चर्यकारक दुसऱ्या अनेक भागां विषयीं तरमी तुला अद्यापि सांगितलेंच नाहीं. अस्थि, संधि, आणि कित्येक बंधनें, यां विषयीं मात्र सांगितलें आहे. परंतु या व नूनचपहा तुला चापरण्या साठी वसूख होण्यासाठी, ईश्वराने किती कोशल्य, वचां गुणपणा, यांहीं करून हे बाहु, व हात, केले आहेत बरे. तू इतका लहान असतां ही यानी तुला किती कामें करतां येतात, हें तुला मनांत कधीं तरी आलें होतें काय ?

रा० — आई, कर, व बोटे, यांहीं मला अनेक कामें करतां येतात. परंतु त्यानी मला जी एक फारचमत्कारिक गोष्ट करतां येते, ती मी तुला कधीं सांगितली नाहीं.

आ० — राघोबा ती कोणती बरे ?

रा० — आई, जीणें करून आपला अभिप्राय युक्तपणें दुसऱ्यास कळावा, अशी ही कराचा खुणा

नी अक्षुरें समजा विण्याची युक्ति आहे, ही मला गेल्या शनिवारीं एका मुळाने सांगितली, ही स करप ह्जवी भाषा असें ल्पणतान. त्याणें तीज विषयीं तीनश्लोक सांगून, त्यांचा अर्थ व सर्व रीति सांगितली ती अशी.

श्लोक १

आदर्शः कमलं चक्रं टंकारस्तलहस्तकं ॥

पत्रं च याचनं षट्कं भाषासौ करपह्जवी ॥११

याश्लोकांत वर्णज्ञानार्थ करावर आठ मुद्रा सांगितल्या याचें स्वरूप.

१ आदर्श-ल्लणजे-कर सरळ उभा आर्शा सा
रखा दाखवावा.

२ कमल-ल्ल० कर प्रफुल्लित कमलाकार करावा.

३ चक्र-ल्ल० - इतर बोटे मिटून तर्जनी दुर्ध्वक
तून चक्राकार फिरवावी.

४ टंकार-ल्ल०- तर्जनीचे नख आगठ्याचा मध्य
रेषेपुटे दृढतातून तर्जनी वेगा
ने समोर लोटावी असें मडकें

फणस इत्यादिकांवरटींच मारितात.

५ तलहस्तक- स्त्र०- बोटांचीं अग्रें त्यांचा मु
ळांशीं मिटून तळाथ उता
णा करावा.

६ पत्र- स्त्र० - कर आडवा पत्राकार पहावा.

७ याचन- स्त्र० - कांहीं मागते वेळीं कर पुढें
पसरतात तसा पसरावा.

८ षड्क- स्त्र० - इतर बोटे मिटून कनिष्ठिका उ
भी करून दाखवावी.

या मुद्रांत, जा मुद्रेचा नामास जें प्रथम अक्षर
आहे, ती मुद्रा त्या अक्षरापासून त्या सहित
पांच अक्षरांस क्वचिते. षड्क मुद्रा मात्र साहा
अक्षरांस क्वचिते, तें असें.

आदर्श-मुद्रेने- अ ऋ ॠ लृ लृ - कमलमुद्रेने-
करवगघड. चक्र-मुद्रेने- च छ ज झ ञ -
टंकार-मुद्रेने- ट ठ ड ढ ण. तलहस्तकार्ने- त
थ द ध न - पत्र-मुद्रेने- प फ ब भ म - याचन-मु
द्रेने- य र ल व श - षड्क-मुद्रेने- ष स ह व क्ष

ज्ञ. या प्रमाणे हे वर्ण आणावे .

या मुद्रानी अक्षरांचे वर्ग सूचित झाले, यांती
ल जें अक्षर बोलायाचें तें जाणण्याची रीति .

श्लोक २

मुद्रादिवर्णादारभ्य कनिष्ठादिषु निर्दिशेत् .

अंगुष्ठाग्रेण तद्वर्णं तर्जन्या साक्षरं तले .

जाजा वर्गातील अक्षर बोलायाचें असेल, त्या
त्या वर्गाची मुद्रा दाखविल्यानंतर, त्या वर्गाचीं
चार अक्षरे आंगठ्याचा अग्राने, कनिष्ठिका,
अनामिका, मध्यमा, आणि तर्जनी, यांचा मूळीं
अनुक्रमें करून दाखवावी. पांचवें तर्जनीचा अ
ग्राने अंगुष्ठाचा मूळीं दाखवावे. षड्मुद्रेचें
साहायें सणजे श, अंगुष्ठाचा अग्राने तळा
थावर दाखवावे .

अक्षरांस काना, मात्रा, उकार, अनुस्वार आ
णि विसर्ग देण्याची रीति; व जोडाक्षरांची रचूण .

श्लोक ३

तत्स्वराणांचिन्द्धानियथालिप्यंगुलिषथ .

फणस इत्यादिकांबरटींच मारितात.

५ तलहस्तक- स्त्र०- बोटांचीं अग्रे त्यांचा मु
ळांशीं मिटून तळाथ उता
णा करावा.

६ पत्र- स्त्र० - कर आडवा पत्राकार पहावा.

७ याचन- स्त्र० - कांहीं मागते वेळीं कर पुढें
पसरतात तसा पसरावा.

८ षड्क- स्त्र० - इतर बोटे मिटून कनिष्ठिका उ
भी करून दाखवावी.

या मुद्रांत, जा मुद्रेचा नामास जें प्रथम अक्षर
आहे, ती मुद्रा त्या अक्षरापासून त्या सहित
पांच अक्षरांस सचिविते. षड्क मुद्रा मात्र साहा
अक्षरांस सचिविते, तें असें.

आदर्श-मुद्रेने- अ ऋ ॠ लृ लृ - कमलमुद्रेने-
कखगघड. चक्र-मुद्रेने- चछजझभ-
टंकार-मुद्रेने- टठडढण. तलहस्तकानें- त
थदधन- पत्र-मुद्रेने- पफबभम- याचन-मु
द्रेने- यरलवश- षड्क-मुद्रेने- षसहळक्ष

ज्ञ. या प्रमाणे हे वर्ण आणावे.

या मुद्रानी अक्षरांचे वर्ग सूचित झाले, यांतील जें अक्षर बोलायाचें तें जाणण्याची रीति.

श्लोक २

मुद्रादिवर्णादारभ्य कनिष्ठादिषु निर्दिशेत्.

अंगुष्ठाग्रेण तद्वर्णं तर्जनीया अक्षरं तले.

जाजा वर्गातील अक्षर बोलायाचें असेल, त्या त्या वर्गाची मुद्रा दाखविल्यानंतर, त्या वर्गाची चार अक्षरे आंगठ्याचा अग्राने, कनिष्ठिका, अनामिका, मध्यमा, आणि तर्जनी, यांचा मूळीं अनुक्रमें करून दाखवावी. पांचवें तर्जनीचा अग्राने अंगुष्ठाचा मूळीं दाखवावे. षड्मुद्रेचें साहायें स्रणजे ज्ञ, अंगुष्ठाचा अग्राने तथाथावर दाखवावे.

अक्षरांस काना, मात्रा, उकार, अनुस्वार आणि विसर्ग देण्याची रीति; व जोडाक्षराची रवूण.

श्लोक ३

तत्स्वराणांचिन्हानियथा लिप्यंगुलिषुथ.

अंगुष्ठमध्यमाशब्दं संयोगाद्यंतयोश्चरेत्.
 कानामात्रा इत्यादिक, अंगुष्ठाचा अग्राने, जें अक्षर असेल, त्याचा बोटावर, लिपी प्रमाणें काढावीं. आंगठ्यावरील अक्षरांचीं तर्जनीचा अग्राने काढावीं.

जोडाक्षर

जोडाक्षर आलें असतां त्याचा प्रारंभीं अंगुष्ठ आणि मध्यमा यानी चिटकी वाजवून त्या दोघांचीं ही मुद्रादिक दाखवून पुनः शेवटीं चिटकी वाजवावी.

उदाहरण

तें पत्र आण

या उदाहरणीं प्रथमाक्षरीं, तलहस्तक मुद्रा दाखवून, कनिष्ठिकेचा मूळीं अंगुष्ठाग्राने स्पर्श करून, तिजवरच मात्रा व शून्य हीं चिन्हें करावीं. द्वितीयाक्षरीं, पत्रमुद्रा दाखवून कनिष्ठिकेचा मूळीं अंगुष्ठाग्राने स्पर्श करावा. तृतीयाक्षरीं, चिटकी वाजवून तलहस्तक मुद्रा दाखवून, क

निष्ठिकेचा मूलीं अंगुष्ठाग्राने स्पर्श करावा, अनंत
र याचनमुद्रा दाखवून, अनामिकेचा मूलीं स्पर्श

करून, पुनः चिटकी बाजवाची चतुर्थाक्षरीं आ
दर्शमुद्रा दाखवून, कनिष्ठिकेचा मूलीं अंगुष्ठा
ने स्पर्श करून, तिजवर त्यानेच काना घावा. पं
चमाक्षरीं, टंकारमुद्रा करून, तर्जनीचा अंगु
ने अंगुष्ठाचा मूलीं स्पर्श करावा.

आ० — या एका प्रकारें करून, कर, ईश्वराचें कौश
ल्य, आणि चांगुलपणा, हीं दर्शवितो.

बहिरे, व मुके ही या प्रकारें कर, व बोटे, यांचा खु
णानी व्यापार करतात. हें साधन जर नसतें, तर
ते कसें करते बरे. ते खुणा करते वेळीं, हाताचीं अ
स्थि, व संधि, किती त्वरेने हालवितात, तें पहाण्या
चा मोठा चमत्कार आहे.

रा० — आई, संधीचा ठायीं, अस्थि कशाचा योगाने
फिरतात बरे? दरवाजा मार्गे पुढें लोटल्या बांबू
न, तो विजागऱ्यावर फिरत नाही.

आ० — बाबा, त्या विषयीं कांहीं उद्यो संध्या काळीं तु

ला सांगेन. आजपर्यंत तुलाजें शिकविलें त्या
 चें स्मरण कर, आणि त्यांतून जर कांहीं विसर
 ला असलास तर मी पुनः सांगेन. मुळगे आणि
 मुली यांहीं आपणास जें कांहीं शिकविलें तें
 समजण्या विषयींच सावध असावे असें ना
 हीं, तर शिकलेल्या विषयाचें स्मरण ठेवण्या
 विषयीं हीं त्तर असावे.

सवाद ७

संधींचें चलन चलन कशाने होतें. स्नायु,
 स्नायुस्य श्वेतरज्जु, आणि स्नायूचें आकुं
 चन, यां विषयीं.

श० - आई, आतां कशाकडून संधींचा ठायीं, अस्थि
 कशाचा योगाने फिरतात हें मला सांग.

आ० - सांगतें बाळा; तूं असेंच लक्ष्य देतजा, आणि
 जें आपण बोलत आहों, त्या वांचून दुसऱ्या विष
 याकडे मन जाऊं देऊं नको.

या रुमालाचें एक शेवट त्या दाराचा फिरकीला बांधून किंचित् दार उघड. मग त्याचें दुसरें शेवट हातांत धरून जितकें दूर उभें रहावे तितका दूर उभा रहा .

(राघोबात संकरतो .)

रा० — आई तसें केले आतां काय करूं ?

आ० — तो रुमाल ओढ .

रा० — ओढला, आणि दार किंचित् अधिक उघडले .

आ० — राघोबा, आणखी तें त्याचा बिजागऱ्यां वर कसें फिरतें पहावरे .

रा० — आई, फिरतें खरें .

आ० — आतां तें पुनः लाव, परंतु गांघचढवूनको .

आणि त्या रुमालाचें मोकळें शेवट मी बसले आ

हे या खुरशीचा वरचा लांकडास बांध आणि रु

मालाचा मध्यभागीं, हात ठेवून हळूच खात्री

दुडप .

रा० — आई, दुडपले तें पेंकून जसें अगोदर

द्वार उघडले, तसेच आतां उघडले.

आ० - ते गांध नचडवितां पुनः लाव.

आतां रुमाल दोन्ही हातानी मध्यभागीं धर
आणि ते हात एकमेकापासून किंचित् दूर असूंदे.

रा० - आई, मी तसें केले.

आ० - आतां रुमाल धरला आहेस तसाच धरू

न हात एकामेकांशीं लागत असे जवळ आण.

रा० - मी तसें केले आणि पुनः द्वार उघडले.

आ० - बरेपहा आतां रुमालाचा योगानें द्वारकसें
उघडले, त्याचें कारण तो रुमाल तुजें हात जव

क आणण्याने आखुडला. त्याचें जे एक शेवट खुशीस बळकट बांधलेलें होतें, तें तेथून सरकलें नाहीं, याचें कारण ती खुशी जागचाजागीं स्थिर होती. परंतु दुसरें शेवट रुमालाचा मध्यभागीं ओढले गेले, आणि तेणें कनून दार उघडले, याचें कारण दारास गांभ चढविलान व्हता, लपून तें दार बिजागऱ्यावर सहज फिरवितां आले.

रा० — आई, हें सर्व मीं चांगलें समजलों, परंतु येणें कनून संधीचा ठायीं अस्थींचा गतिकशा होता त, हें कसें समजावें ?

आ० — बाबा, किंचित् दमधर, लवकरच तुझा ध्यानांत येईल.

तो रुमाल माझा हातीं दे. त्याचें एक शेवट मी आपल्या गळ्यास बांधितें; आणि दुसरें तूं माझा मणगटास बांध.

(गंगा बाई, आणि राघोबा, तसें करितात)

राघोबा, आतां दोन्ही हातांनी रुमालाचा मध्यभाग पूर्वी प्रमाणें धर. आणि ते हात किंचित् दूर

कन्नन जबळ आण.

रा० - आई, जसें पूर्वी रुमाल आं खुडल्याने दार उघडलें, तसाच तेणें कन्नन तुसा हात वर उंच लतो.

आ० - राघोबा, तूं एका ही वस्तू आकुंचित होताना पाहिली आहेस काय?

रा० - होय आई, माझे हात मोजे भिजले होते, ते रुकावे म्हणून मी विस्तवां जबळ ठेविले, ते इतके आकुंचित झाले, कीं त्यांत माझे हात शिरत नवते.

आ० - वरेंजर कोणी हात लाविल्या वांचून, रुमाला चें मधेंच आकुंचन होण्यास, कांहीं साधन असतें, तर तेणें कन्नन मासा हात वर उंचलता कीं नाहीं. ?

रा० - होय आई, मी आपले हात जबळ आणिले तेव्हां जसा तुसा हात उंचलला, तसा उंचलता खरा.

आ० - बाबा, याच प्रमाणें कांहीं आहे. तें काय झ

णशीलतर, तुसा भुजांत एक मांसाची रज्जु आहे, ती जाजा वेळीं तुला हात वर करावा, आणि कोपराचा ठायीं लववावा, असें वाटते, त्या त्या वेळीं आकुंचित होते, आणि ती हातास वर खातीं ओढिते, ती रज्जु कोपराचा वरचा वरखातचा, अस्थींस बांधलेली आहे.

रा० - आई, ती कशाची केलेली आहे वरें ?

आ० - मासा रुमाळाचे बारीक रेशमी धागे तुला दिसतात ना ?

रा० - होय आई, दिसतात; ते किती, व किती दाट आहेत.

आ० - जर यांतील कांहीं रेशमी धागे घेऊन, त्यांतून एक एकाचा पीळ उसवून; त्याचे तुसा मस्तकांतील अतिसूक्ष्म केशपेक्षां शतगुण अधिक बारीक तंतु केलेस, तर ते अतिशय बारीक होणार नाहीत काय ?

रा० - होय आई, फारच बारीक ! ते इतके बारीक होतील कीं दिसणार ही नाहीत, असें मला वाटते.

आ० - बाबा, असं असतां ही तुला मीं जें त्या दिवसी
सूक्ष्म[‡] दर्शक यंत्र दाखविलें त्यांतून पाहिलें अ
सतां दिसतील.

श० - आई, जांत अनेक चमत्कारिक कांथा होत्या,
तेंच ते यंत्र काय ?

आ० - होय बाबा, तूं त्यांतून एका कें साकडे पाहिलें
स, त्याचें तुला स्मरण आहेना ?

श० - होय आई, तो केंस लहान दोरी इतका मोठा
दिसला.

आ० - बरें याच प्रमाणें ते अतिसूक्ष्म तंतु ही तुला
दिसतील. कारण ते यंत्र त्यांस स्थूल करून दाख
वील, ह्मणजे ते तंतु वास्तविक जेवढे आहेत, त्या
पेक्षां फारच मोठे दिसतील.

श० - परंतु आई, याबारीक तंतूं सारख्या एक तंतु, मासा हाता
सवर ओढायस बळकट असणार नाही !

आ० - राघोबा, किंचित् दम धर. अजून तुला पुष्क

‡ या यंत्राचें सबिस्तर वर्णन हरीकेशजी लतसिद्ध पदार्थ विज्ञानशास्त्रांत आहे.

ळ सांगा याचें आहे.

यांतल्या एका तंतूचा सभोंवता फार पातळ, बारीक आणि मजु कांहीं पदार्थ गुंडाळला आहे, असें मान.

रा० — आई, सूक्ष्म दर्शक यंत्रा सारिखे डोळे असल्या बांधून, तसें करायास कोणाला ही दिसणार नाही; आणि लहान मुलांचा आंगठा, व बोटे, हीं अशी अति सूक्ष्म वस्तू धरण्यास, फारच मोठीं व ठोसर पडतील.

आ० — बरें तसें करतां येईल असें तूं मानू तर शकतोस; नाहीतर ईश्वरास तसें करतां आलें, असें तर तुला मानतो. येतें.

रा० — आई, यांत काय संशय ! तो जें पाहिजे तें इच्छा मात्रें करायास शकच आहे.

आ० — बरें, तर ईश्वरानें असे लहान अति सूक्ष्म तंतु, आणि त्यांस अशीं वेष्टनें केलीं आहेत. तीं तुला भुजांत व दुसऱ्या निरनिराळ्या अवयवांत, कोट्य, वाधि आहेत.

रा० - आई, परंतु तीं रेशमाचीं केलीं नसतील.

आ० - नाहीं बाबा, तीं जापदार्थांचें तु सें मांस केलें आहे, त्याचींच केलीं आहेत.

असे फार लहान, बारीक वेष्टना सहित तंतु, एक मेकांचा बाजूंशीं सरळ ठेविले आहेत, ते एकमेकाशीं इतके लागले आहेत, कीं फार बारीक अतितीक्ष्ण अशा चाकूने ही वेगळे करायास अतिशय अवघड पडेल, आणि त्यां सभोवतें दुसरे एक मोठें वेष्टन आहे; तेणें करून ते परस्परांशीं संयुक्त होऊन, त्यांची एक लहान जुडी स्याली आहे.

रा० - आई, ते इतके लहान व बारीक आहेत, लक्षण न ते वारंवार तुटत असतील असें वाटतें.

आ० - नाहीं बाबा, ते ईश्वराने इतके चमत्कारिक केले आहेत, आणि इतक्या कौशल्याने एकत्र ठेविले आहेत, कीं हजारो लोक फार ह्यातारे होतात, तथापि त्यांचा शरीरांतिल एक ही बारीक तंतु तुटत नाहीं.

रा० - आईतूं आजपर्यंत जें मला सांगितलें स, त्या

पेशां हे फारच आश्चर्य कारक आहे असें वा
टनें.

आ० - होय, राघो बा, फारच आश्चर्य कारक आहे ;
आपलीं शरीरें आश्चर्येक नून परिपूर्ण आहेत.

श्लोक

शरीराची माझा हति भय करी विस्मय करी.
लक्ष्मी सर्वेशा निशिदिनि तुशीमी स्तुति करी.
तुशीं हत्ये ऐसीं बहुतर भलीं विस्मय कर.
जगन्नाथा हेकीं विदित विमला निश्चय तर.

परंतु हे बारीक तंतु, आणि यांचा जा जुड्या केल्या
आहेत, त्यां विषयीं अजून काहीं अधिक चम
त्कारिक सांगायचें आहे.

या तंतूचा लहान जुड्यांतील कित्येक जुड्या, एक
अमळ मोठी जुडी व्हावी, लक्ष्मी एकमेकांचा बाजू
नें सरळ, अथवा एकमेकांवर, देविल्या आहेत.

अशा या जुडीस सभोवतें ही वेष्टन आहे.

पुनः अशा कित्येक अमळ मोठ्या जुड्या, तशा

च एकत्र ठेविल्या आहेत, ते पें करून त्या पेशां ही एक मोठी जुडी साती आहे, तिला ही वेष्टन आहे.

अशा मोठ्या जुड्या कुठे अधिक, कुठे थोड्या, एक फार मोठी जुडी होई, अशा एकत्र ठेविल्या आहेत.

ही सर्वां पेशां मोठी जुडी. इला स्नायु क्षणान्त, आणि इया सभोंवतें ही वेष्टन आहे.

पहा इतके हे फार लहान बारीक तंतु, त्यांची वेष्टनें, व जुड्या, यांत, इतके जवळ ठेविल्या मुळे एक फार बळकट स्नायु साती आहे. ती ओढाता पायास, माशा रुमात्मा पेशां, फारच बळकट आहे.

रा० - आई, जेव्हां मी आपला हात वर उचलतो, तेव्हां अशीच स्नायु त्यास वर ओढिते काय?

आ० - होय बाबा; आणि जेव्हां तू बोलतोस, खातोस, डोळे व डोके फिरवितोस, किंवा बसतोस उठतोस, चालतोस, धांवतोस, व जुडी टाकितोस

चदनांस, एकादीवस्तू धरनांस, वनेतोस, अथवा
कांहीं करितोस, तेव्हां तु सा निरनिराळ्या अवयवां
चाढायीं, जासर्व गति होतात त्या; व सर्व लोक आप
लीं सर्व कामें करित असतां, त्यांचा अवयवांत जाग
ति होतात त्या; आणि पशु, पक्षी, व मत्स्य, हे आपाप
ला व्यापार करित असतां, त्यांचा अवयवांत जागति
होतात, त्या सर्व स्नायूंचा साहाय्याने होतात.

रा० - आई, एक स्नायु जर मासा दृष्टीस पडेल तर बरें हो
ईल.

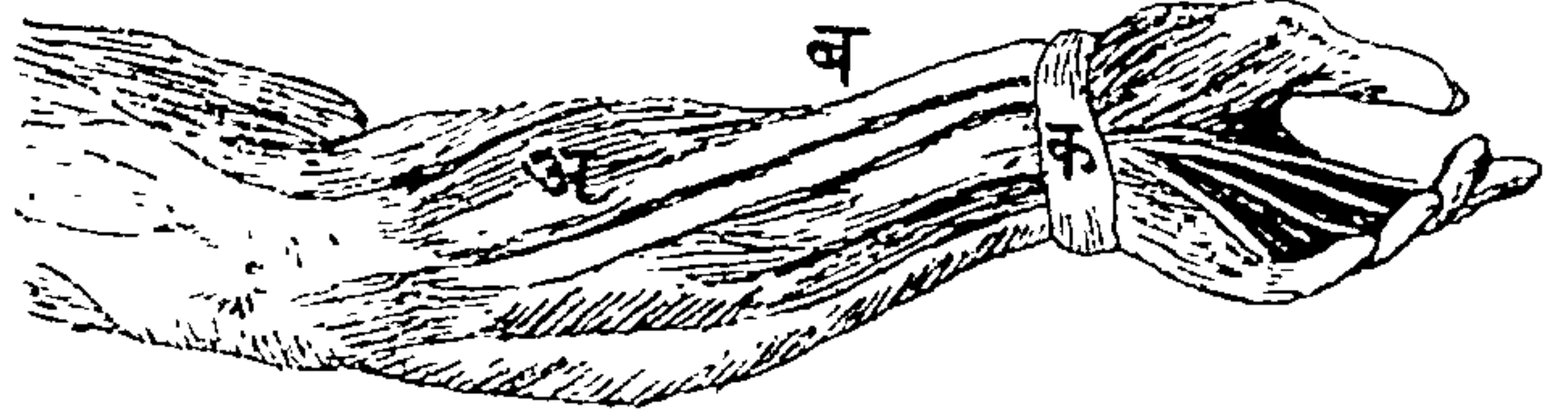
आ० - राघोबा, तूंचाच पूनपहा, स्नणजे ती सहज तु
सा हातास लागेल.

तू आपला कोंपर, आणि खांदा, यांचा मध्यभागीं
बाहुधर आणि आंगठा, व बोटे, यांहीं आवकून पहा.

रा० - आई, तें मासें मांस आहे. तें अस्थी सारखें क
टीणनाहीं, अगदीं मडु आहे.

आ० - बरें, स्नायुनी तीच; स्नायु स्नणजे वेष्टना सहित बा
रीकतं तूंचा, अनेक जुड्यांची केलेली जुडी. ती तु
सा हातास लागते.

या आकृतीकडे पहा, स्नणजे बाहु, आणि हात, यां
तील कित्येक स्नायु तुळा दिसतील .

या (अ) स्नायूकडे पहा. ही हाताचा आंतल्या आंगीं
आहे. ही कोपगजवळ स्कंधास्थीचा आंतल्या आंगीं,
हाडाचा गांठीला बांधिली आहे.

पाहा, ती हाताचा बाजूने खाली मणगटाकडे गेली आहे
ती पुढें अरुंद होत होत जातुन (ब) या स्थानी रज्जूसी
रिखी दिसते.

ही रज्जु स्नायुनव्हे. ती अनेक लहान बारीक तंतूंची
केली आहे खरी, परंतु ते तंतु असे केले, व एकत्र ठविले
आहेत, कीं त्यांची जी रज्जु शाली आहे ती स्नायूहून
फार भिन्न आहे. ती रज्जु स्नायूस लागलेली आहे,
व शुभ्र आहे, लणून तिला स्नायुस्थ श्वेतरज्जु स्न
णतात. त्या स्नायुस्थ श्वेतरज्जु स्नायू रारिख्या आ

कुंचित होत नाहीत, त्या स्नायूंपेक्षां फार कठीण, आणि मजबूत आहेत. त्या फार चिंचट, बळकट, आणि तुटायास फार कठीण आहेत.

ही (ब) स्नायुस्थ श्वेतरज्जु, स्नायूचा भागासारिखी आहे, आणि स्नायूंतूनच वाढलेली आहे, अशी दिसते, परंतु ती स्नायूंतून वाढली नाही. ती स्नायूंच्या फार घट्ट बांधिली आहे, आणि तिचे गमन स्नायूंचा गमना बरोबर होतं, पहा ही स्नायुस्थ श्वेतरज्जु अगदीं मणगटापर्यंत गेली आहे.

ती मणगटाचा गयीं, कराचा आंतल्या आंगीं, तर्जन्या धारास्थीचा खाली जें मणिबंधास्थि आहे, त्यास बांधिली आहे.

स्नायु, आणि स्नायुस्थ श्वेतरज्जु, या परस्परांशीं घट्ट जोडल्या आहेत, तेणें करून त्यांची एक दोरी सारखी आहे. तीचीं दोनी शेवटें दोहों अस्थींना घट्ट बांधिलीं आहेत. या अस्थींचा मध्यें मणिबंध संधि आहे. तो कोणता तर मणिबंधा धारास्थीचा शेवटाकडला पूर्वोक्त संधि होय.

ही (अ) स्नायु आकुंचित होतांच, ती (ब) स्नायुस्य श्वेतरज्जुस आपल्या कडे ओढिते. त्याच प्रकारे ती स्नायुस्य श्वेतरज्जु, तर्जन्या धारा स्थीचा खालचा मणिबंधा स्थीला ओढिते; आणि तें कून, कर मणिबंध संधीचा ठायीं आंतल्या आंगी लपतो.

रा० - परंतु आई, कूर्पर संधीचा ठायीं हाताची गतिक शाने होते, हें दाखिवण्यासाठीं तूं रुमालाचें एक शेवट आपल्या गळ्यास, व दुसरें शेवट मणगटास, बांधिलेंस, तेव्हां रुमाल तर मणगटापासून गळ्यापर्यंत सरळ गेला होता.

आ० - बाबा, तें मला ठाडुक आहे, परंतु स्नायु, आणि स्नायुस्य श्वेतरज्जु, तशा गेल्या नाहींत. त्याजर तशा गेल्या असत्या, तर भुजाचा बाहेरल्या आंगी असत्या.

रा० - आई तें फार वाईट दिसतें.

आ० - होय, आणि तें अगदीं सोयवार ही नपडतें.

ईश्वराने स्नायु, स्नायुस्य श्वेतरज्जु, अस्थि, आणि संधि, हीं एकमेकांचा आधाराने जशीं ठेविलीं

आहेत नशीं देवण्याने त्याणें आपलें अद्भुत ज्ञान, आणि चांगुलपणा, हीं दाखविलीं आहेत. बाहु, व हान, यांत चेचाळीस स्नायु आहेत, आणि त्यांस श्वेतरज्जु आहेत. आणि अस्थितीस आहेत, त्या खरीज बंधनें, आणि जो विषयीं सांगायास, मला अचकाश सापडला नाही असे अनेक दुसरे भाग आहेत, तीं इतकीं आहेत तथापि सर्वही अल्पजाग्यांत अशीं फार घट्ट बांधून, चर्माने आच्छादिलीं आहेत, कीं आपणास दिसत नाहीत, आणि त्यांना स्पर्शही करतां येत नाही. मी आपलीं वस्त्रें बांसनांत घट्ट बांधून ठेवितें, तें तू पाहिलेंच असेल, त्याहून तीं सर्व फारच आवकून बांधिलीं आहेत, परंतु तीं नाना तऱ्हेने फिरत असतां ही एकामेकांत गुंतत नाहीत, आणि क्लेश होत इतकें त्याचें परस्पर घर्षण, अथवा त्यांस एकामेकां पासून अडचण होत नाही. हें असें करण्याचें सामर्थ्य कोणास आहे. जास अपार शक्ति, कोशल्य, व चांगुलपणा, हीं आहेत

असा सर्वपदार्थ आणि प्राणिमात्र यांचा कर्ता
आणि रक्षिता, जो परमेश्वर त्यासच आहे.

श्लोक

शके ऐशा कार्मांकवृणबहुकोशल्यबलहीं.
सदाजाचाठार्थीवसतिकरितीउत्तमगृहीं.॥
स्वरेत्याणेंकेलेअहिमकरताराहिमकर.
रचाजोपृथ्वीहीजलधिबहुकींजांतमकर१

आर्या

दुसऱ्याचाहानानेऐशीहोयालकायहेरचना॥
तैसेंमानीजोतोअतिमूर्खपदूनिशास्त्रहेरचना१,
अत्युन्नमताजेथेंनिरवधिशक्तीतसीकुशलताही.
पृथ्वीपर्वतजाणेरचिलेतुरुसंघतेकुशलताही.२
त्याकुशलेंशकेंहोरचिलेंहेंउन्नमोन्नमेंसारे.
करुणादिगुणाभरणेंपरिहृतनिजभक्तहृत्तमेंसारे.३

आपणयेथूनउठण्याचापूर्वीमीतुलाएकगोष्टसांगूं.
इच्छितें. तिजविषयींतुलाचांगलाबोधव्हावा, लघू
नमींआपल्यारुमालाचेंएकशंवट, तुलाडाव्याहा

ताचा नर्जनीला, त्याची गांठ आंतल्या आंगीं करून बांधितें.

(गंगा बाई तसें करितें)

राघोबा, आतां तो रुमाल आंतल्या बाजूने भुजोस लावून कोंपराकडे ओढवें.

रा० - आई, जसजसें मणगट लवू लागतें, तसतसा रुमाल भुजापासून रुदा होत जातो; आणि मणगट जितकें लववायाचें तितकें लवविलें ह्मणजे भुजापासून रुमाल बराच रुदा होतो.

आ० - बाबा, असंच (ब) स्नायुस्थ श्वेतरज्जुला, मणगटाचा टाचीं दाबण्यास, जर बंधन नसतें, तर ती वर उसळती. पहा ही (ब) स्नायुस्थ श्वेतरज्जु, (क) बंधना खालून गेली आहे.

रा० - आई, तेथे तें बंधन नसतें, आणि जर हाता पासून कोंपरापर्यंत स्नायुस्थ श्वेतरज्जु सरळ उगोडितां येती, तर मणगट लववायास सोपें पडतें कीं नाहीं? बंधन आहे ह्मणून कठीण पडतें नाहीं बरें?

आ० - होय बाबा, पडतें खरें, परंतु ती स्नायु फार बळकट आहे, आणि जोराने ओढू शकतें. आणि स्नायु, व स्नायुस्थ श्वेतरज्जु, या बाहेर असल्या तर किती विशोभित दिसत्या, आणि सोयवार नपडत्या बरें. असो तूं आपला रुमाल मज्जवळ दे, आणि तो तुझा मणगटा सभोवता बांधूंदे. झणजे माझा आणि तुझा हे दोन रुमाल ती स्नायुस्थ श्वेतरज्जु, आणि तें बंधन, यां सारिखे होतील.

(गंगाबाई तसें करिते)

आतां माझा रुमाल जसा तूं पूर्वी ओढिलास तसा ओढ.

रा० - आई, तसें केल्याने कर उचलतो, आणि मणगटा फार चांगलें लवतें, परंतु मला पहिल्यापेक्षां जोरानें ओढावें लागतें.

आ० - बाबा, या स्नायूंनील थोड्या स्नायु सरळ ओढितात. या आणि तत्रस्थ श्वेतरज्जु, बंधनें, व दुसऱ्या स्नायु, व तत्रस्थ श्वेतरज्जु, यांचा खालीं, व बाजूंस, आणि सभोंवत्या गेल्या आहेत, त्या अनेक प्रकारें ओढितात, त्या मोठ्या दृढ आहेत, झणून जि

तक्या पाहिजे तितक्या जोराने ओढितात. असेंजर नसतें, तर त्या इतक्या तुझा लहानशा शरीरांत नाना तऱ्हेचा गति होत, अशा एकत्र कशा ठेविल्या असत्या. तुझा शरीरांत ५२७ स्नायु आहेत; आणि जाजा वेंळीं तूं श्वासोश्वास टाकितोस, त्यात्या वेळीं त्यांतील शंभर स्नायूंचें चलन चलन होतें.

रा० - आई, त्यांतील कित्येक स्नायु तुटतील, अथवा बरोबर चालणार नाहीत, याविषयीं माझा मनांत मोठी भीति आहे.

आ० - बाबा, असें कां बरें ? त्या करण्यास, बजोडण्यास, जापरमेश्वराचा आंगीं कौशल्य, आणि शक्ति आहे, त्याणें त्या अशा अव्यंग केल्या आहेत, कीं फारकडून तुटत नाहीत, किंवा अव्यवस्थित चालत नाहीत, आणि तसें घडलें तर आपणास जे व्हां कांहीं रोग, अथवा आघात होतो, ते व्हां मात्र घडतें.

बाबा, तूं नित्याप्रमाणें धांवायास, आणि उड्या मारायास भिडुन को. त्या स्नायुजा कामां साठीं केल्या

आहेत, त्यांतून हीं काहीं कामें होत. आणि तुला आपले हात पाय इतके लवकर व अनायासें हालवितां चाळवितां येतात, आणि चापल्याने व आनंदाने खेळतां येते, म्हणून तूं ईश्वराचें उपकार अंतःकरण पूर्वक आठवितजा.

आणखी असजशा तुला स्नायु बळकट होत जाती ल, तसतसे तूं आपले हातपाय कांहीं काम करायास योजूं लाग.

त्या करण्याचें हें दुसरें प्रयोजन होय.

आलापासून उद्योग घडावे, यासाठीं त्या ईश्वराने केल्या आहेत. तूं उद्योग करितजा आणि हातानी काम करायास शिक.

शरीर रोगरहित, आणि बळकट होण्यास, तसेंच मनाचा ठाणीं आनंद व चापल्य राहाण्यास, हें उत्तम साधन आहे, आणि नकळे तूं पुढें किती गरीब होशील, आणि अन्नवस्त्रांसाठीं, व आपलें संरक्षण करण्यासाठीं, तुला पैकां मिळवा या कर्ता काम करावें. लागेल. म्हणून हातीं काम करण्याची सर्व ई

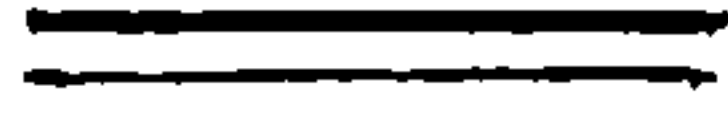
असावी.

जे लहान मुलगे आपल्या हातीं काम कराया सशिक
त्या वांचून वाढतात, ते पुस्तकी विद्याजरीं पुस्तक शिक
ले, तरी थोर शाले लक्षणजे वारंवार दुखण्यास पडून अ
शक्त होतात, तेणें करून त्यांचें ज्ञान कांहीं वांगल्या का
यांचा उपयोगीं पडत नाहीं. आणि एका घावेळीं त्यां
चें काम करण्यास, त्यांना कोणी मिळाला नाहीं तर ते
बालां सारखे निरुपाय होतात, त्यांना स्वतः कांहीं
करतां येत नाहीं, लहून फार दुःख भोगितात, आ
णि एका देवळीं त्यांस गरीबी प्राप्त होते, आणि पै
का अगदीं मिळवितां येत नाहीं. तेंच जर ते हाता
नी मेहेनत करूं जाणते, तर त्यांस पैका सहज मि
ळवितां येता.

श. - आई मला पाणी ताप विण्या करितां फाटीं मिळ
वून आणायाची आवड आहे. पुढें मी मोठा शालें ल
णजे अधिक आणून फोडून ही ठेवीत जाईन.

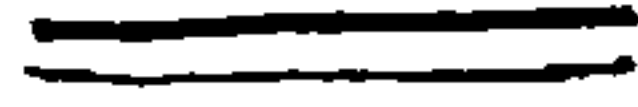
आ. - फार वांगले, बावा उद्योग करित जा लक्षणजे तुजं पा
रून कुकर्म घडणार नाहीं. आणि निश्चयें करून सुखाची वृ

दि हो ईल .

संवाद ८

प्रतिपक्षी स्नायु , ज्ञानरज्जु , मनुष्य मुख मु
द्रोत्पादक ज्ञानरज्जु , त्यांचा उपयोग , आ
णि चतुर्ल स्नायु , यां विषयीं .

आ० - राघोबा , अघापि तुला स्नायूं विषयीं थोडेंसें
आणरवीं कांहीं सांगायान्चें आहे , तेणेंकडून ईश्व
राने त्या जशा केल्या आहेत , तशा करण्यांत त्यांचा
संकल कौशल्य , आणि चांगुलपणा , हीं तुला वि
शेष दिखून येतील .

रा० - आई , तूंजें सांगशील तें मी लक्ष्य देऊन ऐकेन .
तूंजा अनेक गोष्टी सांगतंस , त्यामासा पोथीं ती
ल गोष्टीपेक्षां फारच मनोरंजक आहेत .

आ० - बाबा , तुझे असे बोल ऐकून मला फार संतोष
साला . मिथ्याकथा , किंवा जांमध्ये कांहीं उपयोगी
अथवा बांधकारक विषय नसतान , आशां गोष्टी

वाचण्यापेक्षां, जें कांहीं सत्य आहे, आणि जेणें क
तून आपला दिव्यपिता असाओ परमेश्वर त्याचें सा
मर्थ्य, ज्ञान, आणि चांगुलपणा, हीं दिसून येतात,
तें शिकण्याचा किती उपयोग आहे याचा ही विचारक
र. असो आतां स्नायूं विषयीं आपलें संभाषण चा
लवूं.

तुझा रुमाल दाराचा टाळ्याचा फिरकीला पुनः बांध.
(राघोबातसें करितो.)

आतां दाराचा गांभ काढ, आणि रुमाल ओढून, हळू
चदार उघड. तूं रुमाल ओढायाचा राहिलस, लुणजे
पुनः दार टापतें काय ?

रा० - नाही आई, तें पुनः लोटल्या बांचून टापणारच ना
हीं.

आ० - जर मी आपला रुमाल बाहेरील दुसऱ्या फिरकी
ला बांधून दारांत उभी राहिलें, आणि तूं आपला रु
माल ओढिल्यावर मी आपला ओढिलातर.

रा० - आई, तर तें दार तुझा कडे ओढलें जाईल.

आ० - राघोबा, तूं आपला भुज भूमीपासून रवां घाई

तका उंच होई, असा जितका ताणवेल तितका ताण.

(राघोबा तसें करितो)

आ० — आतां, तळाथ उरास लागे इतका तो भुज कूर्परसं
धीचा ठायीं लवीव.

रा० — आई, तसें करावें असें माझामनांत येतांच पाहा
माझा हात उरास लागला.

आ० — पाहा, तो तेथेच राहिला, पुनः मागे जात नाही. तु
झा भुजांतील पूर्वेक स्नायु आकुंचित होऊन त्यांहीं
तुझा हात उराजवळ ओढिला. परंतु तूंदाराचा आं
तल्या आंगीं उभा राहिला होनास, तेव्हां तेंद्वार पुनः
टांपायास तुझा रुमालास जसें लोटतां आले नाहीं,
तसेंच त्या स्नायूंसही तुझा हात पुनः मागे नेतां येत
नाहीं.

रा० — आई, तर मीं आपला भुज कोंपराचा ठायीं लवण
ला असतां पुनः सरळ करायास त्यांत एक बायु स्ना
यु असावी.

आ० — खरें बाबा, तशा दोन स्नायु आहेत, आणि त्या
फार बळकट आहेत, कशावरून लागशील तरही

त लवयिला असतां त्याचें प्रसरण पाहिजेतर फा
र जोरानें करतां येतें; तसें करून पहा लक्षणजे कळे
ल.

जर तूं स्कंध मंडीचा ठायीं आपला भुजवर उचलून,
आपो आप खालीं पडूं दिल्लासतर पेटीचें झांकण व
र उचलून सोडून दिल्लें असतां जसें खालीं पडतें, त
सा तो पडेल. परंतु मनुष्यांस नानातहेचीं कामें क
रते वेळीं मोटा घाव मारण्यास मोट्या त्वरेने हात खा
लीं आणावा लागतो, हें त्यास लांकडे तोडिते वेळीं व
खिले मारते वेळीं करावें लागतें. हें करायास भुजा
चा त्याचा स्नायु सहाय होतात; त्या स्नायु करण्या
चा, व त्या जशा ठेविल्या आहेत, तशा यथास्थित ठे
वण्याचा, ईश्वराचा संकेत असा दिसून येतो कीं दुस
ऱ्या स्नायु जा मार्गाने ओढितात तद्विरुद्ध मार्गाने चां
हीं ओढित असावें. त्याजर या प्रकारें ओढित न
सत्यातर कांहीं उपयोगीं न पडत्या.

रा० — आई, आपल्या घरीं मागे जे दोन मनुष्य लांकू
ड वेरायास आले हांते, त्यांहीं तें कसें लवकर वेरिलें

त्याची तुला आढवण असेलच. त्यांजवळ एकलांब करवत होता, त्याला दोहों कडे दोन मुठी होंत्या. त्या धरून ते लांकडाचा दोहों बाजूंसमोरासमोर उभे राहून त्याजवर तो करवत ठेवून एकप्रथम आपणाकडे ओढी, नंतर दुसरा आपणाकडे ओढी, असे मागेंपुढें ओढित असत. तूं जास्नायूं विषयीं मला सांगितलेंस त्याकांहींशा तशाच ओढित नाहींत काय ?

आ० — होय बाबा, तशाच ओढितात, आणि त्यांस प्रतिपक्षी स्नायु ह्मणतात. तशा आपल्या शरीरांत अनेक आहेत. आपले हात, व बांदें, यांचा सर्वचलनचलनादि क्रिया त्यांचा साहाय्याने घडतात; आणि त्यांचाचून त्यांचा बहुतेक गति अगदीं अव्यवस्थित होत्या; कित्येकतर अगदींच निरुपयोगी पडल्या; आणि जां कित्येकांचा आपणास नित्य उपयोग आहे त्यातर अगदींच नघडल्या.

रा० — आई, स्नायूं विषयीं अजून मला एकगोष्ट मजतनाहीं.

आ० - बाबा, ती कोणती बरें ?

रा० - त्या जाजा वेळीं आकुंचित होतात, त्या त्या वेळीं त्या अर्थांस कशा ओढितात, हें मला बरेंच समजतें; परंतु आई, आपल्या शरीराचा एकदा अवयव हाल बाबा असें वाटतांच त्या आकुंचित होतात, हें कशाने होतें बरें ?

आ० - होय मुला, त्या आकुंचित होतात खरें. आणि तुझा शरीराचा एकाद्या अवयवाची मंद किंवा त्वरित गति व्हावी, असें तुला वाटतांच स्नायुकशाने त्या प्रमाणें आकुंचित होतात; तसेंच गति न व्हावी असें तु सामनांत येतें तेव्हां त्या कशाने स्थिर होतात, आणि त्या पाहिजे तेव्हा वेळ स्थिर कशाने रहातात, आणि दुसरे आंगून ओढावें असें वाटतांच त्या प्रतिपक्षी स्नायूंस कशा ओढूं देतात बरें ! तुझा स्नायु एका दिवसांत हें सर्व हजारे वेळ करितात, याचें मनन करतास तेव्हां हें मोठें आश्चर्य कारक आहे, असे तुला वाटतें ना ?

रा० - होय आई, मलातर आजपर्यंत तूं जें सांगितलेंस

त्यापेक्षां हे फारच आश्चर्य कारक वाटते. हे मलास
मजबून सांग.

आ० - राघोबा, या विषयीं मला ही नीट कळत नाही. जे
मोठे ज्ञाते पुरुष जांहीं या विषयीं फार विचार केला आ
हे, ते देखील तुजमज सारखेच या विषयीं अज्ञ
आहेत.

त्यांस कायते इतकेच कळते, कीं मस्तकांतील मज्जे
पासून, आणि पाठीचा कण्यांत मज्जे संबंधीं कांहीं
पदार्थ आहे, त्या पासून अतिसूक्ष्म तंतुमय रज्जु
सर्व शरीरांत गेल्या आहेत. त्यांचाच श्रोत्र, त्वचा,
चक्षु, जिह्वा, आणि घ्राण, यां पांच इंद्रियांस शब्द,
स्पर्श, रूप, रस, व गंध, यां पांच विषयांचें ज्ञान न
होतें, आणि जावेळीं आपणास एकाद्या अवयवा
चें चलन बळन करावें असें वाटतें, त्यावेळीं स्नायु ही
आकुंचित न होत्या.

रा० - आई, त्या रज्जूस काय लक्षणतात?

आ० - त्यांस ज्ञानरज्जु लक्षणतात. त्या स्नायूंत शिरल्या
आहेत, आणि त्या स्नायूंचे तंतु, आणि जुड्या, यां

चा बाजूने गेल्या आहेत, तस्मात् प्रत्येक स्नायूंस
अनेक ज्ञानरज्जु आहेत, असे सिद्ध होते.

जेव्हां तुला आपला हात मणगटाचा ठाणीं लवचाचा
असें घाटते; तेव्हां मज्जा, आणि मणगट लविव
णान्या स्नायुंत गेलेल्या ज्ञानरज्जु, यांचा साहाय्या
ने तुशी इच्छा कशी तरी त्यां स्नायूंस आकुंचित करि
ती, तेणेकरून तत्काळ तुशें मणगट लवते.

हें करायास या ज्ञानरज्जु कशा सहाय होतात, किं
वा त्या स्नायूंचें आकुंचन कसें करितात, हें कोणास
हीं कळत नाहीं. उत्कृष्ट ज्ञात्या मनुष्यांस ही तें तसें घ
डते इतकें मात्र कळते, परंतु तें तसें कशानें घडते,
हें जसें लें करास कळत नाहीं. तसे त्यांस ही कळत नाहीं.
त्यांहीं असा निर्णय केला आहे, कीं एका घा स्नायूंचा
ज्ञानरज्जु जर कांहीं एक रोगामुळे निर्वृत्त किंवा नष्ट झा
ल्या असल्या, तर तद्विशिष्ट अवयवाचें चलन बनल
होण्याविषयीं मनुष्याने पाहिजे तितकी इच्छा केली,
तथापि ती स्नायु पूर्ववत् आकुंचित होणार नाहीं.
त्या ज्ञानरज्जु मनाची इच्छा स्नायूंस कळवितात, त्या

चांगल्या बळकट असल्या वांचून आणि मनाची इच्छा त्याणीच स्नायूस यथास्थित कळविल्या वांचून स्नायु मनाप्रमाणे वर्तणार नाहीत.

श० - आई, ज्ञान रज्जु स्नायूस आकुंचित करितात, हे करेणें होत असेल तें भगवान् जाणतो.

आ० - होय बाळा, जाणतोच, कारण त्याउभयतां त्याणेंच केल्या आहेत; आणि त्याजशा एकतंत्रानें वागतात, तशा वागावाजोग्या केल्या आहेत.

तुसनेत्र, कर्ण, नासिका, जिह्वा, यांच्या ठायीं ज्ञान रज्जु कशा प्रविष्ट होउन तुला पाहाणें, ऐकणें, हुंगणें, आणि स्पर्शणें, यांविषयीं कशा अनुकूल होतात, आणि दुसऱ्या अनेक तुसा सर्वशरीर भर कशा गेल्या आहेत, कीं त्यांहीं करून तुला सर्वशरीर स स्पर्शांचें ज्ञान होतें, आणि दुसऱ्या अनेक सर्व स्नायूंत कशा जाउन, तुला अवयवांचें नाना प्रकारें चलन वलन करण्यास कशा सहाय होतात, याविषयीं निरूपण करायलास जर मला अवकाश असता तर केले असतें, तेणें करून तुला ईश्वराचें ज्ञान, कौशल्य, आणि यां

गुलपणा, यांचें अधिकअधिक आश्चर्य वाटतें,
आणि तुझा शरीराचे सर्व अवयव जसे आहेत
तसे चमत्कारिक करण्यांत, त्याचा संकेत ही हि
सून येता.

श० — आई, शरीराचा दुसऱ्या अवयवां विषयीं मला
आणखीही कांहीं सांग, आजपर्यंत जां विषयीं
सांगितलेंस, त्यांपेक्षां दुसरे कांहीं अधिक च
मत्कारिक अवयव असतील असें वाटतें.

आ० — होय राघोबा आहेतच; परंतु तूं अमळ मो
ठा होईस तों पर्यंत धीर धर, कारण तुला नि
रनिराळ्या अवयवां विषयीं वर्णन केलें अ
सतां, आतांपेक्षां पुढें फार चांगला बोध होईल.
परंतु बाबा, ईश्वरानें आपल्या हितार्थ ज्ञान र
ज्जु, आणि स्नायु, एक तंत्राने वागण्याजोग्या
कशाकेल्या आहेत, हें दर्शविण्या करितां तु
ला कांहीं आणखी सांगायाचें आहे.

श० — आई तें काय बरें ?

आ० — मीं तुजशीं बोलत नाहीं तेव्हां माझा म

नातील भाव तुला कधीं तरीं कळतो काय?

रा० - होय आई, कधीं कधीं तुला अभि प्राय तुला
शा मुखमुद्रेरून मला तकितां येतो. तूं आनं
दांत आहेस, किंवा दुःखांत आहेस, आणि मज
वर प्रसन्न आहेस, किंवा रुष्ट आहेस, हे मला स
हज सांगतां येते. तुला दुःखित किंवा रुष्ट पाहू
न मलाही नेहेमी दुःख होते.

आ० - तुला दृष्टीस पडून ये लक्षण जरमीं तुज
पाशीं बोलते वेळीं, नित्य आपल्या मुखावरून प
दरघेतलातर

रा० - आई तर तें मला अगदींच आवडणार ना
हीं. तुला जोळ्यांचा सर्वत्र संचार व्हावा
आणि मुखाचा निरनिराळ्या भागांचें चलन
बलन व्हावें, आणि ते त्यात्या वेळीं भिन्न भि
न्न प्रकारें दिसावे, अशा स्थितींत तुला पहा
वें हे मला आवडतें. जेव्हां तूं मला गोष्टी
सांगतेस, किंवा कांहीं वर्णन करतेस, त्या वेळींमी
तुला जोळ्यांकडे एक दृष्टी करून तुजें मुख पा

हातों तेव्हां मला फार चांगला बोध होतो.

आ० - बाबा, तूं झणतोस तें खरें आहे. आणि

तूं प्रातः काळीं उठलास झणजे मीं तुला प्रथ

म पहातें तेव्हां तूं स्वस्थ व आनंदयुक्त आ

हेस, किंवा नाहीस, हे मला ब्रह्मा तुझा मुख

मुद्देवरून सांगतां येतें.

आणि जेव्हां, तूं लहान बालक होतास, तेव्हां तु

ला जें दुःख होई, अथवा समाधान वाटत नसे

तें तुला सांगतां येत नसे, परंतु तें मला तुझा सु

खाकडे पहाण्यानेच कळत असे.

आणि त्यावेळीं माझा मुखाकडे पहाण्यानें तु

ला बराच समज आला. तुला माझे शब्द सम

जत नसत, परंतु माझा मुखमुद्रा तूं लवकर स

मज्जें लागलास.

श० - हो! हो! आई, आपण सरवूमावशीचा घरीं

गेलों होतो, तेव्हां तेथे तिची वेणू कशी पाहो, आ

णि आईचा मुखाकडे फारवेळ पद्येति एक सार

खी न्याहाळीत असे, त्याची तुला आठवण आ

हे ना.

आ० - होय बाबा; आणि जेव्हां वेणू उगीच फार
णा बांचून फार खिन्न होई आणि रडे, तेव्हां
सरपुमावशी तिजकडे कशी किंचित् रागाने पा
हून, डोकें हालवी, मग वेणू लागलीच कशी उगी
रहात असे, त्याची ही तुला आठवण असेल.

रा० - होय आहे, तूं माझा कांहीं अन्यायावतून म
ला बोलतेस, त्या बोलण्यापेक्षां तुला नुसत्या प
हाण्याने मला तुझें अधिक भय वाटतें.

आ० - बाबा, जेव्हां तूं चांगला असतोस, आणि
मी तुझें मुख कुरवाळितें, आणि तुजकडे प्रीती
ने पहातें, तेव्हां तुला कसें वाटतें बरें?

रा० - आई, त्यावेळीं मला फार रुख वाटते; त्यावे
ळींची ती तुशी मुखमुद्रा पहाणें मला फार आ
वडतें. आणि तूं चांगला आहेस म्हणून मी
तुजवर प्रीति करितें असें मला म्हणतेस चका
य असें मला वाटतें. आणि एकदां तुला अज
लोकनें करून मला फार रुख झालें, तें ही मला

आठवते.

आ० - तें केव्हां बरें ?

रा० - जेव्हां मला दुखणें झालें होते तेव्हां तूं वैद्यास बोलावणें पाठविलेंस. आणि तूं माझा जवळ बसून, माझा हात धरलास, व मज करितां तूं दुःख युक्त अशीं दिसूं लागलीस, आणि आरोग्य होण्यासाठीं नाना उपाय करायास उत्सुक झालीस, तेव्हां तुझा छपाव लोकने कतूनच मला कांहीं संसमाधान झालें असें वाटतें.

आ० - राघोबा, तो वैद्यकसा मनुष्य होता तेंही तुला आठवत असेल.

रा० - होय, आठवतेंच! त्याणें मजकडे कळवल्याने पाहिलें, तेणें कतूनही मला बरें वाटूं लागलें, आणि बरा होईन अशी आशा उत्पन्न झाली. आई, मला वाटतें वैद्य जेव्हां रोग्यांस पहावयास जातात तेव्हां त्यांहीं त्यांजकडे प्रसन्नरुतीने आणि कळवल्याने पहाण्यास फार तत्पर असार्हे.

आ० - बाबा, आपण सर्वांनी नेहमी आनंदाने व

दयेने पहात असावे, लणजं तेणें कनून दुस
न्यांस करव होवुन, आपणास ही अधिक क
रव होईल.

वैद्य जेव्हां प्रथम रोग्यांस पहातो तेव्हां त्यासब
हुधा त्यांचा मुखमुद्रांवरून त्यांचा भावना क
ळत असतात आणि त्याणें दुसऱ्या वेळीं त्याच र
ोग्यांस पाहिलें असतां त्यांचें दुखणें हटत किंवा
वाढत चाललें आहे हेंही त्याला सांगतां येतें.

रा० - आई, आपल्या मनाचे विकार दर्शविण्यास,
आपल्या मुखावर नानातऱ्यांचा मुद्रा दिसण्याचा
किती उपयोग आहे, हें मला पूर्वी कळलें नव्हतें.

आ० - बाबा, आपणास करव होण्याकरितां तें तसें
असण्याचें किती अगत्य आहे, हें ईश्वराने जा
णिलें होतें, आणि मुखाचे निरनिराळे भाग,
आणि त्या भागांचें इतक्या नाना प्रकारें चलन
चलन होण्यास सहाय होणाऱ्या स्नायु, व ज्ञा
नरज्जु, किती चमत्कारिक व आश्चर्य कारक
संकेत, आणि कौशल्य, यांहीं कनून केल्या आ

हेत पहावरे.

रा० - आई, आपले डोळे, आणि मुखाचे निरनि
राळे भाग, यांचे चलन वळन होण्यास बहुत
स्नायु आहेत काय ?

आ० - होय आहेत बाबा; आणि आपल्या म
नास जसजसे विकार होतात, तसतशा आ
पल्या मुख मुद्रा त्यांचाच साहाय्याने पालट
तात; एकादें लंकरुं, रुखी, किंवा दुःखी, शांत,
किंवा रुष्ट, सोशीक, किंवा असोशीक, संतुष्ट,
किंवा असंतुष्ट असतें, आणि मंद किंवा ग
द्गद्ग हंसतें, व ओंठ काढितें, किंवा रडतें, तेव्हां
तें आपलें तोंड व ओंठ किती नाना प्रकारें हा
लवीत चालवीत असतें पहावरे.

आणखी तें जेव्हां श्वासोश्वास टाकितें, बोलतें,
चावतें, गिळतें, तेव्हांही आपलें तोंड व ओं
ठ किती नाना प्रकारें हालवित असतें. तोंड
आणि ओंठ आपणास जा नाना प्रकारें उघड
तां व हालवितां येतात, त्या प्रकारें हालवा उघडा

यास अनेक स्नायूंचें अगत्य आहे. आतां, जें व्हां त्यांतील एक स्नायु एका मार्गाने ओढिते, ते व्हां दुसऱ्या मार्गाने मार्ग ओढायास दुसरी स्नायु असावी; तिला प्रतिपक्षी स्नायु म्हणतात, असें तुला मी पूर्वी सांगितलें होतें, त्याची तुला आठवण असेलच.

रा० - आई, तोंड आणि ओठ, यांचा ठायीं इतक्या भिन्नभिन्न स्नायु. आणि प्रतिपक्षी स्नायु. हाण्यास जागा कशी पुरत असेल, हें माझाले श्यांत येत नाही.

आ० - राघोबा, वास्तवीक स्नायु असें आहे, कीं एकच प्रतिपक्षी स्नायु आहे, ती अशी चमत्कारिक करून ठेविली आहे, कीं दुसऱ्या सर्व स्नायूंस ती एकटीच सर्व मार्गाने ओढिते.

रा० - आई, ती कोठे ठेविली आहे बरें ?

आ० - ती तोंडासभोवतीं, सरासरी दोन तीन घटां इतकी रुंद आहे. ती ओठांचा जाड मांसक भाग होय, ती ओठांचा तांबड्या भागांत आहे, व

ती तोंडाचा दोन्ही कोनास बांधिली आहे. तीणें दुसऱ्या सर्व स्नायु जा तोंड आणि ओंठ यांस हा लघितात त्यांची प्रतिपक्षी स्नायु व्हावें, व तू कि ती जरी जोराने फुंकलेंस तरी दम बाहेर पडूं न देतां तोंड गच्च मिटून धरावें, असा तिचा उपयोग आहे.

रा० - आई, ती स्नायु किती पसरते, आणि आपो आप किती आकुंचित होते पाहा बरें!

आ० - होय, ती स्नायु स्थिति स्थापक आणि बळकट आहे. ती वाटोळी आहे. ती जर सरळ असती तर इतक्या नाना मार्गांनी ओढून शकती, आणि जेथें वाटोळ्या स्नायूंचें अगत्य होतें तेथेंच ती ठेविली आहे. ती तोंड आणि ओंठ यांचा एक भाग होऊन राहिली आहे; जर हीच मत्कारिक स्नायु नसती तर कित्येक अक्षरें आणि शब्द आपणास बोलतां आले नसते.

रा० - आई, आपलीं शरीरें जसीं आहेत तशीं करायास किती नाना प्रकारचे पदार्थ करून, कसे यथास्थित जोडावे लागले आहेत पाहा!

आ० - बाबा तें खरें आहे; जरीं मी नुसत्या स्नायूंच विषयीं सांगत बसलें तरीं त्या स्नायूंचील प्रत्येक स्नायु ही, जाणे आपणास उत्पन्न केलें असा जो सर्व शक्तिमान् ईश्वर, त्याचा आश्चर्य कारक संकेत, कल्पना, कौशल्य, आणि चांगुलपणा, यां स दाखविल्ल.

असो यावेळीं आपलें संभाषण फारवेळ सालें आज संध्याकाळीं स्नायु, आणि ज्ञानरज्जु, यां विषयीं तुला कांहीं विशेष सांगेन.

सवाद ९

दुसरी एक वर्तुल स्नायु, पापणी, अश्रुपान, शरीराचा अवयवाचें यथा योग्य निरंतर चलन व लन, मुखान्चा ज्ञानरज्जु, आणि मुखमुद्रा व मुखान्चें चित्र यां विषयीं.

रा० - तोंडा सभोंवती स्नायु गेली आहे, तशी आणि णखी एकादी वर्तुल स्नायु आहे काय आई?

आ० - होय एक डोळ्या सभोवती गेली आहे. ती वरची आणि खालची पापणी यांचा चर्मरिवा लीं आहे, आणि ती फारच पटी, व पातळ आहे. ती नाकाजवळ नेत्रसंधीचा कोनांत वरचा दंता धारा स्थीवर एकत्र हान गेली आहे तिला बांधिली आहे. तूंजर तेथे आपलें बोटयुक्ती ने लावून पहाशील तर जा स्नायुस्थ श्वेत रज्जू ने तिला गांठी सारखी बांधिली आहे ती रज्जू तुझा बोटस लागेल.

ती त्या स्नायुस्थ श्वेत रज्जू पासून वरचा पापणी वरून अपांगाचा बाजूने खालचा पापणी वरून त्याच स्नायुस्थ श्वेत रज्जू पर्यंत गेली आहे. ही चमत्कारिक स्नायु आपणास डोळा क्षणक्षणीं मिटायास सहाय्य होते; आणि डोळ्यांत कांहीं पदार्थ गेलातर तीचचेपून धरते आणि बहुधा बाहेर काढून टाकिते.

आणखी जेव्हां मनुष्यें रडूं लागतात तेव्हां

‡ अपांग ह्मणजे डोळ्यांचा बाहेरचा कोन.

हीच स्नायु नेत्रगोलक चेपिते, आणि अश्रु
उत्पन्न करणारा जो सच्छिद्र पिंड आहे त्यास
पिळते, तेणे करून अश्रु वा हातात.

रा० - आई, अश्रुपाता मुळे मला कधीं कधीं समा
धान वाटते

आ० - होय बाबा, प्रसंगानुसार आपणास वेद
ना आणि दुःख प्राप्त होतात त्यां मुळे रडे येऊ
न अश्रु वा हातात तेणे करून आपणास आ
राम वाटतो.

असें होईल हें ईश्वराने जाणून बुद्ध्या ही चम
त्कारिक स्नायु, आणि तो सच्छिद्र पिंड, (जा
ला अश्रुपिंड म्हणतात) आणि दुसरे सर्व
नेत्रसंबंधी भाग, केले आहेत.

माझा ओळखीची एक स्त्री होती ती मोठ्या वे
दनेंत आणि दुःखांत असतां ही तिचे अश्रु
वाहत नसत - तिचा अश्रुपिंड मोठ्या दुःखण्या
मुळे नष्ट झाला होता; ती झणे अश्रुपात न
होण्यांत किती दुःख आहे, हे मला या मोठ्या

दुखण्यापूर्वी कळलें नव्हतें. आणखी ती बोले कीं
 जर माझा नेत्रांतून अश्रु निघतीं तर मला फार
 आराम वाटता. माझा भावाचा ओळखीचा एं
 क गृहस्थ देशांत होता त्याला आपला उजवा
 डोळा, पापणी बोधाने वर उचलल्या बांचून, उघ
 डतां येत नसे. हें त्याला एक मोठें दुःख होतें, प
 ण त्याचा डोळ्यास कांहीं विकार नव्हता, यास्तव
 त्याची पापणी उचलल्यावर, त्याला जसें दुस
 र्या डोळ्याने दिसे, तसेंच त्या डोळ्यानें ही दि
 सत असे.

श० — आर्इ, त्याचें कारण काय असेल बरें ?

आ० — त्या पापणीस उचलणारी स्नायु, अथवा
 तिचें चलन वलन होण्यास साहाय्य करणारी शान
 रज्जु, अशक्त पडली असेल, किंवा तीचा ना
 श झाला असेल.

यावरून पहा ईश्वराने सर्व लहान थोर स्नायु,
 आणि शानरज्जु, जा इतक्या चमत्कारिक केल्या,
 वठेविल्या आहेत, आणि जांस इतक्या मायाकृ

पणें यथास्थित राखितो, त्या सर्वतुझा सुखास कारणहोत.

- घड्याळें वारंवार व्यस्ताव्यस्त होतात, आणि जरी कित्येक चांगलीं असलीं तरी निरंतर अगदीं बराबर चालत नाहीत. तीं एकाद्या कुशल घड्याळजीजवळ नीटकरायस पाठवावीं लागतात. आतां, आपलीं शरीरें घड्याळा पेशां सहस्रावधि अधिक भागाचीं केलीं आहेत, आणि ते भाग फारचमत्कारिक ही आहेत. ते जेथचा तेथें ठेवण्यास, आणि एकामेकांत बसत. व निरंतर बरोबर चालत, असें करण्यास घड्याळा पेशां फारच अवघड आहे.

श० - आई, घड्याळाचे भाग, स्नायु आणि शानरज्जु यां पुढें किंचित् ही चमत्कारिक नाहीत.

आ० - बाबा, नाहीत खरेच. पहाकीं आपल्या शरीराचे सर्व अवयव हजारो निरनिराळ्या अपेक्षित कार्यांचा उपयोगी पडायसाठीं कसे परिपूर्ण करून जेथचा तेथें जडले आहेत, त्यांत विशेष चम

त्कार हाचकीं ते अवयव बहुतेक लोकांच्या शरीरांत निरंतर यथास्थित चालतात, तस्मात् घड्याळजीची कल्पना कोशल्य हीं आपल्या शरीरांचा निर्मिता आणि संरक्षिता असा जो परमेश्वर त्यांचा कल्पना कोशल्यांपुढें कःपदार्थ!

रा० - आई, लोक याचा विशेष विचार करित नाहीं त हें मला मोठें आश्चर्य वाटतें!

आ० - बाबा, हें केवळ आश्चर्यच नव्हे. तर यावनून ते लोक किती मूर्ख आणि लुत घ्न आहेत, हें हीं दिसून येतें.

मनुष्यांस जर कोणी सुंदर, सोन्याचें तीनशेंरुपयांचा किंमतीचें सर्वोत्कृष्ट घड्याळ दिलें तर तें त्याचे किती उपकार मानितील बरें.

बहुतेक तें घड्याळ वारंवार पहातील आणि आश्चर्यमानून दुसऱ्यास दाखवितील व त्याज विषयीं गोष्टी सांगत बसतील, आणि जा उदार भ्रानें तें दिलें त्याचे फार उपकार मानितील.

आपले बाहुव हात हेंच कोणी उंच किंमतीचें स

वैल्लष्ट घड्याळा पेक्षां अति आश्चर्य कारक आणि उपयोगी यंत्र आहे, तथापि आपण त्याविषयीं कांहींच विचार करीत नाहीं, व कांहीं भाषण ही करीत नाहीं, आणि जाणें आपल्या उपयोगा साठीं व रक्खा साठीं हे व दुसरे सर्व भाग निर्मिळे आहेत, त्या आपल्या द्याळ् दिव्य पित्याचे उपकार आठवित नाहीं.

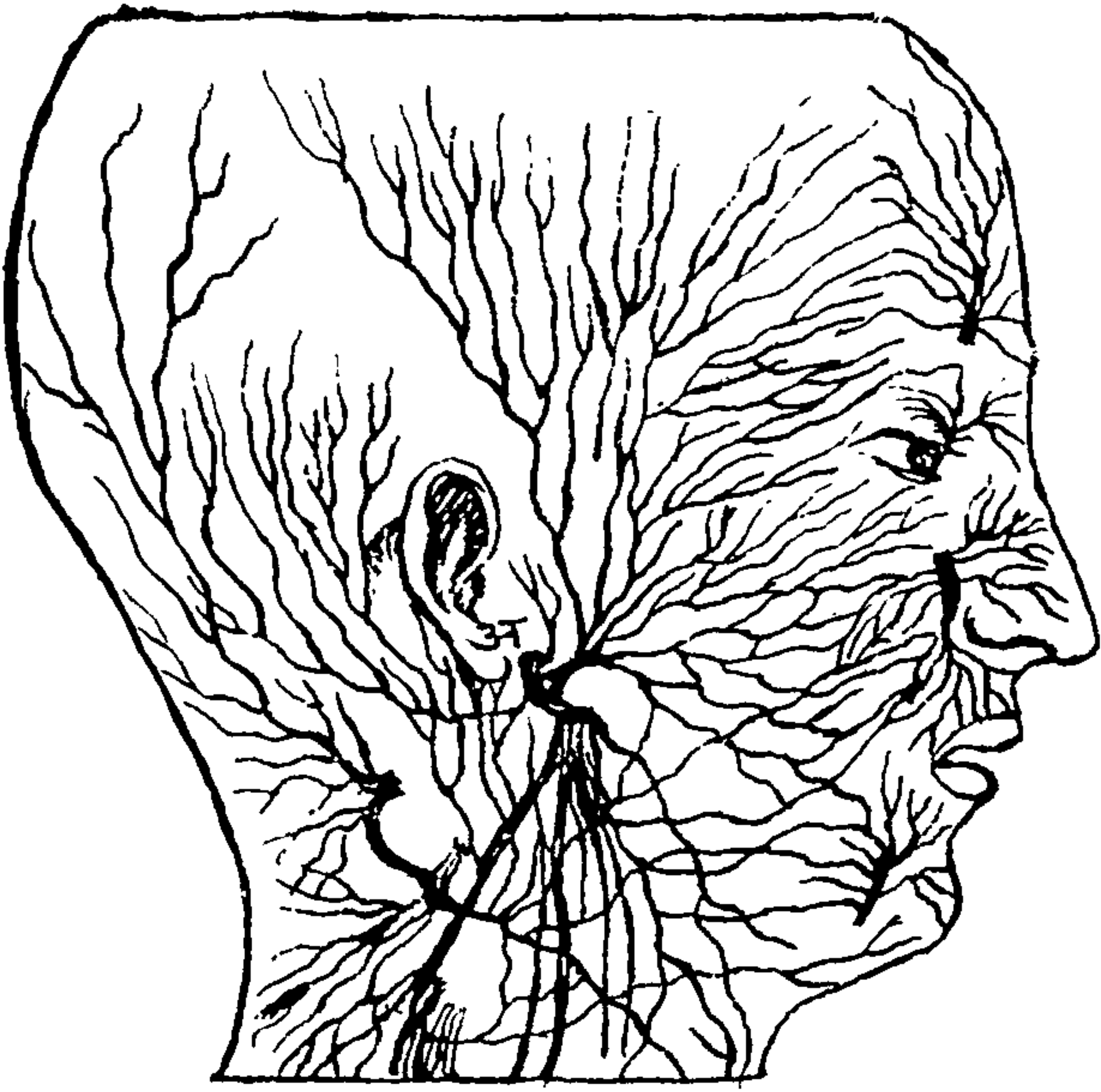
रा० — आई, मी या विषयीं कांहीं विचार करीत असतो.

आ० — बाबा, तूं तसेंच करीत असावें, आणि जाणें तुजवर पूर्ण दया केली आहे त्या ईश्वराचे उत्तरोत्तर अधिक उपकार मानित जावें असीमी आशा करितें.

रा० — मुखांतील अनेक स्नायूं विषयीं तूं कथन केलेस, त्यावरून अनेक ज्ञानरज्जु त्यांज बराबर राहून त्यांस वागविण्या विषयीं साहाय्य करीत असाव्या असें मला वाटते.

आ० — होय बाबा, आहेतच. ही येथें आहू

(१४९)
हृति काहिली आहे तिजमध्ये तुला व-याच पु
ष्कळ विसतील.

रा० — आई, ही मुखानी बाजू त्यांहीं कडून
व्याप्त आहे ; दुसऱ्या बाजूवर ही इतक्याच
आहेत काय ?

आ० — होय, बरोबर तितक्याच आहेत, आणि जशा या निरनिशल्या मार्गाने गेल्या आहेत, तशाच त्याही गेल्या आहेत.

रा० — त्या सर्व एकच कार्य करितात काय ?

आ० — नाही बाबा, आपणास पहातां यावें ह्मणून कित्येक डोळ्यांत गेल्या आहेत; ऐकतां यावें ह्मणून कित्येक कानांत आहेत; हुंगतां यावें ह्मणून कित्येक नाकांत आहेत; चाखतां यावें ह्मणून कित्येक जिह्वेंत आहेत; खातां गिळतां व बोलतां यावें ह्मणून कित्येक तोंड, ओठ, आणि गळा, यांत गेल्या आहेत; आणि जर आपल्या मुरवास कांहीं लागले तर आपणास कळावे, व ते काढून टाकतां यावे, अथवा जर मुरवास कांहीं जखम सालीतर त्यास आपण जपावे ह्मणून बहुतेक मुरवाचा सर्व भागां गेल्या आहेत; तशाच कित्येक स्नायूंत गेल्या आहेत; त्यांच्यांचे चलन बदलून जावे असें जरीं आपण इच्छितें नाहीं तरी ते होण्यास साहाय्य करितात; आणि त्यां

चें चलन बलन व्हावें असें जे व्हां आपण इच्छि
तों ते व्हां ही कित्येक यांनील आणि दुसऱ्या ज्ञा
नरज्जु त्यांस प्रेरणा करितात .

रा० — आई स्नायूंचें चलन बलन व्हावें असें आप
ण इच्छित नसतां त्या कशा बलित होतात बरे ?

आ० — निरंतर श्वासोश्वास जातेवेळीं वायु कोंडा
वा आणि पुनः सोडून द्यावा असें एकादें लेंक
रूं इच्छित असेल काय ?

रा० — नाही आई, तूं आणि मीही इच्छित नाहीं.
परंतु मला पाहिजे तर श्वासोश्वास बंद करतां
येतो .

आ० — होय क्षणभर करशील . परंतु जर फारवे
ळ दम कोंडून धरूं लागलास तरतु सा तो सर्व आ
ग्रह एकीकडे राहून तुला दम सोडणें प्राप्त हो
ईल .

रा० — आई, तूं मला सांगितलें होतेंस कीं प्रतिक्श
णीं आपण श्वासोश्वास टाकितों ते व्हां शंभर
स्नायूंचें चलन बलन होतें .

आ० — होय सांगितलें होतें खरें; कवळ एकच स्नायु चलनचलन पावते असें नाहीं,तर आपण इच्छितनसतां ही निरंतर शंभर स्नायु चलन चलन पावत असतात.

रा० — परंतु आई, मुख्याचा स्नायूंचें चलन चलन व्हावें असें आपण इच्छित्यावांचून त्यांतील एका ही स्नायूंचें चलन चलन होण्याचा काय उपयोग आहे बरें ?

आ० — तुसा मनांत आन्यावांचून कधीं तुझे डोळे मिचकतात काय ?

रा० — होय आई, ते निरंतर मिचकत असतात. ते तसे कां मिचकत असतात. बरें ?

आ० — बावामी तुला अश्रु आणि जांत अश्रु उत्पन्न होतात असा स्पंजासारखा मांसाचा पदार्थ जाला अश्रुपिंड म्हणतात त्या विषयीं सांगितलें होतें, त्याची तुला आढवण असेलच. अश्रु, रुदन करतेवेळीं आपणास आराम होण्यास उपयोगी आहेत इतकेंच नाहींतर त्या

पेक्षां आणखीही दुसऱ्या कार्याचा फार उपयो
गी पडतात. तीं डोक्यांस ओलसर करून, निर्मळ
आणि गुळगुळीत राखितात, तेणें करून ते अना
यासें फिरतात.

अश्रुपिंडापासून लहान लहान वाहिन्या वरचा
पापण्यांत गेल्या आहेत, त्यांतून अश्रु येतात,
आणि वरचा व खालचा पापण्या मिश्रकतात ते
व्हां त्यांची जी गति होते, तेणें करून नेत्राचा वाद्य
पटलाचा पुढल्या आगावर तीं अश्रु पसरतात.
डोळे ओलसर व निर्मळ राखायास जितकीं हवीं
त्यापेक्षां जर अधिक अश्रु आलीं तर तीं पापण्यां
त दोन लहान छिद्रे आहेत त्यांतून नेत्रसंधीचा
आंतल्या आंगीं एक पिश्वी आहे तींन जातात,
आणि नंतर तेथील अस्थींत हंसाचा पिशाचा
नळी एवढें बिळ आहे त्यांतून नाकांत उतरतात.
नंतर तीं नाकपुड्यांचा आतल्या आंगावर पसर
तात, आणि आपण श्वासोश्वास टाकिलों ते
व्हां जो उष्ण वायु खाली वर जातो यतो तो त्यां

स तत्काल रुकवितो .

परंतु तु सा डोळ्यांचा पापण्या आपोआप कां
मिचकतात, त्याचें दुसरें एक कारण—डोळ्यास दुः
खवी असा त्याचा जबळ एकादा लहान प्राणी किं
वा रजःकण येत असला तर तो दूर राखावा, हें आहे.
पापण्याचें केंस ही याच कार्यास्तव केले आहेत.
यावतून डोळा यथा स्थित आणि निरुपद्रव असा
वा ह्मणून ईश्वराने किति प्रकारें बंदो बस्त ठेविला आ
हे पहावरे .

परंतु डोळ्याविषयीं अपूर्व व आश्चर्यकारक वर्णन
मला करनां येतें त्याचा शतांश ही अद्यापि कथिला
नाहीं. तूंथोर सालास, व चांगला समजूं लागला स,
ह्मणजे त्या सर्वां विषयीं वाचून पहाशील. कारण त्या
जविषयीं कित्येक गोष्टी सध्यातुला समजण्यास
जरीं अशक्य नसल्या तरीं फारच अवघड पड
तील .

श० — मी अमळ मोठा साल्यावर तुझी जर आला

असलीतर शारीराचा अभ्यास करीन असें माझा
मनांत आहे.

आ० — पुत्रा मजकडून कांहीं प्रतिबंध होणारनाहीं,
विशेषेंकडून जर तूं वैद्य साळास तर फारच चांग
ले; परंतु प्रथमतुला श्रम घेऊन दुसरे बहुतेक विष
य शिकावे लागतील.

रा० — आई, मला ज्ञानरज्जूं विषयीं एक प्रश्न करा
याचा आहे.

आ० — बाबा, तुला पाहिजेत तितके, स्वच्छपणीं कर.

रा० — आई, सर्व मुखावर जा ज्ञानरज्जु गेल्या आहे
त, त्यांची आहूति तूं मला दाखविलीस. आपल्या
मुखावर निरानिराळ्या वेळीं जा भिन्नाभिन्न मुद्रा
होतात, त्या होण्यास त्या सर्व ज्ञानरज्जु सहाय हो
तात काय ?

आ० — नाहीं बाबा, तें करण्यास त्या ज्ञान रज्जूंतील सु
ख्यत्वेकडून एक समुदाय आहे. तो ज्ञान रज्जूं
चा (अ) फांटा काना पुढें गेला आहे तो तूं १४९
व्या पृष्ठावर पहा. आपल्या मुखाचा, निरनिरा

क्यावेळीं, भिन्नभिन्न तऱ्हा होतात, तेव्हां मुखान्चे भाग आकुंचित करणाऱ्या स्नायूंस तोंच कसातरी चाळवितो.

त्या भिन्न भिन्न तऱ्हांस मुख मुद्रा लक्षणनात, आणि जा मनुष्याचा मुखवावर, त्याला आपले मनोभाव वरोंवर दर्शविण्यास, वारंवार मुद्रा होतात, त्याचा मुखवास मुद्रान्वित मुख असें लक्षणनात.

रा० — आई, मुद्रान्वित मुख पहाणे मला फार आवडते, कारणतेणें कऱून लोकांचा मनांतील भाव मला चांगले समजतात,

आ० — बाबा तें खरें आहे. त्या मुखान्चा मुद्रा आत्म्या पासूनच उत्पन्न होतात असें दिसते.

तुला ठाडुक आहे बहुतेक जनावरांचा मुखवावर अशा मुद्रा अगदीं होत नाहींत, आणि मनुष्याचा मुख मुद्रान जें सौंदर्य, स्पष्टता, आणि मनोभाव दिसतात हीं तर कोणत्याही जनावरांचा मुखवावर दिसत नाहींत.

रा० — आई, कधीं कधीं कुतऱ्याचा मुखवावर मुद्रा

होतात -

आ • - बाबा होतात खऱ्या, परंतु मनुष्याचा मुखा
वर किती अधिक होतात या विषयीं तूं विचार करून
पहा बरे .

कुतरा आपल्या सुख सुद्रानी थोडक्याचा गोष्टी सू
चवितो .

ओ हो ! मनुष्यतर आपल्या सुख सुद्रानी किती ना
ना प्रकारचा कल्पना, आणि मनोविकार, सूचवितो .

जर तूं अनेक जातींचा जनावरांचीं मुखें न्याहाळून प
हाशील तर त्यांचा सुद्रांत कांहीं भेद दिसून येईल .
कित्येकांचा सुख सुद्रा क्रूर, कित्येकांचा रमणीय व
प्रीति युक्त असतात; आणखी कित्येकांचा दुसऱ्यां
पेशां अधिक हावभाव दाखवितात .

परंतु तें कसें असेल तें असो, आण आपल्या सुख
सुद्रानी नाना तऱ्हेचा कल्पना, आणि सुखदुःखा
दि सूचवितो, तसें त्यांतील एकाही जनावरास सू
चवितां येत नाही .

क्यावेळीं, भिन्नभिन्न तऱ्हा होतात, तेव्हां मुखान्चे
भाग आकुंचित करणाऱ्या स्नायूंस तोच कसातरी
चाळवितो.

त्या भिन्न भिन्न तऱ्हांस मुख मुद्रा ह्मणतात, आणि
जा मनुष्यांचा मुखावर, त्याला आपले मनोभाव
वशेवर दर्शविण्यास, वारंवार मुद्रा होतात, त्याचा
मुखास मुद्रान्वित मुख असें ह्मणतात.

श० — आई, मुद्रान्वित मुख पहाने मला फार आव
डते, कारणतेणें कतून लोकांचा मनांतील भाव
मला चांगले समजतात,

आ० — बाबा तें खरें आहे. त्या मुखाचा मुद्रा आ
त्म्या पासूनच उत्पन्न होतात असें दिसते.

तुला ठाडक आहे बहुतेक जनावरांचा मुखावर
अशा मुद्रा अगदीं होत नाहीत, आणि मनुष्या
चा मुख मुद्रान जें सौंदर्य, स्पष्टता, आणि मनो
भाव दिसतात हीं तर कोणत्याही जनावरांचा
मुखावर दिसत नाहीत.

श० — आई, कधीं कधीं कुतऱ्याचा मुखावर मुद्रा

होतात -

आ० - बाबा होतात खऱ्या, परंतु मनुष्याच्या मुखा
वर किती अधिक होतात या विषयीं तूं विचार करून
पहा बरे .

कुतरा आपल्या मुखमुद्रांनी थोडक्यांवा गोष्टी सू-
चवितो .

ओहो ! मनुष्यतर आपल्या मुखमुद्रांनी किती ना-
ना प्रकारचा कल्पना, आणि मनोविकार, सूचवितो .

जर तूं अनेक जातींचा जनावरांचीं मुखें न्याहाळून प-
हाशील तर त्यांच्या मुद्रांत कांहीं भेद दिसून येईल .
कित्येकांचा मुखमुद्रा क्रूर, कित्येकांचा रमणीय व
प्रीति युक्त असतात; आणि कित्येकांचा दुसऱ्यां-
पेशां अधिक हावभाव दाखवितात .

परंतु तें कसें असेल तें असो, आणि आपण आपल्या मुख-
मुद्रांनी नाना तऱ्हेचा कल्पना, आणि सुखदुःखा-
दि सूचवितो, तसें त्यांतील एकाही जनावरास सू-
चवितां येत नाही .

जे व्हांतूं फिरायास जातोस, ते व्हां नाना जातींच्या
जनावरांचीं मुखें चित्त देतुन न्याहाळीत जा, त्यांचीं
मुखें पुरुष, स्त्रिया, आणि लेंकरें, यांचा मुखासीं
ताडून पहात जा, ह्मणजे मी तुला सांगितलें यांत
किती सत्य आहे हें तुला दिसून येईल.

हीं येथे मनुष्य आणि कुत्रा यांचा मुखांचीं चित्रें का
टिलीं आहेत, यांतून दुसऱ्यापेक्षा पहिल्या चित्रांत
आत्म्याचा संचार किती स्पष्ट दिसतो पहा बरें.

रा० — आई, मुकें आणि बहिरे परस्परांशीं बोलता
त त्या समयीं त्यांचा मुखांवर नाना तहेचा मुद्रा
होतात, तें पाहून बहुधा मला मोज वाटते.

आ० — जर त्या तशा होत नसत्या तर त्यांहीं करून ते
जसे परस्परांचे मनोभाव जाणतात तसे न जाण
ते; आणि परस्परांचा कित्येक गोष्टीं तर अगदींच
नसमजते.

रा० — आई, त्यांचा शिक्षकांस इतक्या नाना तहेचा मु
खमुद्रा कराव्या लागतात लपून ते कधीं कधीं
कंटाळून असतील असें मला वाटते.

आ० - होय कदाचित् कंटाळत असतील असें वाट
तें. परंतु या भिन्न भिन्न मुख सुद्धांचून सुके
आणि बहिरे याना अनेक शब्दांचा अर्थ शिक
विणें अघटित कर्म आहे. मग ते लिहिणें पढ
णें कोठून शिकणार.

रा० - आई, ईश्वराने त्यांच्या मुखांवर सुद्धा उत्प
न्न होण्यास इतक्या रत्नासु, आणि ज्ञान रज्जु, के
ल्याही त्यांजवर मोठी रुपा केली आहे.

आ० - होय बाबा, केलीच आहे. आणि मुखहें म
नुष्य देहाचा अति आश्चर्य कारक भाग आहे.
तो इतर भागांपेक्षां ईश्वराचा संकेत, कल्याण, कोश
ल्य, आणि चांगुलपणा, हीं विशेष दर्शवितो.

बाबा कोणी एक भक्त ईश्वराचा आसेवरून आप
ला एकुलत्या एक पुत्राचा बलि अर्पण करूं लाग
ला, त्या कृत्याचें आपल्या दिवाण रवान्यांत जेचि
त्र आहे, तें तूं पहातोस तेव्हां तें आकस्मिक योगा
ने झालें असेल असें तुला वाटते काय ?

रा० - बाबा आई, हिवाळ्यांत दुबपडतें तें तें केलें

न खिडक्यांचा भिंगावर कांहीं झाडे व घरे यांचा
रिख्या आकृति आकस्मिक योगाने उत्पन्न हो
त असतात; परंतु त्या विश्वासारिखे आकस्मि
क योगाने कांहींच घडणार नाहीं हे मला पक्के
ठाडुक आहे.

आ० — बाबा, ह्यांच्यांत खिडक्यांचा भिंगावर आ
कस्मिक योगाने लहान झाडे व घरे यांचा आकृ
ति उत्पन्न होतात असें म्हणणें हे ही नीट नव्हे.
जा भिन्न भिन्न आकृति भिंगावर तुझा दृष्टीस
पडतात त्या उत्पन्न होण्याजोगीं शैत्य व दंब हीं ई
श्वराने उत्पन्न केलीं आहेत.

तू एक पसाभर खडे घेउन भूमीवर टाकून दि
ल्लेंस, आणि ते कांहीं संदर घरे, झाडे, व जना
घरे, यांचा आकृती सारिखे होउन जर राहिले,
तर तें आकस्मिक योगाने घडलें, असें कदाचि
तू म्हटलें असतां चालेल.

रा० — आई, असें कधींच घडणार नाहीं.

आ० — राघोबा, शेंकडों वेळां टाकतां टाकतां एक

बेळ घरा सारिखी आकृति खाली, अथवा दाहा
हजार बेळां टाकतां टाकतां एकदां हर्ता सारिखी
आकृति खाली, तर तुला मोठें आश्चर्य वाटे
ल नाही बरें ?

रा० — होय वाटे लच. परंतु एखादें चित्र पाहून म
ला आश्चर्य वाटत नाही, कारण तें चितान्याने का
दिलें आहे असें मला कळते .

आ० — परंतु तो भक्त व त्याचा मुलगा या दोघांचा मु
खावर मुद्रा दाखविण्याचें चितान्याचें जें कौशल्य,
त्याचें तुला आश्चर्य वाटत नाही काय ?

रा० — वाटतेंच, त्याकडे पाहून कधीं कधीं माझा डो
ळ्यांत अश्रु येतात .

आ० — आतां, त्या चितान्यास शिकण्यास किती का
ळ लागला असेल; व त्याला मनुष्याचीं मुखें कि
तीबेळ न्याहाळून पहावीं लागलीं असतील, आ
णि किती चित्रें काढावीं लागलीं असतील, आणि
जा चित्राची सर्व लोक इतकी प्रशंसा करितात, तें
चित्र काढतां येई तो पर्यंत त्याला किती भ्रम करावे

लागले असतील, याचा विचार करून पहा बरे .

रा० — हें सर्व करण्यास त्याला एकवर्ष लागले असेल काय आई. ?

आ० — बाबा एकच कां बहुत लागलीं असतील, आणि मला घाटते कदाचित् तें चित्र आतां जर तो पहाता तर त्यांत कांहीं तरी अंग तुला दाखविता. तर याचद्वन् पहा त्या चित्राच्यास तो भक्त व त्याचा मुलगा यांचीं चित्रें काढते वेळीं तीं कसीं काढावी, व त्यांचा मुद्रा कशा दाखवाव्या, या विषयीं प्रथम संकेत करावा लागला असेल. आणि चित्र काढते त्हेचे रंग, व लहान मोठ्या फारचांगल्या कुंचा तयार कराव्या लागल्या असतील; आणि चित्र काढते वेळीं फार अपावे, व वारंवार थांबून विचार करावा लागला असेल; आणि कोठे फार कोठे थोडा रंगला वावा लागला असेल; आणि मना जोगें व्हावें म्हणून कोठे मिराळाच रंगला वावा लागला असेल, आणि नंतर त्यास त्या चित्रापासून मार्गें जाऊन पहावें, व त्यांत फेरफार करावा लागला असेल. या

प्रकारें सायकाश स्वस्थ चिन्ताने फार वेळ पर्यंत मे
हनत करून, तें आपल्या मित्रांस दाखवून त्यांत
जां व्यंगें असतील तीं विचारून पुनः श्रम करून
नीट करावीं लागलीं असतील, असें कित्येक दिव
स श्रम व विचार करून आतां जें चित्र तूं पहातोस
तें त्याणें संपविलें असेल .

या चित्रांत संकेत, कल्पना, व कोशल्य, हीं दिसून
येतात तस्मात् तें कोणी तरी केले, आणि जाविता
त्याचा आंगीं फार संकेत, कल्पना, व कोशल्य, हीं हो
तीं त्याणेंच तें केले असें तुला कळते, तर लक्षावधि
मनुष्ये, व लहान लेंकरें, यांचा मुरवांचा वायीं इत
क्या भिन्न भिन्न उत्कृष्ट मुद्रा उत्पन्न होतात, त्या
पाहून आपण काय समजावे वरें ?

रा० — आई, आपणही काय, तीं मुखें कोणी तरी क
रून त्यांजवर अशा मुद्रा उत्पन्न व्हाव्या अशी श
क्ति त्यांचा वायीं ठेविली आहे; असें समजावे. तें
ईश्वरानें केले आहे, व तें करण्याचा त्याचा संके
त, कोशल्य, व कल्पना, हीं निश्चयें करून अति

अद्भुत होतीं असें आपल्या समजूतींत येतें.

आ० - होय बाबा. फार कुशल चित्तारीजें चित्र काढितो त्यापेक्षां मनुष्याचा सुरवांत एक फार मोठा गुण आहे.

रा० तो कोणता बरें आई ?

आ० - बाबा चित्तारीजी आकृति काढितो तिजवर त्याला एकच तन्हेची मुद्रा दारव चित्तां येते, आणि ती निरंतर तशीच रहाते.

रा० - परंतु मनांत येतान्च अथवा काहीं स्पर्श होतान्च आपल्या सुरवास मुद्रा बदलण्याची शक्ति आहे.

चित्तारीजी सुरवाची आकृति काढितो तिच्या रयां नवी मुद्रा उत्पन्न करायास जर तो इच्छील तर त्या आकृतीवर त्याला पुनः श्रम करावे लागतील किंबहुना नवें चित्र काढावें लागेल.

थोडक्याशा ज्ञान रज्जु आणि रत्नासुयांचें चलन क्षणांत आपल्या सुरवावर नव्या मुद्रा उत्पन्न करितें आणि आपल्या मनांत येण्याचा पूर्वी

च आपल्या आत्म्याचे अभिप्राय सूचविते.

संवाद १०

सुखसुद्रांचे विशेष वर्णन, ईश्वराच्या चांगुलपणा, ज्ञान, आणि सुखसुद्रांनी मनोविकारसूचविण्याची सवई, यांविषयी.

आ० - बाबा, आपल्या आत्म्याचे अभिप्राय सूचवित अशीं जा आश्चर्यकारक व अपूर्वरीतीने ईश्वराने आपलीं मुखें केलीं आहेत त्यारीतीविषयी कांहीं विशेषतुला सांगायला आहे.
रा० - आई, जशा आपल्या सुखांवर सुद्धा उत्पन्न होण्यास स्नायु व ज्ञान रज्जु आहेत, तशा पशूंसाठी आहेत काय ?

आ० - मी तुला हीच गोष्ट सांगणार होतें. कित्येकांच्या सुखांत स्नायु व ज्ञान रज्जु आहेत, परंतु आपल्या सुखांत जितक्या आहेत, तितक्या कोणत्याही पशूंच्या सुखांत नाहीत; आणि व

(१६७)

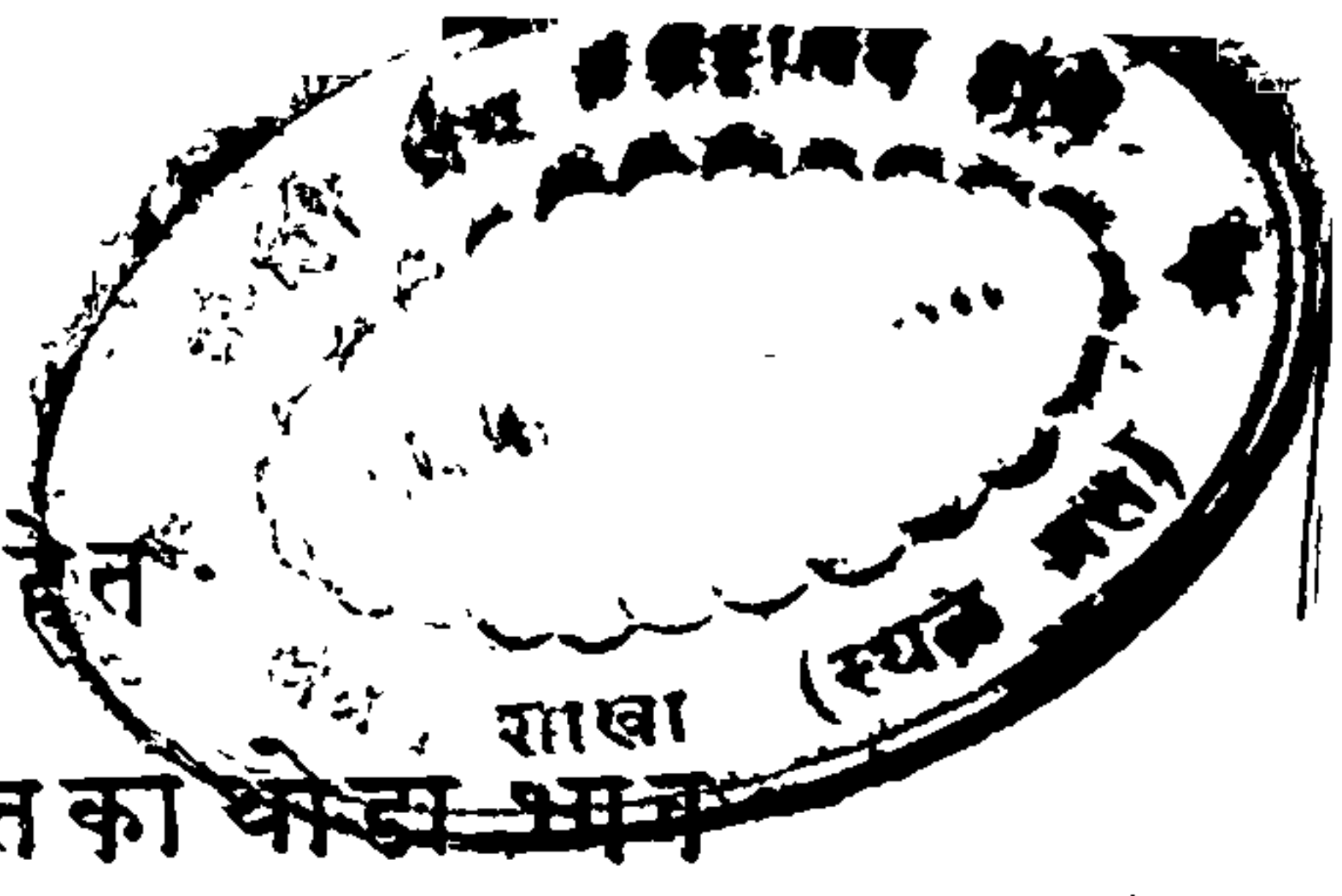
हुतेकांचा तरफार थोड्या आहेत.

रा० - आई, त्यांचा सुरवावर इतका थोडा भाव

दिसण्यात येतो, त्याचें हेच कारण असें मला
वारते.

आ० - तें एक कारण आहे. दुसरे त्यांस आपल्या
आत्म्यासारिखे आत्मे नाहींत. आपण जसे वि-
चार करितों, आणि आपल्या मनांत जसे वि-
चार उत्पन्न होतात तसे त्यांमध्ये नाहीं. त्यांस
वाईरब-याचें ज्ञान नाहीं. परंतु जरी त्यांस आ-
पल्या आत्म्यासारिखे आत्मे असते तरीं ते
आत्मे स्वतः आपल्या कल्याण व सुखदुःखें
आपले आत्मे जसे सुरवावरून दाखवितात त-
से दाखवूं न शकते; कारण सुरवावर सर्व प्रका-
रचा मुद्रा उत्पन्न होण्यास जा ज्ञानरज्जु व रसा-
यु अवश्य असाव्या त्या त्यांस नाहींत.

रा० - आई, ईश्वरानें आपलीं सुखें पशूंचा सु-
खांहून निराळीं केलीं आहेत ह्यापून मला मो-
ठा आनंद होतो.

आ० - होय, बाबा, आणि जर तीं तशी नसतीं तर आपण सर्व किती मंद व जड दिसतो याचाच विचार करून पाहा बरे.

आतां, जसें लहानलेक रू आनंदानें आपल्या आईचा सुरवाकडे चारंवार पाहाते तसें पाहात नसते; तर त्याची आई त्याचवर प्रीति करिते, व तें करवी असले ह्मणजे तिला करव होते, आणि तें दुःखी असले ह्मणजे तिला ही दुःख होते, हें जें त्यास प्रथम कळू लागते तेंही न लागते.

आणि लहान मुलांशीं मनुष्य जे शब्द बोलतात त्या शब्दांचा अर्थ त्यास समजण्यास बोलणाऱ्याचा मुखमुद्रा जर सहाय न झाल्या तर तो अर्थ त्या मुलास समजणार नाही.

आणखी लहानलेक रू जर न हांसते व न रडते व करवी किंवा दुःखी न दिसते तर ते बरे किंवा दुखणार्हेत; स्वस्थ किंवा उद्विग्न आहे हें जाणाऱ्यास त्याचा आईस चारंवार किती अवघड पडते बरे.

आई वापें आपला संतोष व रोष अथवा आप-
ल्या मुलांनी अमुक काम करावें हा अभिप्राय
आपले डोळे, व मुखमुद्रा, यांहीं करून जर मु-
लांस नदर्शवितील तर तीं कोणत्या प्रकारे
त्यांचें अनुशासन करूं शकतील .

रा० - आई, तूं वाहेर गेली होतीस तेव्हां अमळमा
शाळेंत गेलों होतो तें तुला कळलें काय ?

आ० - होय तें मला ठाऊक आहे. मग काय झ
णतोय ?

रा० - आई, त्या वेळीं शिष्यांस आपल्या इच्छे
प्रमाणे वागविण्यास पंतोजी फार करून कांहींच
बोलला नाहीं, परंतु तो चहूंकडे पाहान होता; आ
णि आपले डोळे, मुखमुद्रा, आणि डोकें, व कवि
तूबोरे यांचें हालविणें, यांहीं करून त्याणें सर्व शा
ळेचा बंदोबस्त राखिला होता .

आ० - मुला, त्या पंतोजीनें केले तसेंच जांहीं शा-
ळा घालण्या आहेत ते सर्वजर करतील तर फार
च चांगलें होईल .

यावस्तुन पहा ईश्वराने इतक्या नाना तन्हांचा सुद्रा उत्पन्न होण्याजोगे हे मनुष्यांचे सुख केले आहे यांचे दुसरे एक सुख्य प्रयोजन एका मनुष्यास अनेक मनुष्यांचे अनुशासन करतां यावे हे आहे.

आणि आपल्या सुखाचा टाची जर अशा नाना तन्हांचा सुद्रा उत्पन्न होत नसत्या तर आपणास कधी पाहून इतरांस आनंद वाटतो, किंवा दुःखापाहून त्यांस खेद होतो, हे आपणास समजण्यास बऱ्याच किती अवघड पडते पहावरे.

अशा वृत्ति होणे यासच परस्पर सुख दुःखानुभव म्हणावे. आणि जेव्हां मनुष्यांस अशा वृत्ति होतात तेव्हां आपण म्हणतो की आपल्या सुख दुःखानुभव त्यांस होतो. आपण जेव्हां दुःखांत असतो तेव्हां आपले दुःख जाणणारा जर कोणी नसला तर आपणास किती दुःख होईल बरे ! आणि जरी आपण सर्व काळ सुखी असलो तरी एकदया नेच सुख भोगावे असे कोण इच्छील बरे ?

तुझी मावशी जर तुला फार दिवसांनी जे रायास
चेती, आणि तुला जवळ घेऊन सुका घेती तेवेळी
तुझा वहिणीचा वावलीची मुखमुद्रा जशी बदल
त नाही तशी तिचीही मुखमुद्रा जर बदली नाही
तर कसे बरे -३

रा० - आई, तर तो सुका मला फारसा गोड वाटणा
र नाही -

आ० - अथवा तुला पहाण्या करितां वैद्य आला हो
ना, त्यास तुला दुखणाईत पाहून काहींच जर खेद
झाला नसता, आणि तूं अंगणांतून कावळे, कोंब
डीं, इत्यादिकांस हाकून लावायास आपल्या कुं
ऱ्यास सांगतोस तसा तुजसाठीं कोणता उपाय क
रावा हे सांगायलासच आला आहे, असा जर तो दि
सता, तर तुला काय वाटते बरे ?

रा० - आई, तसें पाहून माझे दुखणें वाटलें असतें
असें मला वाटते

आ० - राघोबा, आपल्या सुखावर भिन्नभिन्न सु
द्रा उत्पन्न होणें हे किती प्रकारें आवश्यक, उपयो

गी, व 'आल्हाद'कारक आहे, या विषयीं, आणि त्या मुद्रा जर उत्पन्न न होत्या तर मनुष्याकडे पहाते बोलते वेळीं आपण किती खिन्न होतो, या विषयीं सांगू लागल्यांतर संपणार नाहीं.

आणि जर भिन्नभिन्न सुरांस भिन्नभिन्न मुद्रा न सत्या, तर हा मनुष्य त्या मनुष्याहून दुसरा आहे, असें आपणास नेहमी ओळखवते असें तुला वाटते काय ?

रा० - आई, कित्येक मनुष्यांस ओळखवते, कारण त्यांचीं सुरे मोठीं, लहान, गोरीं, काळसर, किंवा भिन्नभिन्न आकृतींचीं असतात.

आ० - ते खरे आहे, परंतु मला वाटते या वरून नेहमी आपणास थोडीच ओळखवतील.

बहुत करून प्रत्येक मनुष्याचा नेत्रचर्या आणि मुखमुद्रा असाधारण असतात; त्याचा त्यासच बहुत करून असतात, त्यादुसऱ्यांस असत नाहीत, असल्यातरी त्या प्रमाणें सर्वकाळ असत नाहीत.

हेंच मुख्यत्वेकरून आपणास सर्वकाळ हा असु
कच मनुष्य आहे, असें जाणायास, आणि भिन्न
भिन्न मनुष्यांमध्ये एकाचा ठायीं अन्याची श्रंति
न होण्यास, सहाय होते .

जर आपण त्वरित भिन्न भिन्न मनुष्यांस न ओ
ळखितों, तर आपणापासून किती चुंका घडत्या,
आणि आपणास किती मेहनत व गोंधळ पडता,
याचा तू कधीं विचार केला होतास ?

रा० - नाही आई, परंतु आतां मला कळू लागले, त
सें नहोते, तर मेढरांचा कळपांतील मेढरींजशीं
एकसारख्यां दिसतात, तशीं बहुतेक मनुष्ये दिस
तां .

आ० - होय मुला, आणि यावरून ईश्वरानें मनुष्यां
चा सुरवाचा ठायीं तहेतहेचा मुद्रा कां उत्पन्न केल्या
आहेत, याचे दुसरे एक मोठें कारण दिसते, आणि त
सें करण्यानें तो तुला आपला आश्चर्यकारक संकेत,
कल्पना, कौशल्य आणि चांगुलपणा हीं ही दर्शवितो .

रा० - आई, आश्चर्यते हेंच कीं पृथ्वीवर लक्षावधि

मनुष्ये आहत परंतु त्यांतून दो नही फार करून
अगदीं एक सारि रवीं दिसत नाहीत. आहा ! या
विषयीं पूर्वी कधींच भी विचार केला नाही.

आ • - ही इतकी साधारण गोष्ट आहे कीं तिजविष
यीं आपण कांहींच विचार करित नाहीं. ती साधा
रण आहे, ह्मणोन रुमाराची आश्चर्य कारक आ
हे. असें नाहीं. बहुधा फार साधारण गोष्टींच ईश्व-
राचें अद्भुत चातुर्य व चांगुलपणा हीं आपणास
दर्शयितात, आणि ही एक गोष्ट त्यांतीलच हो
य.

आहा केवढें आश्चर्य ! या शरीरांत आत्मा आ
हे, तो जी वस्तू आपणास पहातां, ऐकतां, हुं ग
ता, चारवतां, किंवा स्पर्शितां, येते तीज सारिवा
नाहीं, केवळ विलक्षण आहे. हा आत्मा सहस्रा
वधिंच मत्कारिक निरनिराळ्या भागांचा केले
ल्या शरीरांत आहे. हे सर्व भाग करून असेए
कच जडले आहेत कीं ते परस्परांस आणि सर्वश
रीरास अनुकूल व्हावे, यांतील एकही भाग अ

योग्य ठिकाणीं नाहीं. आणि शरीरास रोग झाल्या वांचून किंवा दुखविल्या वांचून त्यांतील एकही भाग अव्यय स्थित होत नाहीं.

पशूंची शरीरें खातात, पितात, निजतात, आणि जगतात, त्याच प्रमाणें या शरीराने खावें, प्यावें, निजावें, आणि जगावें, ह्मणोनच हे सर्वकेले आहेत काय ? छळ ! तसें नव्हे. आत्म्यास रहावयास फार सोयवार व चांगले पडावें व त्यास व इतरांस नीति, व ज्ञान, संस्कार, व विश्रान्ति, व सुख, हीं होण्यास उपयोगी पडावें ह्मणोन हे चमत्कारिक शरीर करून जीवंत राखिले आहेत. आणि त्याचे सर्वभाग यथास्थित ठेविले आहेत.

आपण वांचून केवळ आपणासाठींच उद्योग करून नये इतरांसाठींही करावा, आणि परस्परांस चांगले व सुख होण्यास जो प्रयत्न होईल तो करावा, हा संकेत आपणास दिसावा अशां आपलीं शरीरें ईश्वरानें केलीं आहेत.

याविषयीं मुखान्नास्नायु, व ज्ञानरज्जु, या एकमे

नांत ठसायाजोगें प्रमाण होत .

त्यांतील कित्येक रत्नायु वज्ञानरज्जु सुरवावरमुद्रा उत्पन्न करण्यासाठींच केल्या आहेत. त्यांचा उपयोग दुसरा कांहीं नाही हेंतरतुलाकळलेच आहे . आपल्या इच्छेने किंवा सहज सुरवास हजारे निरनिराळ्या रीतीनी हालविणाऱ्या अनेक चमत्कारिक ज्ञानरज्जु, व रत्नायु, यांचा साहाय्याने आपला अंतर्गत जो निराकार आत्मा आहे, तो याजडदेहाचा एका भागावर आपल्या मनोवृत्ति दर्शवितो, हे केवढे आश्चर्य !

हा आत्मा या प्रकारे आपल्या शरीरासारख्या दुसऱ्या शरीरांत रहाणारे आपणासारखे दुसरे आत्मे आहेत, त्यांच्या दृष्टीस आपल्या मनोवृत्ति पडाव्या, व त्यांस समजाव्या, ह्मणून त्या दर्शवितो आणि या प्रमाणे हे आत्मे परस्परांस जाणण्यास, परस्पराशीं भाषण करण्यास, एकमेकांचें स्वरुप जाणण्यास, एकमेकांस सहाय्य होण्यास, व चांगले व स्वरुप करण्यास, अधिक समर्थ होतात.

जा आद्यंतरहित समात्तन महाचेतन्यास आपणदे
 व ह्मणतो त्या चांचून असे आपले आत्मे व शरीरें
 उत्पन्न करून सुर्यांचा ठायीं मुद्रा उमटण्याची श
 क्ति देण्यास कोण समर्थ आहे बरे ?

जो कोणी मनुष्याचे मुख पहातो, त्यास एक क्षण
 भरतरीं एक अद्भुत शक्तिमान् दयालु परमज्ञा
 ता देव आहे, या विषयीं संशय घाटे ल काय ?

रा० - आई मला तर नाहीं, वदुसऱ्या कोणास चा
 दत असेल असेंही मला दिसत नाहीं.

आ० - बाबा, तुझे मुख करण्यानें ईश्वराचा संके
 त, कल्पना, व कोशल्य हींच दिसतात असें नाहीं,
 तर त्याचा ठायीं निरनिराळ्या मुद्रा होतात. त्यास
 तुझा व इतरांचा स्वरुपास साधन भूतकेल्या आ
 हेत त्या करण्यांत त्याचा चांगुलपणाही दिसतो.
 या सर्व चांगुलपणाचा उपकारतू मानीत नाहीं स.
 आणि तू वाईट कल्पना मनांत आणतोस, व त्या तु
 झा मुख मुद्दे वरून आपोआप दिसूं लागतात,
 आणि तेणे करून आपणास अधिक दुःखितक

रून आपणा कडे पहाणारे जे इतर त्यांसही दुः
खी करतोस तेव्हां या आपल्या अपूर्व व आश्चर्य
कारक मुखमुद्रांचा किती चाईट उपयोग करतोस
हे तुझा ध्यानांत असूंदे -

रा० - आई, एका मनुष्याने एके दिवसां रस्त्या मध्ये
मला मारिलें होतें तो तुला ठाऊक आहे - त्याचें मुख
किती विरूप आहे तरीं -

आ० - होय आहे; यावरून कु कल्पना मनांत येऊं
न देण्याविषयीं तुला बोध झाला ना. त्यास वारंवार
राग येईल तो असा फार संतप्त होतो कीं आतां तो ब
हुधा सर्वकाळ क्रुधच दिसतो, आतां त्याणे किती
केलें तरीं त्याचें मुख हास्य युक्त दिसणे कठिणच आ
हे.

रा० - आई, पहा बापु मामा किती निराळा दिसतो -

आ० - राघोबा, असें कांतर ईश्वराची भक्तिव त्याचा आज्ञांन्वे पालन व इतरांचें कल्याण करावें, अशा त्याचा मनोवृत्ति बहु काळ दयायुक्त व परोपकारक आहेत; व तो आपण रक्षणी व शांत आहे, आणि इतरांस असें पाहून त्यास संतोष होतो.

तूं अशा मनोवृत्ति धरण्यास व या प्रमाणे वर्तण्यास यत्न कर. तूं आपल्या मनोवृत्ति अशा

होण्यास आणि आपणापासून असें घडण्यास ईश्वराची प्रार्थना करित जा. असत्य बोलणे मनांत ही कधीं आणून को. जें तुला माऊक असेल तें सांगायान्चें असलेंतर मोकळें मन करून सांग; आणि जें सांगायस योग्य नसेल तें जर तुला कोणी विचारूं लागले तर नम्रतेने परंतु दृढबुद्धीने सांगवत नाहीं असें बोल. वाईट वृत्ति मनांत येई देई नको. दयायुक्त व उदार वृत्ति धारण कर. दुसऱ्यांस करवी करण्यास सावधान रहा, विशेषेंक रून ईश्वराची भक्ति कर, त्यांचीं शीति धर, आणि त्यांचा आज्ञा मान्य कर; आणि जें कर्तव्य तें त्याजवर भार ठेई न कर, मग कशाचें व कोणाचें भय मानून को.

दुसऱ्यांशीं बोलते वेळीं त्यांचा मुख कडे नीटपणे पहात जा. आपल्या मनांतील भाव लपई नको. ते आपल्या मुख मुद्रां व रून स्पष्ट दिसत असें कर. तुझा मनोभावे करून तुझे डोळे, व मुख, यांचा गायीं जा मुद्रा उत्पन्न होतील त्या होई दे.

हें सर्वप्रयत्नें करून कर ह्मणजे तुझा सुरवास सुद्धा उत्पन्न करण्याची संवई लागेल, आणि तुला करव होऊन दुसऱ्यांचा करवाची ही दृष्टि होईल.

तुला ईश्वराने सुरवाचागायीं सुद्धा उत्पन्न करण्याची शक्ति दिली आहे, त्यास आपली कृतज्ञता दाखविण्याचा मार्ग हा आहे, आणि असें केल्याने आपणास बद्दतरांस फार करव होई असल्या शक्तीचा तुज पासून उपयोग घडेल.

रा० - आई जेव्हां माझी वक्र व खेदकारक सुद्धा पाहातील तेव्हां कृपा करून मला सांगत जा, ह्मणजे मी ती टाकून दुसरी सुद्धा करण्यास यत्न करित जाईन.

आ० - बाबा, असे तुझे बोल ऐकून मला फार संतोष झाला, असो पण चांगल्या मनोदृष्टि धर ह्मणजे तुझा सुरवाचागायीं वाईट सुद्धा उत्पन्न होण्याचें किंमपिही भय नाही.

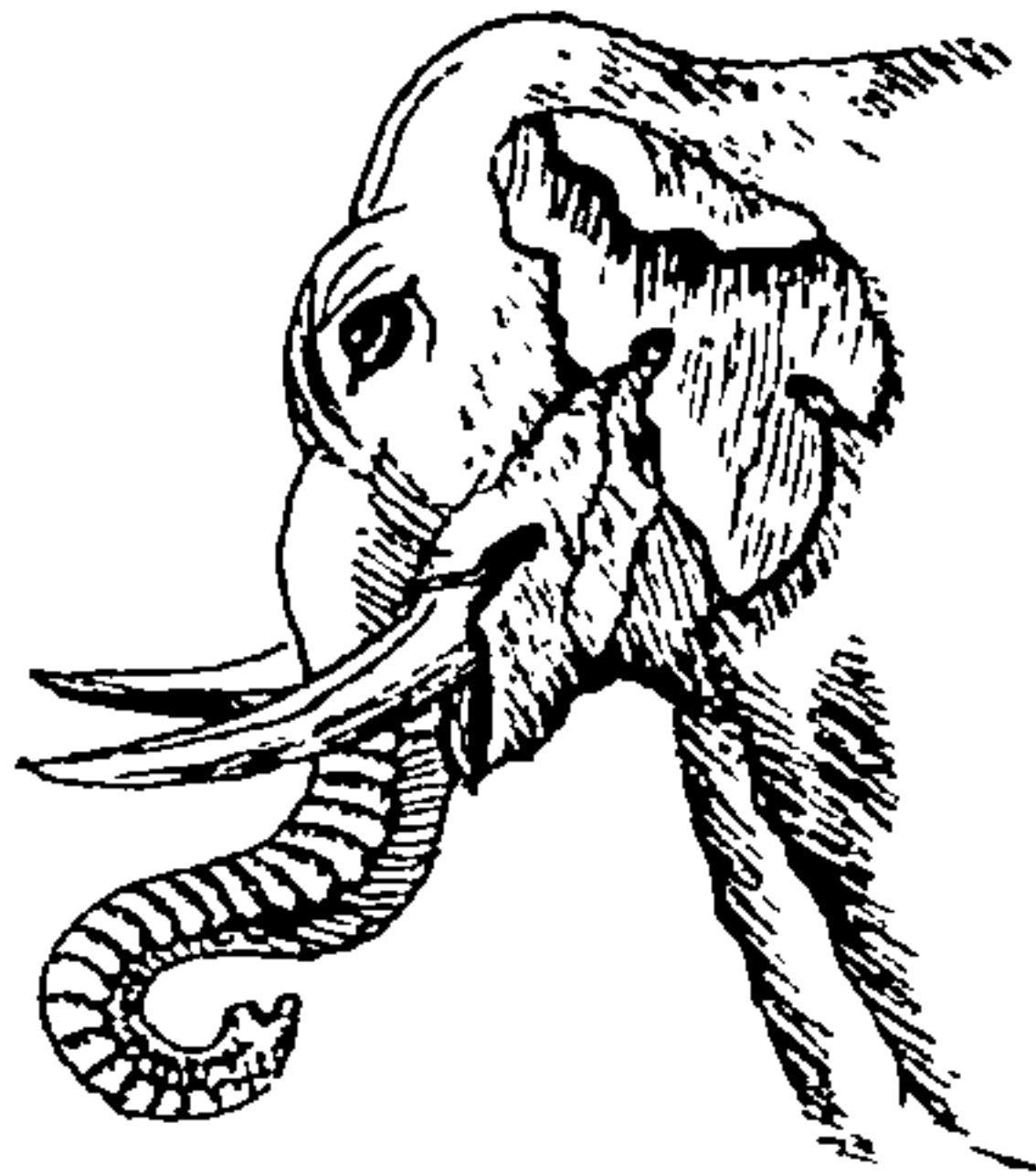
असो आतां आपलें बोलणें पुरे भोजनाची तयारी झाली आहे.

संवाद ११

हत्ती, तितुराचा डोळा, हत्तीची सोड, आणि
वायूचा शार, यां विषयीं

रा० आई, मी आज सकाळीं एक हत्ती पहावयास गे
लों होतो. तेथें वापुसामाने मला नेले होते .

आ० त्याणे तुला नेले ही तुजवर कृपा केली. बरे रा
घोबा हत्तीविषयीं तुझा ध्यानांत कसें काय येते ?
ही आकृति त्याचा डोक्यासारखी दिसते काय ?

रा० होय, ही अगदी तशीच आहे. हत्ती हा मोठाच मत्कारिक पशु आहे. तो मोठा जड व मांसळ होता, म्हणून प्रथम मला विरूप व भयंकर दिसला. त्या स पाहून मला कांहीं भय वाटले, परंतु इतक्यांत त्याचा माहाद त्याशीं बोलला व त्याणे त्यास कांहीं करावयास सांगितले, त्यावरून तो सौम्य व मायाळू आहे असें मला वाटले, आणि तो प्रथम जसा मला आडाणी वाटत होता, तसा नव्हे असें मी समजलों: जर ती लांब सोड त्यास नसती तर त्याचानें फारसें काम न करवतें .

आ० - राघोबा, ती लांब सोड आपल्या दिव्य पित्याचा संकेत, कल्पना, व कौशल्य, यां विषयीं एक प्रमाण होय .

त्याणे पशु, पक्षी, मत्स्य, मक्षिका, इत्यादिकांचा व आमचा निर्वाह, व रुख, यां साठीं नाना प्रकारचीं साधनें केलीं आहेत. आणि जासलीं पशुपक्ष्यांदिंकांस केले आहे, त्याहून आपणांस करण्याचा हेतु वेगळा आहे, म्हणून त्यांचीं शरीरे

आपल्या शरीरांहून भिन्न प्रकारचीं केलां आहेत. तीं ते प्राणी जा भिन्नभिन्न स्थानां व जा स्थितीने राहतात त्या सर्वांस सोयवार पडावीं अशी आहेत.

रा० - होय आई; मत्स्य, पक्ष्याहून किती भिन्न केला आहे पाहा बरे.

आ० - खरे सुला, आणि पक्ष्यांचा किती भिन्न भिन्न जाति आहेत; आणि त्यांचा राहण्याचा भिन्न भिन्न रीतीस, आणि जेथें ते राहतात त्या देशास व हवेस सोयवार पडावे म्हणून ते परस्परांहून किती प्रकारें भिन्न केले आहेत.

पशुही यांचे प्रमाणे केले आहेत, त्यांतही भिन्नभिन्न बहुत जाति आहेत. आणि आपण ईश्वराचें चातुर्य, शक्ति. व चांगुलपणा, यांचें फार आश्चर्य मानावे म्हणून त्या प्रत्येक जातीस कांहीं विशेष केला आहे.

रा० - हत्तीसही एक विशेष आहे. कोणतातर त्याची तीलांब सोडु.

आ० - होय हत्तीस सोडोचें फार अगत्य आहे .
ती नसंती तर त्याचा निर्वाह नचालता .

चतुष्पदांस आपल्या माना लवचून अनायासें
भूमीवरील चारा घेतां याचा ह्मणून त्या त्यांचा पा
यांचा परिमाणानें लांब केल्या आहेत .

रा० - आई कित्येक पशु चारा घेण्यास डोकीं खा
लीं धरतात तीं तशीं धरण्यास ते कंटाळत अस
तील असें मला वाटते .

आ० - बाळा ह्मदलेंतर त्याणी कंटाळावे खरे, परं
तु त्यांस कंटाळा न याचा ह्मणून ईश्वराने कांहीं
साधन केले आहेत .

त्यांचा मस्तकापासून पाठीचा मध्यापर्यंतता
पून बांधलेली चिंवर बळकट रक्षायुक्त श्वेत
पदार्थासारिखी एक चादी आहे, ती डोक्याचा
भार साहते; आणि डोकें जरी मोठें वजड आहे
तरी ते कांहीं वेदना किंवा दुःख नहोतां फारवेळ
पर्यंत खालीं धरवते

जसे पशु आपले डोकें लवचितात तसें आ

पणास आपले दोके लवचावे लागत नाही
ह्मणून आपल्या आनांस ती वादी नाही.

जे थे जा वस्तूंचे अगत्य असलें तेथें त्या वस्तूमा
त्र परमेश्वर सुरक्षितो, या वस्तूज तो जा स्वर्ग वस्तू
करितो त्यांत त्यांचा काहीं तरी संकेत आहे हे हि
सून येतें.

हत्ती फार उंच पशु आहे, त्यांचा मस्तक भूमी
पासून बराच उंच आहे; इत्याची मान फार
आरबूड आहे, ह्मणून त्यालां हो पर देकल्या
चांचून किंवा रयालीं बसल्या चांचून भूमीस
तोड लावत नाही.

जा दुसऱ्या पशूंचीं मस्तकें भूमीपासून उंच
आहेत, त्यांचा मानां पेशां या आरबूड मानेंतच
मोठा एक गुण आहे. इत्या योगाने हत्तीलाआ
पलें मोठें दोकें व जड दांत यांचा भार सहनक
रण्यास हलकें पडतें.

परंतु अशी आरबूड मान असल्याने विशेषें
करून चारापाणी घेण्यास हत्तीला अडचण

पडेल ती न पडावी यासाठी कांहीं तरी उपाय यो
जणे प्राप्त, ह्मणोन ईश्वराने ती चमत्कारिक सो
ड हत्तीसाठीच योजून केली आहे, ती अवगदीं
सर्व अडचणींचें निवारण करिते. आणि
ही त्या सोडेंत अनेक गुण आहेत, किं बहुना दुस
ऱ्या पशूंचा लांब माना आहेत त्यांतही इतके गु
ण नाहीत

स् ० - आई, मी हत्तीला आपल्या सोडेंने जें काहीं
करता ना पाहिलें, तें दुसऱ्या पशूंस आपल्या
लांब मानां, दांत, आणि पंजे, याणी ही करतां येणा
र नाहीत.

परंतु आई, विशेषें करून सोडेंने विषयां मला कां
हीं अधिक सांग. आई ती सोडें हाडाची किंवा
मांसाची आहे वरें ?

आ ० - मुला, ती सोडें हाडाची नाही; ती मांस
ळ पोकळ नळी आहे, ती रसायु व ज्ञान रज्जु यां
ची केली आहे, आणि त्याचा सर्व शरीराममा
णे काळसर रंगाचा चर्माने आवळ्यादिली आहे.

रा० - आई, त्या सोडेंत पुष्कळ रमायु असाव्या
असें मला वाटतें, नाहीतर हत्तीलातीचें नानात
हेने चलनचलन करतां नयेतें.

आ० - खरें राघोबा. फ्रान्स देशांत कुठियरना
मक एक मोठा बहुश्रुत विद्वान् होता, त्याणे ना
ना जातीचा प्राण्याविषयीं कित्येक चमत्कारि
क ग्रंथ केले आहेत, तो लिहितो कीं हत्तीचा
सोडेंत तीस हजारांचर निरनिराळ्या रमायु
आहेत. असा मला शोध लागला आहे !

रा० - आई, जर तो सज्जन नसता, तर तो जें लि
हितो तें खरें नाही असें बहुधा मला वाटतें.

आ० - मुला, तो जें आपल्या ग्रंथांत लिहितो त्या
चा खरेपणा विषयीं संशयमानाचाचें प्रयो
जन नाही. कित्येक लहान प्राण्याचा शरीरां
त यापेक्षांही अधिक चमत्कार आहेत.
एक लहान जातीचा रुरबंट आहे, त्याचा ल
हान शरीरांत चार हजार रमायु आहेत.
असो कित्येक प्राण्याचा डोळ्याचा रचनेंत या

ये क्षांही मोठा चमत्कार आहे .
 जी माशी घरांत इकडेतिकडे आपण पाहतों, ती
 आपण आपले डोळे हालविलों तसे हालवितना
 हीं. ते तिचा मस्तकांत घट्ट बसविले आहेत, आ
 णिते फिरत नाहीत. परंतु ही अडचण एका फा
 रचमत्कारिक युक्तीने दूर केली आहे - एक
 एक डोळा अनेक बारीक बारीक डोळ्यांचा केला आहे,
 तो कांहींसा झुंबराचा अष्टपैलू लोलकासारि
 रवा आहे. त्या लोलकांतून तूं पाहतोस ते व्हां.
 एक वस्तू असतां अनेकांचा भास होतो.
 हे बारीक डोळे अर्धवर्तुळाकार आहेत. आणि
 ते असे बसविले आहेत कीं त्यांहीं करूनचहुं
 कडे पहातां येतें; म्हणून ती माशी केव्हां एका
 डोळ्याने केव्हां दुसऱ्या डोळ्याने पहाते. आणि
 आपणास आपल्या डोळ्यांनी जसें दिसतें त
 सें जरीं तिला केवळ दिसत नसलें, तरीं बहुतक
 रून तसेंच दिसत असेल.
 माशीचा दोहों डोळ्यांत असें आठ हजार बारीक

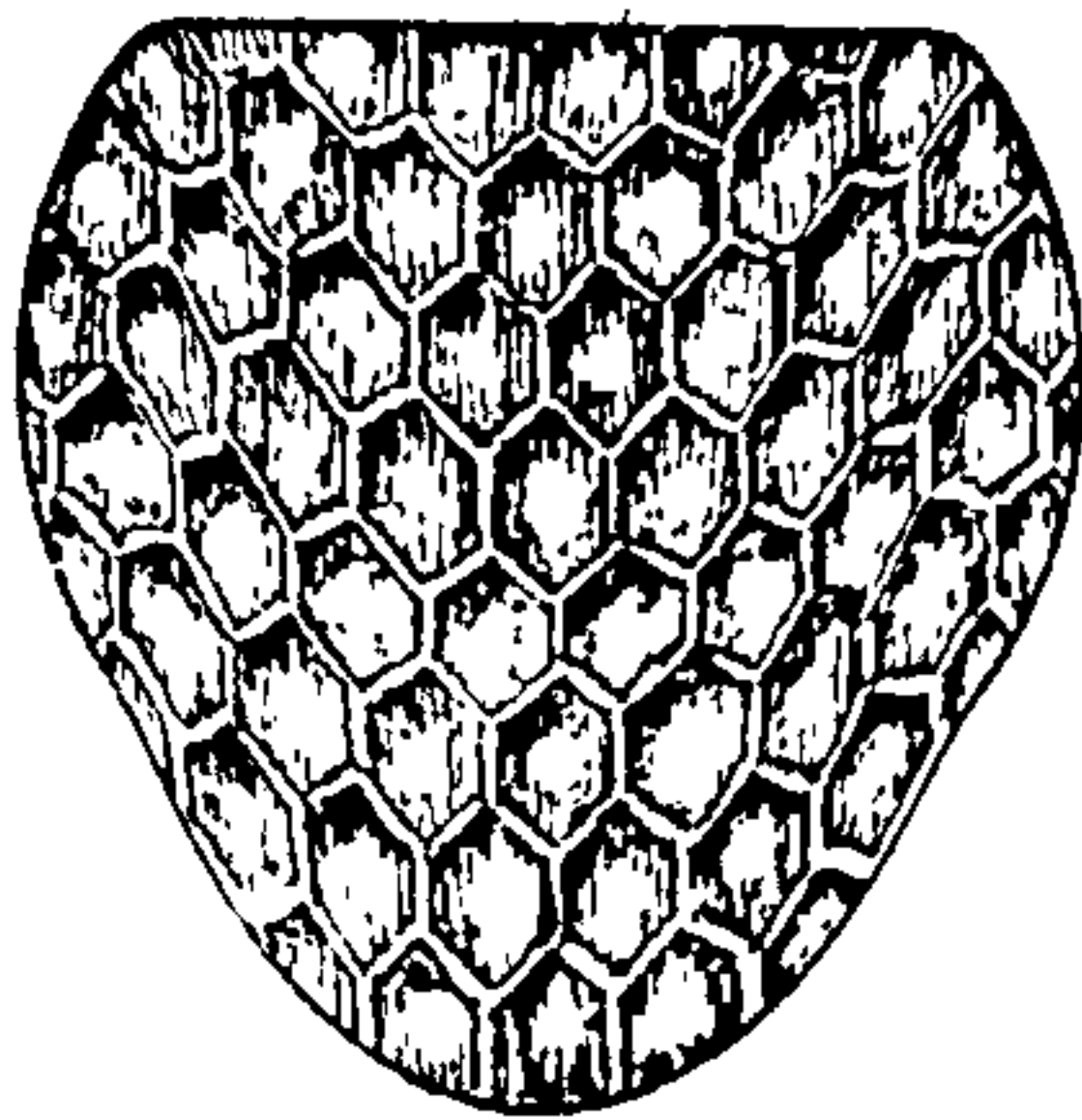
बारीक डोळे असतात. तित्तुराचा दोहो डोळ्यांत
असे पंचवीस हजार बारीक डोळे असतात.

माशी व तित्तूर यांचा मोठ्या डोळ्यांतील प्रत्ये-
क बारीक बारीक डोळ्यास एका अंगास चांग
ले पहातां येते. तो डोळा त्यापेक्षाही कित्येकसू

क्षम अंगांचा केलेला आहे. आणि त्यास दृष्ट
त्व शक्ति येण्यास त्यांत ज्ञान रज्जु असतात.

आहाहा! या लहान भागांची आणि ज्ञान रज्जू
ची किती सूक्ष्मता असेल बरे.

ही येथे तित्तुराचा मोठ्या डोळ्याचा एका लहान
भागाची आकृति फार स्थूल मानाने काढिली
आहे.

रा० - आई, या सर्वांचा शोध कसा लागला
असे लवरे ?

आ० - उत्तम जातीचा सूक्ष्म दर्शक यंत्रांचा सा
हाय्याने. ती यंत्रे पदार्थ वारत्तविक जेवढे असता
त, त्यापेक्षां कोट्यानकोटी गुणे रथूळ करून दाख
वित्तात.

जे एका जातीचे सूक्ष्म दर्शक यंत्र मी पाहिले हो
ते तेणेकरून एक लहान जीव ५७ कोटी गुण
रथूळ दिसत होता.

रा० - बरेतर आई, एका हत्तीचा सोडेंत तीस
हज्जार रमायु आहेत, या विषयीं आतां मला
कांहींच संशय राहिला नाही.
हत्ती जेव्हां या सर्व रमायूंचे चलन चलन करूंद
च्छित्तो, तेव्हां त्या रमायूस ते करण्याविषयीं स
हाय होण्यास ज्ञान रज्जुही किती असतील बरे ?

आ० - होय पुष्कळ आहेत बरे, आणि असा शो
ध लागला आहे कीं जितक्या त्याचा सर्व शरीरां
त ज्ञान रज्जु आहेत, तितक्या एका सोडेंत आहे

त. सोड जीं सर्व चमत्कारिक कामें करण्याक
रितां केली आहे, तीं तिज पासून घडण्यास ज्ञान
रज्जूचा समुदाय, त्यांची सूक्ष्मता, व त्यांचा अने
क जाति, हीं सर्व अनुकूल होतात.

जो एकादा हत्ती सवानी हात उंच असतो, त्या
ची सोड सुमारे सवापांच हात लांब असते, आणि त्या
चा मस्तकाजवळचा सोडेचा जाड्या भागाचा
घेरा सुमारे साडे तीन हात असतो.

ही जी सोड तू पाहिलीस ती हत्तीचा इच्छानुसार
पाहिजेतशी लांब व आरवूड होते, व चहूंकडे सह
ज फिरते.

तिचागर्भी इतकें अद्भुत बळ आहे, कीं तीणेकरून
न हत्ती एकाद्या मनुष्यास त्वरित पाडितो; आणि
एकाद्या सुमाराचा दृष्ट्यास मुळापासून उपरि
तो; मोर मोराच्या फांद्या मोडितो; आणि फारज
ड ओझे उचलतो.

सोडेची खालची बाजू गुळगुळीत नाही, खरख
रीत आहे, ह्मणून हत्ती जी वस्तू धरूं इच्छितो

ती त्याला बळकट धरतां येते; आणि सोडोचा शेर्यास जी कातडी आहे ती कमारे साडेसात आंगुळें लांब आहे, तिची आकृति बोटासारिखी आहे, तिला पुष्कर ह्मणतात. त्या पुष्कराने त्यास भूमीवरील रुई, अथवा एकादा लहान पेसा घेतां येतो; आणि त्याला भाजीचे टाळे आणि फुलें एक एक निवडतां घेतात, गांठीसोडतां घेतात, किह्मी फिरचून किंवा खिळीकाहून दरवाजे उघडता व टापता घेतात, आणि एका हत्तीस. त्या पुष्करें कस्तून लेखणी सारिख्या हतेराने, अक्षरां सारिख्या बराबर खुणा करावयास शिकविलें आहे .

या पुष्करान्या मध्ये पेच्या प्रमाणें खोल गट जागा आहे तींत दोन भोके आहेत, तींच नाक खुड्या होत, त्यांहां कस्तून तो हुंगतो आणि श्वासोश्वास टाकितो .

तो जेव्हां एकाही जड पस्तू उंचला यास इच्छितो तेव्हां सोड त्या वस्तूस लावितो, आणि त्या

- सोडेंतील सर्व वायु अकस्मात् आंत ओढून घेतो तेणेकरून ती चस्तू त्या सोडेचा पुष्कराचा अग्रास बळकट असते, आणि त्यास सहज वर उचलतां येते.

रा० - जास मुलगे शोषक स्मणतान त्यासारिखें हें कांहींसें असेल असें मला वाटतें.

आ० - राघोबा शोषकतें काय वरें ?

रा० - आई, तूं कधीं एकादा शोषक पाहिला नाहींस काय ? मुलगे बऱ्याच मडु जाड कांत ड्याचा वादळा तुकडा घेईन त्याचा मध्यास जाड बळकट दोरी बांधून नंतर तें कातडें पाठ्यांत बांगलें मिजवून एक मोठ्या गुळगुळीत जड दगडावर ठेवून पायांनी फार जोराने दाबितात. मग एक मुलगा ती दोरी वर ओढितो तेव्हां तें कातडें जरा मध्य भागीं उचलतें, परंतु त्याचे कांठ त्या दगडा सभोवते बळकट विकटतात, आणि तो दगड त्या कातड्या पासून स्फटल्या वांचून पाहिजे तेव्हा दगडावर उचलतां ये

तो, परंतु जर त्या कातड्याचा कांठ किंचित् सु
दा केला तर ते त्या दगडा पासून सर्वांगून रकटे
ल, आणि दोरीने तो दगड वर उचलवणार
नाहीं

आई, याचें कारण काय बरें ? ते मला अगदीं
समजत नाहीं.

आ० बाबा, तुला चांगले समजण्याजोगें मला सांगतां येई
ल असें वाटत नाहीं. परंतु जरें सांगवेल तसें सांगत्यें.
आपण श्वासोश्वास दाकितों त्या वायूस, आ
णि जो आपल्या आसमंतात् आहे. त्या वायू-
स, गुरुत्व ह्मणजे वजन आहे. तो चहूंकडून
समान भाराने सर्वकाळ दाबित असतो. जे
व्हां तूं उभा असतोस ते व्हां तुझा मागून पुढून
व बाजूकडून समान भाराने दाबितो. प्रत्येक
चौरस इंचा इतक्या जाग्यावर पंधरा रतल व
जनाचा भाराने दाबितो.

*. चौरस इंच. ह्मणजे एक अंगुळ व अडीच चव लांब आणि ति
तकीच रुंद जागा.

+ रतल ह्मणजे चाळीस तोळे वजन.

एका मनुष्याचा सर्व शरीरावर २० हज्जार किंवा
३० हज्जार रतल वजनाचा भाराने दाबितो.

जर वायु तुझा डोक्यावरच दाबिता तर तू एका
क्षणांत भूमीबरोबर चेंगरून जातास. जर तो
तुझा शरीराचा पुढल्या आंगून दाबिता तर तू
मोठ्या जोराने मागे पडतास.

परंतु वायु तुला सर्व आंगून समान भाराने दा
बितो, आणि तो तुझा शरीरांत ही आहे म्हणून
तुला अनायासे उभें राहतां आणि चालतां येतें.
जर तू जास एका आंगून गांठ आहे आणि दुस
ऱ्या आंगून सारखें कापलेलें असें पोकळ बरू
चें काडें कापलेल्या बाजूने आपल्या जिभेचा
अघास लावून त्यातून त्वरेने वायु ओढिलास
तर तें जिभेस बळकट डसेल. याचें कारण हे अ
हे कीं बाहेर जो वायु असतो, त्यास दाबायास त्या
कांड्यांत वायु नाही; म्हणून बाह्य वायु बाहेरून
न त्या कांड्यास मोठ्या भाराने तुझा जिभेवर
दाबितो, तेणे करून तें काडें जिभेस उरून राहतें,

आणि जों पर्यंत त्यांत पुनः कसा तरी वायु येईतो पर्यंत ते तसें असते.

या प्रकारें जाका तड्या विषयीं तूं मला सांगीलें स, ते त्या दगडावर मोठ्या जोराने दाबिलेले असते, आणि त्या दगडाशीं ते इतकें घट्ट मिळतें कीं तो दगड व ते कातडे या मध्ये जो वायु राहतो तो मोठ्या वेगाने निघून जातो. ते कातडे जेव्हां तूं दोरीने वर ओढितोस तेव्हां मध्य भागीं थोडेसें उचलतें आणि तेथे जागा पोकळ होते, तिजमध्यें वायु नसतो, नंतर त्या कातड्याचा बाहेरचा आणि त्या दगडा भोवतालचा व रवालचा वायु मोठ्या जोराने दाबितो, आणि ते कातडे व धोंडा यांस एकत्र घट्टेपितो, कारण बाहेरच्या वायूस दाबण्यास त्यांचा मध्यें वायु नसतो.

तूं ह्मणतोस तरा त्या कातड्याचा कांठ उचलतात, आणि वायु आंत येई देतात तेव्हां ते कातडे व तो दगड यांचा मध्यें तो वायु मोठ्या जोराने आणि वेगाने शिरतो, आणि तीं एका मेकां पासू

न रुदतात .

रा० - आई, हत्ती एका जड वस्तूवर आपल्या सोंडेचे अग्र ठेवून तीजमं धील सर्व वायु, ओहून घेऊन अनाथासें ती वस्तू कशी उचलतो हे मला आतां बरेच समजलें असें वाटतें. तीज उचलून व सोंड्यांचा रवालीं व सभोचता जो वायु असतो तो त्यांस एकत्र घट्ट दाबितो, आणि जड वस्तू त्या सोंडेला डसे असें करितो .

आ० - बाळा, तूं ह्मणतोस तें खरें; आणि पुनः जेव्हां हत्ती आपली सोंड वायूने भरतो तेव्हां तो वायु सोंडेच्या आंतल्या आंगून त्या जड वस्तूस बाह्य वायु जसा जोराने दाबितो तसाच दाबितो, तेणेकरून त्या वस्तूस वरचा वर राहाण्यास जोर राहात नाही, आणि लागलीच रवालीं पडते .

जसें आपण आपलें खाणें हाताने घेऊन तोंडांत घालितो तसेंच त्या सोंडेने हत्ती भूमीवरून आपलें खाणें घेऊन तोंडांत घालितो .

तो पाणी पितो नेव्हां ही प्रथम तें आपल्या सों
डेत घेऊन मग तीजमधून आपल्या तोंडांत
ओतितो -

रा० - आई, त्यास आपल्या सोंडेने किती का
में करतां येतात पहावरे !

आ० - होय मुला तुझा बाहु व हात यां विषयांतु
ला मी सांगितलें त्या पेक्षां ही त्या सोंडेंत अधि
क चमत्कार आहे .

दुसऱ्या पक्षस जशी त्यांची मान, तशी हत्तीला
त्याची सोंड होय .

ती त्याचे नाक होय, तेणे करून तो हुंगतो आणि
श्वासो श्वास टाकितो .

ती सोंड त्याच्या एका चमत्कारिक बोटाने युक्त
असा शुज होय, जाणे करून तो स्पर्श करितो, आ
णि अनेक कामे ही सहज त्वरेने करितो .

तो आपलें नाक आपल्या हातांत घागवितो असें
स्नानांत; आणि तो आपल्या हाताने श्वासो-
श्वास टाकितो असें ही स्मृतेले असतां चाले ल.

हुंगणे, श्वासोश्वास टाकणे, स्पर्शकरणे, आणि वस्तू धरणे, हे सर्व व्यापार जर आपण आपल्या बोटांनेच करितों तर किती विलक्षण दिसतें वरें

रा० - आई, जरमी पुनः हत्ती पाहावयास गेलों तर त्याचा सोडो देतें ते पुष्कर चांगले पाहू देण्यास त्या महादास विचारीन.

आ० - मला चाटतें तो तुला संतोषें करून पाहू देईल. परंतु आतां मला हत्ती विषयीं कांहीं विशेष सांगायस अवकाश नाही.

त्याची ती सोडो त्याचें एक मोठें चमत्कारिक हत्यार होय, ती त्याची मान इतकी आरबूड आहे म्हणून त्याला आपलें खाणे घ्यायस केली आहे, आणि या शिवाय हुंगण्यास, श्वासोश्वास टाकण्यास. व त्याचा सुरवासाठीं जीं अनेक आवश्यक कामें तीं करण्यास ही ती उपयोगी आहे. हे ईश्वराचा संकेत कल्पना, कोशल्य, आणि चांगुलपणा यां विषयीं दुसरें एक परम

दून उगला. १ त्या आत्म्याचा मनुष्याचा शरीराशीसं
योगतरी कसा घडला असेल बरे. २ आपली शरीरें आ
णि त्यांचे निरनिराळे अवयव यांचा रचनेत संकेत कल्प
ना व कोशल्यही दिसतात, यावरूनच परमेश्वर आहे
असें सिद्ध होते. जीवायोगाने मनुष्यांत कांहीसें ईश्व
राचे सादृश्य दिसते अशी जी ईश्वराने विशेष करून म
नुष्यास दिलेली पशूंचा त्या भाविक प्रवृत्ती पेक्षा अति
श्रेष्ठ विवेक बुद्धितीणे करून युक्त आणि देहादून फार
शक्तिमान् असा जो आत्मा तेणे करून तर ईश्वर आहे
असें किती अधिक सिद्ध होते.

बाबा परमेश्वराने तुला विवेक बुद्धि दिली आहे तर त्या
चा उपकार आठवा बाहें तुला किती योग्य आहे. आणि
तुझे ज्ञान व चांगुलपणा यांची बुद्धि व्हावी, इतरानी
व तूं अधिक शाहणे व करवी व्हावे. व ईश्वराचा स
त्यादिगुणासारखे गुण प्राप्त व्हावे, आणि या प्रकारे
दिव्यलोकीं त्याचे गुण अधिक जाणावे, आणि त्या-
ची भक्ति व सेवा करण्याने तूं अक्षय करवी होण्यास
सिद्ध व्हावे स ह्मणून तुला आपल्या विवेक बुद्धीचा

प्रयोग कितीजपून केला पाहिजे -

संवाद १७

यथायोग्यपरिमाणहें एक संकेताविषयी प्रमाण. आपलीं शरीरें आणि आपल्या आसमंतात् भागांचे पदार्थ, पशु, व झाडे, पशु व त्यांचा रहाण्याचा जागा, या परस्पर मध्यें जीं यथायोग्य परिमाणें आहेत तीं, मूर्ति, इमारत, ईश्वर मोठा मूर्तिकार, ईश्वर मोठा शिल्पी, यांविषयीं -

रा० - आई, बापु मामानें चेंडू खेळण्याकरितां मला एक कठीण लांकडांची नवी फळी करून दिल्ली आहे, ती चांगली मला कधींच मिळाली नवनी -

आ० - बरे तीजर त्याणे एक हात लांबीची केली असती तर तुला चालती कीं नाही ?

रा० - आई, ती माझ्या उपयोगीं न पडती. ती बापु मामाने आपल्यासाठीं केली आहे असें मला वाटलें असतें.

आ० - होय, तुझा मामाला चेंडू खेळण्यास तुझा फ

ळीपेक्षां लांब फळी पाहिजे; आणि लहान मुलास आं
खूड पाहिजे, एकून चेंडू फळी मनुष्याचा उंचीससो
यवार पडे अशी पाहिजे. यास आपण यथायोग्य प
रिमाणे म्हणतो. जर तुझी फळी तुझा उंचीस अगदीं
सोयचार पडलीतर तुझा फळीची लांबी आणि तुझा
शरीराची उंची यांचें परिमाण यथायोग्य आहे असें
आह्मी म्हणूं. तुझा मामाने हें परिमाण मनांत धरून
तुझी फळी केली असें तुला वाटत नाही काय ?

रा० - होय आई, त्याणे तें परिमाण मनांत धरूनच
ती केली अशी माझी खात्री आहे. कारण ती कापण्या
चा पूर्वी त्याणे मला तिची मूळ कित्येक वेळ धरयास
सांगून केवढी लांब पाहिजे ती पहा असें सांगितलें
होतें.

आ० - तर त्याणे ती जा लांबीची केली तशीच असावी
हाती करण्यांत त्याचा संकत होता. या खोलीती लखु
रचा जितक्या उंच आहेत तितक्या उंच असाव्या हा
त्या खुरवा करणाराचा संकेत होता असें तुला वाटत
नाहीं काय ?

रा० - यांत काय संशय. त्याणे त्या खुर्चा पुरुष व स्त्रिया यांस बसाया करितां केल्या आहेत, आणि ती लहान खुर्ची लहान मुलगा अथवा मुलगी यांस बसायास केली आहे.

आ० - आपलीं घरे व त्यांतील सामान रुमान आणि दुसऱ्या कामकाज करण्याचा वस्तू पुरुष व स्त्रिया यांचा शरीरांचा महत्वास योग्य आणि जाकार्यासाठी त्यांचा आपण उपयोग करितों त्यास परिमित व्हाव्या अशा केल्या आहेत हे तुझा लक्षांत कधीं आले नव्हते काय ?

रा० - आई, या पूर्वीतर आले नव्हते. परंतु तुझा सांगण्यावरून तसें आहे असें दिसते.

आ० - जाघराचे दरवाजे आणि खिडक्या आपल्या घराचा दरवाजांचा व खिडक्यांचा अर्धो अर्ध उंच व रुंद आहेत, असें एक घर जर तूं पाहिलेस, आणि त्यांतील खुर्चा बिछाने इत्यादि सर्व सामान रुमानाचें परिमाण आपल्या घरांतील सामानाचा परिमाणाचा अर्धो अर्ध आहे असें जर तुझा दृष्टीस पडलेतर

तुला काय बाटेल बरें १.

रा० - तर तें घर व त्यांतील सामान हीं तूं, आणि बापु मामा, यांचा अर्धो अर्ध मोठ्या व अर्धो अर्ध उंचीचा लोकांसाठी केली आहेत. असें मला वाटेल.

आ० - होय, आणि जापुरुषाने तें घर कल्पिलें व बांधिलें आणि त्यांतील सामान तयार करून त्यांत ठेविलें त्याचा संकेत निश्चयें करून तसाच असेल -

तर एका वस्तूचा भिन्न भिन्न भागांमध्ये किंवा एक आणि दुसऱ्या वस्तू यांमध्ये यथा योग्य परिमाण आहे, याही एका प्रकारावरून संकेत कल्पना; आणि कौशल्य यांची प्रमाणे आपणास दिसून येतात.

रा० - आई, जर माझे हात बापु मामाचा हात इतके लांब असते, किंवा त्याचे हात माझे हात इतके आरपूड असते तर किती अडचण पडती हे आतांच माझा मनांत आले.

आं • - होय खरें वाचा, आणि आपल्या शरीराचे सर्वअवयव परस्पर संस अनुसरून आहेत इतकें च नाही, तर ते परस्पर राशीं कसे अगदीं परिमित ही आहेत याविषयीं विचार करून पहा वरें. सद्यः तुझे डोकें जितकें मोठें आहे त्याहून दुपट तिपट मोठें असतें तर तें किती जड होतें. त्याचें चलन चलन होण्यास बळ कट रक्षासु, आणि तें धरण्यास मानही बळकट असावी लागती. आणि जर तुझे पाय जितकें लांब आहेत त्यापेक्षां दुपटलांब असते तर तुझे हालणे चालणे किती विलक्षण होतें, आणि तुला लवण्यास आणि ओणवें होऊन पदार्थ उचलून घेण्यास किती कठीण पडतें. आणि तसें असतें तर यथा योग्य परिमाण होण्यास तुझे हात लांब असावे लागते, आणि तुझा शरीराचे सर्वअवयव एका मेकांस अनुसरून असण्यासाठीं निश्चयेकरून ते मोठे असावे लागते.

आपलीं शरीरें आणि आपल्या आरामंतां असणारे पदार्थ व प्राणी यां परस्पर चा यथायोग्य

ज्य परिमाणां विषयीं ही विचार करून पहावरे.

रा० - आई, तुझा अभिप्राय मला बरोबर समजत नाही.

आ० - बाबा, माझा ह्मणण्याचा अभिप्राय तुला समजण्याकरितां तुला एक उदाहरण सांगत्ये. -

• आपल्या गाई सद्यः आहेत त्याहून जर दुपट तिपट उंच असत्या तर फार अडचण पडती नाही बरे?

रा० - होय पडती खरी. त्यांचें दूध आपणास कसें काढतां येतें हें माझा ध्यानांत येत नाही.

आ० - राघोबा, तर त्या गाई आणि पुरुष व स्त्रिया यांचा महत्ता मध्ये यथा योग्य परिमाण आहे. आणि मनुष्याचा फार उपयोगी असा जो घोडा त्या विषयीं असेंच आहे. घोडे आहेत त्याहून जर दुपट तिपट उंच असते तर त्यांचे वर बसणे बहुधा दुरापस्त होते, आणि जर त्यांस गाडे, रथां सजोडितों तर ते गाडे मोठे उंच आणि सद्यः आहेत त्याहून वेगळ्याच तऱ्हेचे करावे लागते. शेतकरी आपलें शेत नागरतेवेली काय करता

- बरे २ तें करण्यास त्याला मोठे श्रम पडते .
- रा० - अंई, आणि त्यांस सांभाळण्यास मोठादा
 रासही तसेच श्रम लागते .
- आ० - आणि जर कुत्तरीं, व माजरे, हीं घोडे व
 गाई एवढीं असतील तर त्यांस आपण आपल्या घ
 रांत येऊं न देतो .
- रा० - आणि रवीं माजरांचा ने उंदीर करसे धरवते बरे .
- आ० - तुला कळलें मनुष्य, आणि त्यांचा उपयो
 गासाठीं जे पशु योजिले आहेत; यां परस्परान्चा
 लहान मोठेपणा मध्यें यथायोग्य परिमाण आ
 हे. आणि भिन्न भिन्न पशु, पक्षी, मत्स्य, कृद्द्रु प्रा
 णी, आणि झाडे, या परस्परान्मध्ये ही तसेंच य
 था योग्य परिमाण आहे .
- बहुतेक पशु नाना तन्हेचा चारी वर व झाडाचा पात्र्या
 वर उपजीवन करितात. आणि त्यांचे आकार मोठे
 पणा आणि उंचीही अशी असतात, आणि त्यांची डो
 कीं, शरीरे, आणि अवयव इतके परिमित असता
 तकीं त्यांस आपले खाणे अडचण न पडतां घेतां येतें .

खाण्यांकरितां दुसऱ्या जातीचे पशु निरनिराळ्या जातीचा पशूंस मारितात; आणि या अर्थाचे संपादन होण्यास त्यांचा लहान मोठेपणा, त्यांची शक्ति, आणि पारध संभाळण्याची साधने, हीं परिमित आहेत. जर खाण्यांकरितां उंदरास माजर धरावी लागती, अथवा हरणास सिंह धरावा लागता, तसेंच माशांस स्तूतेरा धरावा लागता, किंवा क्षुद्र प्राण्यास पक्षी धरावे लागते, तर ते सर्व लोकरच भुकेने मरते.

आणखीं मनुष्यांस आपला भक्ष कित्ती अनायासे प्राप्त होतो. कित्येक मनुष्ये मृगादिकांचें मांस खातात, आणि तींजांचें मांस खातात त्यांती लवहुतेक मृगजरीं बळकट आहेत तरीं त्यांचें मांस भिन्न विण्यांस मनुष्यांना चातुर्य व कौशल्य आहे. येथे ते मनुष्य आणि ते मृग यांचा लहान मोठेपणा, अथवा त्या परस्परांचें बळ यांचें यथायोग्य परिमाण नाही, परंतु त्यांचें आणि यांचें ज्ञान, कल्पना, व कौशल्य, यांमध्ये यथायोग्य परिमाण

आहे. या विषयीं मनुष्य पशूं हून फारच श्रेष्ठ आहेत, आणि असें जर नसतें तर त्यांत बहुतेक असे मृग आहेत कीं ते भक्षणासाठीं मनुष्यास भिळवितां न येते.

आपण फळे आणि भाजा खातो; व आपल्या खाण्याचा जो मुख्य पदार्थ भाकर ती धान्याची होते. भाजांचा झाडांचें महत्व आपल्या महत्त्वाशीं कसें यथायुक्त आहे. जर तीं झाडे फार लहान असतील किंवा तीं फारच मोठीं असतील तर त्यांची लागवड करण्यास आणि यथाकालीं त्यांचीं फळे जमा करण्यास व त्यांचें संरक्षण करण्यास फार अवघड पडते.

जर बदरी वगैऱ्या पेक्षां मोठीं नसतील आणि तीं जशीं खणून लावावीं लागतात तशींच लावावीं लागतील, तर ते करण्यास फारच श्रम पडते, आणि तीं वाढचूनही फार उपयोगीं न पडतील. आणि जर गहू इत्यादि धान्याचीं झाडे चारपांच हात उंच वाढतील, आणि त्यांचे देह मोठे असते तर तीं कापण्यास

मनुष्यें फार रेंगणीं पडती. किंचा तें काम करण्यां स फार अडचण आणि मेहनत तरीं लागती. बहुतेक चांगलीं आणि सामान्य फळें हातांनी वेंचतां आणि खातेवेळीं हातांत धरतां येतात. त्यां मध्यें आणि आपल्या हातांमध्ये यथा योग्य परिमाण आहे.

रा० - होय आई. आणि जर सिताफळें, आणि पेरू, पांढऱ्या भोपळ्या इतके मोठे असते तर हातांत धरायास कसें अवघड पडतें हा विचार माझा मनांत आला होता.

आ० - प्राण्यांच्या व त्यांच्या पोरान्चा मोठेपणामध्यें ही यथा योग्य परिमाण आहे. आंड्यांतून जीं पिलीं बाहेर येतात तीं जर पक्ष्या इतकीं मोठीं असतीं, किंचा तीं वाढतात त्याहून फार लचकर वाढतीं तर त्यांचे कोठे त्यांस लहान पडतें, व त्यांस इतकें खाणें लागतें कीं त्यांच्या सांभाळ करण्यास पक्ष्यांस फार अवघड पडतें.

रा० - आई, पक्ष्यांस एक दुसरी खाभा विकें प्र

वृत्ति असाची असें आतांच माझा मनांत आले.

आ० - वा बाती कोणती बरे ?

रा० - त्यांस जीचा योगाने आपलीं आंडीं व त्यांचूनी निघणारजीं पिलें त्यांचा लहान मोठेपणा प्रमाणे यथायोग्य परिमाणाचीं कोटीं करतां येतात ती.

आ० - होय राघोबा, तें तरीं एक यथायोग्य परिमाणाचें आणि चमत्कारिक स्वाभाविक प्रवृत्तीचें आश्चर्यकारक उदाहरण आहे.

असेंच प्राणी आपल्या व आपल्या पोरांचा सुरक्षासाठीं जीं सर्व कोटीं, पौर्वा, व विकारें सिद्ध करतात, त्यांचें महत्त्व व त्यांची लुआग्याची सोय, यांमध्ये यथायोग्य परिमाण व स्वाभाविक प्रवृत्तियांचें उदाहरण दृष्टीस पडतें.

यांस ही यथायोग्य परिमाणां विषयीं स्वाभाविक प्रवृत्ति कोणी दिली बरे ? ती अशी निश्चयात्मक नियत आणि सर्वसाधारण कशी असते बरे ? आकस्मिक योगाने बरोबर आणि यथायोग्य परिमाणें उत्पन्न होताना काय ? मनांत असें आणि

कीं तु इस बापु मा मा ने जाणे त्यास कधीं पाहिलें नाहीं
 त्या शिंप्याला आपणासाठीं एक आंगरखा शिवा
 वा ह्मणोन पत्र लिहून पाठविलें, आणि आपले मो
 ज धाडिलें नाहीं; आणि तो उंच किंवा ठेंगणा, मोठा
 किंवा लहान आहे हे ठाउँक नसतां त्या शिंप्याने
 क आंगरखा शिविला तो जर बापु मा मा चा आंगास
 यथास्थित झाला, तर हे केवळ आकस्मिक योगाने
 घडलें असें होईल. पण आंगरखा त्या चा आंगास
 यथास्थित होईतो त्या शिंप्यास शेंकडो आंगरखे
 शिचून पहावे लागतील.

परंतु असें मान कीं त्या शिंप्यास कांहीं मोज न घे
 तां याच प्रमाणे एक हजार मनुष्यांसाठीं आंगर
 खे शिवावे लागले. त्यांतील आंगरखे किती मनु
 ष्यांचा आंगास बरोबर येतील वरें १ त्यांतील ए
 क जरीं एका चा आंगास बरोबर आला तरी ते ए
 क आश्चर्य होईल.

परंतु कोट्यावधि पक्षी, व ह्मणू प्राणी, यांहीं आप
 लीं आंटी व पोरें यांचा स्वरुथ अगोदर काहीं

मोजन घेतां, किंवा कांहीं गणित न करितां, अथवा परिमाणाचा अगदी विचार न करितां, यथा योग्य परिमाणाचीं आपआपलीं कोटीं वपो कींकेलीं आहेत. ईश्वराने त्यां सजर यथा योग्य परिमाणा विषयीं स्वाभाविक प्रवृत्ति दिली नसती तर त्यां स हें कसें करितां येतें सांगवरे ?

या स्वाभाविक प्रवृत्तीवरून कोणी एक परमेश्वर आहे असें सिद्ध होते; आणि हें बहुसरीयथा योग्य परिमाणाचीं सर्व उदाहरणें तुला आपल्या वपश्रूंचा शरीरांमध्ये व झाडांमध्ये, आणि मनुष्य, पशु, व झाडे, या परस्परांचें महत्व, उंची, व आकृति, यांमध्ये दिसतात त्यांहीं करून ईश्वराचें अद्भुत ज्ञान, शक्ति, व चांगुलपणा, हीं दिसून येतील.

जेव्हां तू वावडी, चेडूफळी, किंवा दुसरें काहीं करतोस तेव्हां तुला किती विचार करावा लागतो आणि त्यांचे सर्व भाग चांगले यथा योग्य परिमाणाचे व्हावे म्हणून किती जपावे लागते याचा तुला अनुभव असेलच.

आणि जर तू कोणी पुरुषास एका मोठ्या संगमर
वरी पाषाणाची कोरून एक मूर्ति करिताना आणि
ती मनुष्याचा शरीरासारखी दिसाची ह्मणोन ति-
ला महत्त्वच आकार आणि सर्व यथा योग्य परिमा
णें करून युक्त करताना पाहिलेस तर त्या कोरणा
राचा संकेत, कल्पना, व कौशल्य, यांचें तुला फारच
आश्चर्य वाटेल .

आणि जर तू ७०० हात लांबीची आणि ५०० हात
रुंदीची एक मोठी इमारत आणि तिचे आंतो लवचा
हेरील रूशोभित व विस्तीर्ण भाग पाहिलेस, आणि
ते भाग व ती सर्व इमारत यांमध्ये यथा योग्य परि
माणें तुझा दृष्टीस पडलीं तर जाकारागिराने या
इतक्या मोठ्या इमारतीची योजना केली त्याचा
संकेत, व कल्पना, आणि जांही ती बांधिली त्यांचें
कौशल्य, यां विषयीं तुला काय वाटेल बरें ?

परंतु ईश्वराने काय निर्मिलें आहे पहा . गुळाचा
चा झाडाचें कांडें, त्याचा फांद्या, त्याचीं पानें, क
ळ्या . व फुलें या परस्परांमध्ये, तसेंच पक्ष्याचें डो

कें, शरीर, पंख, पिसें, आणि पाय या परस्पर संम
 ध्ये; तसेंच हरणाचे डोके, शिंगे, मान, शरीरबु
 द्धते अवयव, यांमध्ये; आणि विशेषेकरून मनु
 ष्यदेहाचे महत्व, - आकार, आणि अवयव, यां प
 रस्पर संम ध्ये काय सुंदर यथा योग्य परिमाण आ
 हे ! आणि आपण व आपल्या दृष्टीस जे प्राणी व
 पदार्थ पडतात त्यांमध्येही किती उपयोगी यथा यो
 ग्य परिमाणे आहेत ! आपल्या आसमंतात या प्र
 देशावर जे डोंगर, खोरी, मैदाने, नद्या, व लहा
 नमोगीझाडे, आणि सदिशतात या परस्पर संम
 ध्ये कसी सुंदर, आणि भव्य, यथा योग्य परिमा
 णे आहेत ! आणि जी जवर आपण रहातो ती पृ
 थ्वी, आणि जा भोंवती ती फिरती तो सूर्य, तसेंच
 इ; ग्रह, आणि तारागण, यां परस्पर संम ध्ये ज्योतिः
 शास्त्रावरून तुला यापेक्षाही उत्कृष्ट आणि दिव्य
 अशीं यथा योग्य परिमाणे दिसतील. या सर्वां
 चा आकार; महत्व, गुरुत्व, लांबी, आणि आंक
 र्ण, यांमध्ये यथा योग्य परिमाणे आहेत यावरून

न तुला फार आश्चर्य वाटेल आणि तूं वंचित होशील
ईश्वर मोठा ओतारी आहे. आपणास जे सर्व पदार्थ
व प्राणी दिसतात ते त्याणे घडले आहेत.

ईश्वर मोठा शिल्पी आहे, त्याणे हे जग आणि संपूर्ण
जगें रचलीं आहेत.

हे जग आणि सर्वजगें जाउपयोगी सुंदर व भव्य
यथायोग्य परिमाणें करून परिपूर्ण आहेत, तीं स
र्व परिमाणें ईश्वराने केलीं आहेत.

जे व्हां जे व्हां तुला या यथायोग्य परिमाणां विषयीं
आश्चर्य वाटेल ते व्हां ते व्हां त्यांचा कर्त्यास आठ
वित जा. जां हीं तीं परिमाणें योजिलीं आणि केलीं
असें जें त्याचें ज्ञान व शक्ति यां विषयीं विचार कर
र. हे ज्ञान व ही शक्ति हीं अगाध आहेत. आपल्या
सभोवते जे हजारो सुंदर आणि भव्य पदार्थ आहेत
ते पाहून आपल्या मनांत जो नित्य शुद्ध ज्ञान
दाचा ओष वाहतो तो जापारून आपणास प्राप्त
होतो असा जो ईश्वराचा चांगुलपणा त्या विषयीं तूं
मनन करीत जा.

असें केले असतां जा सर्व प्रिय वस्तू आहेत त्यांज
वर नूतन प्रीति वसेल; आणि जा सर्व वस्तू भव्य
आहेत, त्यांस नवीन भव्यपणां प्राप्त होईल; का
रण त्या आहेत तशा आपल्या सूरवाची वृद्धि हो
ण्याकरितां केल्या आहेत असें तुझा मनांत वागूं
लागेल.

संवाद १८

वायु आणि फुफ्फुस; हृद्, धमनिया, वशि
रा, यां परस्परांचा यथा योग्य संबंध, वायूचा
वर्ण. श्रवण व्यापार. कान. कानाचे आग.
श्रवण व्यापाराचें निरूपण. रक्ताचें प्रसर
ण. यथा योग्य संबंध हा एक संकेताचें प्र
माण. वायु. तेजाचें निरूपण. वायूचाने
चा शीं यथा योग्य संबंध. तेज. तेजाचाने चा
शीं यथा योग्य संबंध. ईश्वराची अद्भुत श
क्ति, ज्ञान, आणि चांगुलपणा, यां विषयीं.
सोबा, आपण व आपल्या आसमंतात

जे प्राणी चपदार्थ आहेत यांमधील यथायोग्य परिमाणां विषयीं मी कालतुला कांहीं सांगितले, आणखी कांहीं असोच एक विषय आहे तो ही आपणास ईश्वराचें अद्भुत ज्ञान, शक्ति, व चांगुलपणा, हीं दर्शवितो.

रा० - आई, तर रूपाळू होऊन त्या विषयाचें मला निरूपण करून दारव विशील काय ?

आ० - होय यथामति करित्ये

सर्वप्राण्यांस श्वासोच्छ्वास होतात, ते जर न होणे तर ते नजगते. तेजो वायु आंत ओरितात तो फुफ्फुसांत जातो आणि तेथें तो रक्ताशीं मिळतो. ते रक्तही हृदापासून फुफ्फुसांत जातें आणि त्या वायूचा योगाने त्या रक्तास अवस्थांतर प्राप्त होतें मग पुनः ते हृदांत परत जातें आणि सर्व शरीरांत पसरतें. त्या रक्तास वायूचा योगाने हे अवस्थांतर प्राप्त होतें तर ते णे करून शरीराचा सर्व भागां

+ फुफ्फुस ह्मणजे आत्यासारखे शरीरामध्ये दोन पदार्थ आहेत त्याहीं करून श्वासोच्छ्वास होतात.

जैसे पोषण आणि जीवन होते तसे झाले नसते हृद् व फुफुस हीं मोठ्या चमत्कारिक रीतीनी केलीं आहेत. आणि धमन्या ही तशाच केल्या आहेत, त्या नळ्यां प्रमाणे आहेत, त्या हृदापासून रक्त सर्व शरीरांत नेतात. आणि शिराही नळ्यां प्रमाणे आहेत त्या तें रक्त पुनः परत आणतात. जेव्हां हृदाचे स्फुरण राहातें आणि फुफुसाचे श्वासोच्छ्वास होत नाहीत तेव्हां मनुष्य मरतें कळेलें.

रा० - आई, तूं स्नायु आणि स्नायु यांविषयीं जैसे स्पष्टीकरण केले तसे हृद् आणि फुफुस यांविषयीं कर.

आ० - मुलातें पुढल्या प्रसंगीं करावें. आणि तुला समज पडण्याकरितां जाचिचांचें अगत्य आहेत तीं सर्व चित्रें त्या वेळीं दाखवावीं असें माझा मनांत आहे.

फुफुस श्वासोच्छ्वास होण्याकरितां च केले आहेत. व हृद् रक्त फुफुसाकडे नेण्याकरितां आणि रक्तास फुफुसाचा योगाने अवस्थांतर

प्राप्त झाल्यावर ते रक्त सर्व शरीरांत जाण्या करितां केले आहे इतके सध्या जाणलेस ह्मणजे पुरे.

हृदाचा चून फुफ्फुसाचा कांहींच उपयोग नाही, आणि फुफ्फुसाचा चून हृदाचाही उपयोग नाही, आणि

जर फुफ्फुसें करून श्वासोच्छ्वास होण्यास वायुनसेल

अथवा सर्व शरीराचे जीवन आणि पोषण हो-

ण्याकरितां वायूचा योगे करून तयार होण्यास जर

रक्तनसेल तर ते फुफ्फुस आणि हृदया उभयतां

तून एकाचाही कांहींच उपयोग नाही.

फुफ्फुसें करून श्वासोच्छ्वास होण्यास वायूचा पाहिजे,

आणि वायूचे श्वासोच्छ्वास होण्यास फुफ्फुसचा

पाहिजे, या प्रमाणे एकवस्तू दुसऱ्या वस्तूस अनुरूप

प असणे यास अथा योग्य संबध ह्मणतात, यांत सं-

केत, कल्पना, व कोशल्य, यांचे उदाहरण एका पर

म अश्वर्यकारक उदाहरण दिसते.

रा ० - आई, मत्स्यांस श्वासोच्छ्वास आहेत काय ?

आ ० - होय बाबा आहेत, ते त्यांचा गावन्यांवाढा
रें होतात.

रा० - आई, परंतु ते पाण्यांत असतात तेव्हां त्यांचे श्वासोच्छ्वास होण्यास वायु कोठून प्राप्त होतो.

उत्तरा० - मत्स्यांच्या तोंडांत पाणी घेऊन गावऱ्यांत जाते तेथे हृदापासून गावऱ्यांत जें रक्त गेलेलें असतें त्यास पाण्यांत जो वायूचा अंश असतो तेणें कर्तून अवस्थांतर प्राप्त होते.

रा० - आई, तर गावऱ्यांचे मत्स्यांच्यां फुफ्फुसें होत.

उत्तरा० - होय बाबा खरे, आणि पानेही वृक्षचट्टी यांच्यां फुफ्फुसें होत. त्याहीकरून त्यांच्याज गण्यास आणि वाढण्यास जें कांहीं आवश्यक आहे ते त्यांस वायूपासून प्राप्त होते. झाडे आणि प्राणी हे वायूचांचून जगणार नाहीत.

रा० - आई कद्र प्राण्यांस फुफ्फुसें आहेत काय?

उत्तरा० - बाबा त्यांस मनुष्य, पशु, पक्षी, मत्स्य, यांच्या फुफ्फुसांसारिखीं फुफ्फुसें नाहीत, परंतु कित्येक कद्रप्राण्यांचा शरीरांचा निरनिराळ्या भागांस नळ्यांसारिखे उभे अवयव असतात, त्यांहीं करून त्यांस श्वासोच्छ्वास होतात. स्फुरवंट

आदिकरून कित्येकांचा कुशींस लहान भोकें
आहेत, त्यांतून वायु खेळतो.

रा० - आई, तर सर्व प्राणी व झाडें यांस पुरा
याजोगा पुष्कळ वायु आहे ना ?

आ० - राघोबा होय आहेच. ही पृथ्वी एक मोठी
गोलरूप आहे, ही वायूनें वेष्टिली आहे; यासर्व
वायूस वाखाचरण म्हणतात. यास गुरुत्व आ
हे; आणि पृथ्वीचा सभोवती रुमारे साहा पुरुष
उंच पाणी असल्यास तें जितक्या जोराने दावील
तितक्या जोराने सर्व वाखाचरण पृथ्वीवर दावितें.

रा० - आई, वायूपेक्षां पाणी किती जड आहे वरें ?

आ० - सरासरीं आठ शेंपट जड आहे. परंतु
वायूविषयीं दुसऱ्या कांहीं गोष्टीतुला मी सांगूं
इच्छितें त्यांहीं करून वायूचा आणि आपल्या
शरीराचा कित्येक भागांचा कसा आश्चर्यकार
कयथायोग्य संबंध आहे तो तुला कळेल.
आपणास शब्द कर्णद्वारे ऐकूं येतात. कानाचा आं
तल्या आंगांस पातळ कातडी आहे, तिला कर्णभे

री ह्मणाचें, तीजवळ चार लहान अस्थि आहेत, तीं अशीं केलीं आहेत कीं जेव्हां कर्णभेरीचें आंदोलन होतें तेव्हां तीं सर्व अस्थि चलित होतात.

रा० - आई, आंदोलन ह्मणजे काय ?

उना० - पहामी आपला चाकू नीट उभा राही असा चालांकडाचा तुकड्यास घेंवित्यें. आतां त्या चाकूचा वरल्या शोचरावर बोटमारित्यें. पहामो चाकू कसा मार्गें पुढें त्वरित चलन पावतो. अशी जी क्रिया होते हें आंदोलन होय. तूं नगाच्या वर काठी मारितोस तेव्हां त्याचें चर्म आंदोलित होते, अशीच कर्णभेरीही आंदोलित होते.

रा० - आई, पण कर्णभेरीवर काय येऊन आपटतें वरें ?

उना० - वायु आपटतो. जेव्हां घांटेचा लोळा ती-चा बाजूवर बसतो तेव्हां त्या घांटेचीं फार त्वरित बहुत आंदोलनें होतात. या घांटेचा आंदोलनें करून तीचा सभोवतीं जो वायु असतो त्यांत आंदो

लनें होना त; आणि पुढें एका पासून दुसरे, दुसऱ्या पासून तिसरे, अशीं उत्तरोत्तर विस्तृत आंदोलनें होत जातात; जसें स्थिरपाण्यांत धोंडा राकिला असतां पाणी चलित होते, आणि त्या धोंड्या भोंवतीं चतुर्ल तरंग उठतो, त्या पासून दुसरा एक अधिक विस्तृत तरंग उत्पन्न होतो, त्या पासून तृचे पाणी चलित होय असा त्यापेक्षाही अधिक विस्तृत तिसरा एक उत्पन्न होतो. आणि शेवटीं समोरचा किनाऱ्याजवळ पाण्यांत जीं लहान झाडे असतात त्यांजवर तो तरंग आदळून जीं झाडे चलित होतात.

या प्रमाणें घांटेचा आंदोलनें करून वायूचीं आंदोलनें होतात, तीं शेवटीं कर्णभेरीवर आदळून तीं चलित करितात, आणि तींचे आंदोलन होते.

या कर्णभेरीचा आंदोलनें करून तीचा जवळचीं चार लहान आस्थि आंदोलित होतात.

या अस्थांचा आंदोलनें करून कर्णभेरीचा पृष्ठभागीं एक रचची आहे तींत एक द्वय पदार्थ आहे तो चलित होतो. त्या द्वय पदार्थाचा आंदोलनें करून तेथे ए

क ज्ञानरज्जु आहे तिळा कसा तरी विकार होतो; ती
ज्ञानरज्जु मेंदूज वळ गेली आहे तिचा योगाने मेंदूस
शब्दाचे प्रत्यक्ष ज्ञान होते तेणे करून आपणास ऐ
कूंचेते.

रा ० - आई, जर तूं मला हे सांगितलें नसतें सतरमाइ
कानांत इतके चमत्कारिक भाग आहेत आणि कोण
ताही शब्द ऐकूंचेण्याचा पूर्वी इतके व्यापार घडावे
लागतात. हे माझा मनांत अगदीं आले नसतें.

आ ० - बाबा, श्वासोच्छ्वास आणि श्रवण व्यापार
आंविषयीं तुला जें मी सर्व सांगितलें यास नास्ति
क काय ह्मणेल चरें ?

वायूचे अंश आपल्या सर्व शरीरांतून वाहाणा-
ऱ्या रक्ताशीं मिळाले असतां त्या रक्तास शरीराचा
जीव न पोषणार्थ जें अवस्थांतर आवश्यक आहे,
ते उत्पन्न करितात असे ते वायूचे अंश आपो आप
झाले काय ?

शिग जाजावेचीं रक्त हृदांत आणिताने त्याच्यावे
ळेचीं ते वायूशीं मिळण्या करितां हृदकुण्डुसांत पाठ

वितें आ णि मग वायू चा योगा ने त्यास अचरुथांतर
 प्राप्त होऊन ते रक्त परत येते तेव्हा शरीराचे जीवन
 आणि पोषण होण्यासाठी त्यास हृद्द सर्व शरीरांत
 सोडून देते असे हे जें कोणी एक चमत्कारिक हृद्द यं
 च याचे अवयव आपो आप एकत्र होऊन ते घडले
 काय ?

आणि मनुष्य जेव्हा ७० किंवा ८० वर्षे वाचते तेव्हा
 इतका दीर्घकाळ पावतो हृद्द सतत चालते आणि
 विघडत नाही आणि रवीं जरी रात्र दिवस ते इतके का
 म करिते तरी हा व्यापार घडतो इतके दृढ हे हृद्द यं
 आपो आप घडले आहे काय ?

हृद्द एका तासांत ४५०० वेळ आकुंचित् होऊन तिन
 केचवेळ त्यांतून रक्त बाहेर जाते. आज्ञा वेळीं ते
 आकुंचित होते त्या त्या वेळीं ते उडते असे तुझा अनु
 भवास येते

सामान्य सड पातळ मनुष्याचा आंगांत सरास
 रीं ३३ रतळ रक्त असते आणि हे सर्व हृदांतून ए
 का तासांत सरासरीं २३ वेळ ह्मणजे एक मास ६५०

त एकवेळ सर्वशरीरंत जाते. तर हे आश्चर्यकारक
हृद् आकस्मिक योगाने झाले काय ?

आणखी वायु, चरक, हीं जितकीं पाहिजे तितकीं
आणि जावेळीं पाहिजे त्याचवेळीं व जितके वेळ
पाहिजे तितके वेळ एकत्र आणण्यास हृद् आणि
वायु यांचा फुफ्फुसाशीं यथायोग्य संबंध आणो-
आप घडून आला काय ? फुफ्फुसांची गति फार हो-
णे हृदास चांगले नव्हे, आणि हृदाची गति फार हो-
णे हे फुफ्फुसासही चांगले नव्हे. शरीर चांगले रा-
हाण्यास त्यांचा गति जशा परस्परशीं अनुसरू-
न होत असाव्या तशाच होत असतात.

आणि हृद् फुफ्फुस, व वायु, यांचे हे सर्व भाग आ-
कस्मिक योगाने आपो आप झाले आहेत काय ?
त्याच योगाने त्या सर्वांस यथायोग्य परिमाणें करू-
न लुप्त केले आहेत काय ? ते निरंतर कांहीं अस्ता-
व्यस्त न होतां नीट चालाव या जोगें आकस्मिक योगा-
नें एकत्र जोडिले आहेत काय ? आकस्मिक योगाने
च त्यांस गति देऊन सतत बरोबर चालू देविले आहे

तकीं काय ? त्यांच्या परस्पर रांशीं यथायोग्य संबंध
आहे तोही आकस्मिक योगाने घडला अनाहे काय ?

रा० - आई, " ईश्वर नाही असें मूर्ख आपल्या मनां
तह्मणतो " असें जें दिव्य शास्त्रांतील वाक्य तूं मला
ह्मणून दाखविलेंस त्याचें मला पुनः स्मरण होते.

आ० - बाबा ईश्वराचें अस्तित्व, अद्भुत ज्ञान, शक्ति,
आणि चांगुलपणा, यां विषयीं मी तुला इतकी प्र-
माणें सांगितलीं तर आतां असा मूर्खपणाचा श-
ब्द तूं कधीं आपणाकडे लावून घेणार नाहीस अ-
शी माझी खात्री होते, आणि तूं थोर झाल्यावर
ईश्वर आहे कीं नाही या विषयीं संशय मानणा-
रा एकादा मूर्ख व दुष्ट मनुष्य जर तुला भेटला
तर त्यास जाणोस सर्व प्राणी व पदार्थ मात्र निर्भिले
असा एक मोठा परमदयाळू ईश्वर निश्चयें करून
आहे या विषयीं — तुला प्रमाणें सांगतां येता-
ल; आणि कदाचित् त्या विषयीं त्याची खात्री क-
रून देण्यासही तूं समर्थ होशील. आणि ईश्वर
कृपे करून त्यास चांगला आणि करुणी करण्यास

तूं सहाय होशील .

रा० - आई, असा कोणी पुरुषजर मला कधी भेट

लातर असें करण्यास मी निश्चयें करून घेतें .

आ० - राघोबा, वायूविषयीं आपणही कांही गोष्टी

तुला सांगायच्या आहेत; जेणेकरून मनुष्यां

चा सोई आणि करणें यांकरितां त्याचा कसा आश्च

र्यकारक यथायोग्य संबंध आहे हे तुला अधिक

चांगले कळेल .

रा० - वस्तुमात्राचा यथायोग्य परिमाणाविषयीं

जसा चमत्कार आहे तसाच वस्तुमात्राचा यथा

योग्य संबंधाविषयींही आहे असें दिसते .

आ० - आहे खरा, आणि वायू हा याचें एक परम

आश्चर्यकारक उदाहरण होय .

वायु नसतातर आतांजसे भिन्नभिन्न पदार्थ

आपणास चांगले दिसतात तसे न दिसते .

रा० - आई, कां न दिसते वरें ? आपणास तेज

सूर्यापासून प्राप्त होतें ना ? तर वायु त्या तेजांतक

सा अंतर पाडितो हे माझा ध्यानांत येत नाही .

आ० - बाबा, तूंकधीं एक आरसा घेऊन त्याजवर
र सूर्यकिरण पडत असा धरून त्याजवरील सूर्य
किरण खोलीचा भिंतीवर पडत असा फिरविला
आहेस काय ?

रा० - होय आई, आणि तो किरणांचा तेजस्वीक
वडसा भिंतीवर जिकडे तिकडे फिरवितां यतोकळें.

आ० - असो आरशावरजे सूर्यकिरण पडतात
त्यास तो आरसा भिंतीवर परावृत्त करितो असें
ह्मणतात.

आतां बाबा, असें मनांत आणकीं एक केवळ झांक
लेली खोली आहे ती अशी कीं तिच्या खिडकीला
थोडीं ठांचणीचा रव्या इतकीं मोठीं भोकें आहेत त्यांतून
न कांहीं बारीक किरण पडले आहेत आणि त्यां
वांचून तिच्या सर्व जागांत केवळ अंधकार आहे
त्या भोकांतून अशा खोलींत कांहीं काम कर -
ण्यास दिशाचयाजोगा प्रकाश पडणार नाही.
जर या तेजाचा किरणांचे चहुं कडे परावर्तन हो-
ण्याकरितां तूं कित्येक आरसे ठेविलेस; आणि

मग पहिल्या आरशापासून जें तेज येतें तें पुनः प
 राचुत होण्यास दुसरे ठेविलेस आणि नंतर तेज च
 ह्कडे पराचुत होण्यास जर यापेक्षांही अधिक आ
 रशे ठेविलेस तर तेणेकरून खोलीचा सर्व भागांत
 आणि तिजमधील सर्व वस्तूंचर इतकें तेज फांकेल
 कीं तुला चांगले दिसूं लागेल .
 वायु कांहीं याच प्रमाणे करितो . तो लक्षाचे लक्ष
 र्चा अग्रापेक्षां अति सूक्ष्म अंशाचा जमलेला आ
 हे, त्याचा योगाने एकावरून दुसऱ्यावर आणि अ
 पल्या दृष्टीस जासर्व वस्तू पडतात त्यांजवर आणि
 सर्व जागा कितीजरी थोर असल्या तरी त्यांजवर
 सर्व प्रकारें तेज परावर्तन पावतें . जर वायूचा ठायीं
 तेज पराचुत करण्याची शक्ति नसती तर जावस्तूंच
 र साक्षात् सूर्य किरण पडतात त्या वस्तू मात्र आ
 पणास दिसल्या; दुसऱ्या सर्व वस्तूंच जागा अंध
 कारांत असल्या .
 आणि रीति जासर्व वस्तूंकडे आपण पहातो त्याच क
 चक्रीत दिसल्या आणि त्यांचा भोंवतालचे पदार्थ

अंधकार युक्त ह्मणोन त्यांतील बहुतेक वस्तूंकडे पाहिले असतां आपले डोळे दिपते जा सर्व पदार्थां वर साक्षात् सूर्य प्रकाशत नाहीं त्यांजवर चायूचा योगाने सद्यः जें कोमल आणि रमणीय तेज परावर्तन पावते त्याहूनहें किती भिन्न होते. तीव्र आणि कोमल तेजाचा संयोगापासून पृथ्वीचा प्रदेशावर किती रंजित रंग दिसता हेत. तर पाहा आपणास कर्तव्य जीं कामें तीं करतां येण्यासाठीं चहूंकडे तेज फांकविण्यास चायु योग्य आहे इतकें चनाहीं, तर त्याचा योगाने आपल्या आसमंतात भागींचा सर्व पदार्थांचा ठायीं रंजित रंग आणि छाया पाहाण्याने त्यापासून आपणास निरंतर करावांचा ओघही प्राप्त होतो. भिन्नभिन्न पदार्थांपासून जें तेज परावर्तन पावते तें डोळ्यास ग्रहण करितां येतें आणि तें तेज डोळ्याचा पृष्ठभागीं जाऊन तेथें जावस्तूंकडे आपण पाहतो त्या वस्तूंचें अतिचमत्कारक अगदीं त्यांसारखें त्यां पेक्षां सहस्रगुणें लहान मात्र असें प्रतिबिंब करितें, त्या प्रतिबिंबापासून करा

तरीं एकाज्ञानरज्जूस विकार होतो, आणित्याज्ञानरज्जूपाखून मेंदूस विकार होतो, तेणेकरून आपणास दिसते, इतकीं कार्ये घडाचयाजोगे डोळ्याचे भिन्नभिन्न भाग करेकेले व एकत्र जोडिले आहेत. हे अरमला अचकाश असता तर तुला समजवून सांगितले असते.

रा० — आई, डोळ्याचे भिन्नभिन्न भाग समजून घ्यावे असं माझा मनांत फार आहे.

आ० — बाबा, आतांच नाही, कांहीं दिवस झाल्यावर सांगेन, परंतु आपण येथून उठून जाण्याच्या पूर्वी दर्शन व्यापारा विषयी थोडेसें आणखी सांगेन. वायूचा योगाने तेज चहुं कडे कसें परावृत्त होते हे, आणि हे तेजाचें परावर्तन आपल्या सोईसाठीं किती आवश्यक आहे हे, आणितें आपल्या स्वरुार्थ किती उपयोगी पडते हे, तुला मी सांगितले; वायुचा कार्यासाठीं चमत्कारिकरीतीने यथायोग्य केला आहे.

आणखी तेजही वायूचा योगाने परावृत्त होण्याजो

में आण्डोळ्यास ग्रहण करितां येण्याजोगें अति
 चमत्कारिकरीतीने केले आहे. जे वायूचे अंश
 तेजास परावृत्त करितात ते किती सूक्ष्म आहेत; त
 सेंच त्यांस ग्रहण करणारे डोळ्यांचा पुरुल्या भा
 गांतील छिद्र किती बारीक आहे; आण्डोळ्याचा
 पृष्ठभागावरील प्रतिचिंब, ज्ञानरज्ज, आण्डोळ्याचा
 यांस विकार करिते व जेणेकरून आपणास दि
 सते ते प्रतिचिंब किती सूक्ष्म आहे पहावरे. आतां
 तेजाचे अंश आण्डोळ्यास सर्व यांमध्ये यथायोग्य प
 रिमाण आहे. आण्डोळ्याची फार लांब अस-
 ल्यातरीं त्या आपणास त्वरित दिसाच्या स्वरूपाने
 वेगाने ते अंश जातात त्यावेगामध्ये आण्डोळ्याचा अं
 शांमध्ये ही यथायोग्य परिमाण आहे.

तेज एका पलांत $46,000$ मैलांचा मानाने
 जाते हा तेजाचा वेग तो फेचा गोळा एका पलांत जा

+ एका तासाच्या घटिका अडीच, आण्डोळ्याचा घटिकेचीं पळे ६०

* आठ यव स्पर्शजे १ अंगुळ २४ अंगुळें स्पर्शजे १ हात

८०० हात स्पर्शजे १ कोशा अशा कोशाचे स्पर्शारे २३ मैल
 होतात.

तो ल्यावेगापेक्षां १५,५०,००० पंधरा लक्ष पन्नासह
जारपट अधिक आ है .

पृथ्वीपासून सूर्य नवकोटि पन्नासलक्ष ९,५०,०००००
मैल दूर आहे, तथापि सूर्यापासून तेज आपल्या
जवळ २० ॥ पळांत येतें .

रा० - आई, तेजाचा खरित गती विषयी माझाने
अनुमानही करवत नाही .

आ० - खरें बाबा, आणि तेजाचे अंश किती सू-
क्ष्म आहेत याचेंही अनुमान होत नाही, जर ते आ-
हेत ल्यापेक्षां मोठे असते तर ते आपणास दुःखा-
स्पद होते .

रा० - असें कसें बरे ?

आ० - जरही गोटी तुझा सुखावर हळू उडविली
तर ती तुला दुखवील काय ?

रा० - दुखवील असें वाटत नाही, परंतु जर तूं
ती आपल्या सर्व शक्ती करून मारलीस तर तेणे
करून मला बरीच दुखापत होईल .

आ० - असाच तुझा डोक्यांत जरीं टांचणीचा

रचा मी आपल्या सर्वशक्तीने मारिल्यातरीं हीतु
 लादुरवापत होईल; आणि तोचजर बंदुकींत
 भरून मारिल्यातर तुझा डोळ्या फुटेल, आणि
 कदाचित् तेणेकरून तुझा प्राण जाईल. तेजा
 चे अंश सूर्यापासून सर्व मार्गक्रमण करून
 इतक्या वेगाने येऊन डोळ्यावर बसत असतां
 त्यांहीं करून डोळ्यास दुरवापत होत नाहीं तेव्हां
 तें कसे अति अति अति सूक्ष्म असावे याचें म
 नन करून पहावरे !

ते जाचे लक्षावधि अंश एकत्र जमविले असतां
 त्यांचा रेतीचा एकाबारीक कणाइतका मोठा
 तेजाचा कणजर झालातर तोफेतून रेतीनेम
 की डोळ्यावर मारिली असतां तेणेकरून ज
 सा उपद्रव होतो तसा त्यापासूनही होईल .

आतां या सर्व गोष्टींचा विचार कर; तेजास परा
 वृत्त करण्यासाठीं वायु; व आपणास दिखावे
 म्हणून तेजाचें ग्रहण करण्यास डोळा; हे कसे
 आश्चर्यकारकरीतींनीं केले आहेत. आणि रवी

तेजं व त्याचे सूक्ष्म अंश, जसे बहुत लहान अंश आरशाचा योगाने परावृत्त व्हावे तसे वायूचा सूक्ष्म अंश करून सहज परावृत्त होण्याजोगे करे केले आहेत याविषयीही विचार करून पहा. आपणास कांहीं दुःख किंवा विकृति न होतां दूरचे पदार्थ आपल्या दृष्टीस यावे ह्या पूर्णतेज त्यांपासून किती आश्चर्यकारकतेने येते याविषयीही मनन कर; कारण त्याचे अंश इतके सूक्ष्म आहेत कीं त्यांचें सूक्ष्मत्व किती आहे यांचें आपणास अनुमानही करवत नाही.

भिन्नभिन्न वस्तूंचा परस्परांशीं काय आश्चर्यकारक यथायोग्य संबंध हा !

या यथायोग्य संबंधापासून काय आश्चर्यकारक कार्य होतें. — आपल्या जवळ चांभ वस्तू आपणास पाहातां जाणतां येतात इतकेच नाही, तर फार दूरचाही पाहातां जाणतां येतात. पृथ्वीपासून सूर्य ९,५०,००,००० मैल दूर आहे तरी तो

आपणास दिसतो; - आणि दुसऱ्या अचाना
स प्रकाशदेणाऱ्या सूर्यासारख्या जा स्थिर

तारा आहेत. त्यांतून कितीक ५,०००,०००,०००

पांच महापद्मे मेल किंवा याहूनही अधिक दू

र असता त्या आपणास दिसतात.

या सर्वांमध्ये ईश्वराने आपली अनंत शक्ति,

आगाध ज्ञानही दर्शविली आहेत, आणि हे स

र्व मनुष्यांचा सोईच करवे यासाठी त्याणे केले

आहे; यांत त्याणे आपला अद्भुत चांगुलपणा

ही प्रगट केला आहे.

सारांश

सूर्य, पृथ्वी, चंद्र, आणि तारा, यांचा वर्णन द्वा
रें राघोबास ईश्वराची आश्चर्यकारक शक्ति
तसेच आकाशातील नक्षत्रांचे महत्व आणि ग
ति यांचा ठायी त्याचे अद्भुत ज्ञान आणि चांगुलप
णा यांची उदाहरणे दारवचाची असे गंगाबाई
चा मनांत आले परंतु राघोबा किंचित् मोठा शा

ल्यानंतर त्यास फार चांगला बोध होईल असा
विचार करून त्यावेळीं ती उगीच राहिली -

आणखीं दुसरे दिवसीं त्याला घेऊन आपल्या
बहिणीचा घरीं जाऊन तेथें आठपंधरा दिव
स रहावें असा तिणे निश्चय केला त्या मुळें त्या
वेळीं ईश्वराने जे प्राणी व पदार्थ मात्र उत्पन्न
केले आहेत त्यांचां ठायीं त्याणें आपलें अद्भुत
ज्ञान, शक्ति, आणि चांगुलपणा, हीं दर्शविलीं
आहेत त्यां विषयीं आणखी कांहीं राघोबाशीं
बोलणे घडलें नाहीं परंतु राघो निजण्याचा पूर्वीं
त्यां परस्परांचे जें अल्प संभाषण झाले तें लिहितों -

उया ० - मुला एक परमेश्वर आहे आणि तो
अद्भुत शक्ति, ज्ञान, आणि चांगुलपणा, यांहीं क
रून युक्त आहे हे तुझा मनांत ठसण्या करितां कि
त्येक दिवस तुला सप्रमाण निरूपण करून दाख
विलें त्याचें स्मरण ठेवाचेंस असा माझा मनोरथ
आहे .

रा० - आई तें मी कधी विसरणार नाही. तेणेक
रून मला उत्तम बोध आणि माझे मनोरंजनही
झालें आहे.

आ० - राघोबा, ईश्वराने जे पदार्थ आणि प्राणिमा
त्र उत्पन्न केले आहेत त्यांचें जसजसें तुला विशेष
ज्ञान होत जाईल तसतसें उत्तरोत्तर ईश्वराचें
अस्तित्व, त्याची आश्चर्यकारक शक्ति, ज्ञान, आ
णि चांगुलपणा, यांविषयीं ही अधिकाधिक प्र
माणें तुझा ध्यानांत येत जातील.

तूं जर बांबलास जगलास तर अनेक विद्यांचे अ
भ्यास करशील, आणि अनेक ग्रंथ वाचशील,
त्यांत ईश्वर असें नामही आढळणार नाही, तथापि
त्यांतील विषयांत ईश्वराचा अति आश्चर्यकार-
क संकेत, कल्पना, कोशल्य, — अद्भुत शक्ति,
ज्ञान, आणि चांगुलपणा, यांविषयीं अनेक उदा
हरणें असतील.

जाणे आपणास उत्पन्न केले, आणि आपलेक -
ल्याण वरकरव यांसाठीं इतके अनेक पदार्थ नि

मिळे, आणि सर्वांनी आपणास अनन्य भावे
 भजावे, व आपल्या आज्ञा पाळाव्या, आणि म
 रणां नंतर आपल्या चरणां पाशी राहाण्यास
 योग्य होऊन तेथे अक्षय करव पावावे, अशी
 जास आवड आहे त्या परम दयालु भगवंताचा
 गुणालुवादांचे लेखन गायन आणि मनन कर
 णे याजवर मनुष्याचा फारसा भरणसतो ही
 गोष्ट मोठी दुःखास्पद होय --

बाबा, यास्तव तू आपले सर्व अभ्यास आणि
 वाचणे यांत जा विषये करून तुला ईश्वराचा
 संकेत, कल्पना, कौशल्य, शक्ति, ज्ञान, आणि
 चांगुलपणाही दिसून येतील ते विषय तू सा
 क्षेपे मनांत धरून त्यां विषयीं विचार करावा
 स आणि अति नम्र होऊन कृतज्ञतेने आणि
 गौरवे करून भक्ति पूर्वक त्या परमेश्वराचे ध्या
 न करावे असें माझा मनापासून आहे .

ईश्वराने तुजवर केवढी दया केली आहे, आ-
 णि अद्यापि ही नित्यकृती करिन आहे, तोतुला

रुख होण्याकरिता, आणि उपभोग मिळण्याकरिता किती साधनें देत आहे; तुझा मनांत विकल्प आले अथवा तुजपासून कु कर्म घडलें तर त्यास किती खेद होत आहे. आणि तूं सदा सार्वाकाळ चांगला असून परोपकार करावेस हें सर्व त्यास किती प्रिय आहे, हे तूं आपल्या अंतःकरणांत पकें ठसवून या विषयीं नित्य मनन करित जा.

ईश्वराने हे जें स्थावरजंगम विश्व उत्पन्न केले आहे यावरून त्याची अद्भुत शक्ति, चातुर्य, आणि चांगुलपणा, यांचें तुला ज्ञान होईल; परंतु त्यावरून ईश्वराविषयी, तुझा आत्म्याविषयी, आणि मरणा नंतर तूं कोठे जाशील, काय करशील, आणि तुझी काय अवस्था होईल, या विषयी जें जाणण्याचें आवश्यक आहे तें तुला कळणार नाही. -

या कारणास्तव ईश्वरोक्त शास्त्र अवश्य पाहिजे असें सर्व मनांत स्वीकारितात, ईश्वरेच्छा काय

आहे, आणि मरणा नंतर आपली अवस्था
 काय होणार, यां विषयीं आपणास अनेक गोष्टी
 त्या शास्त्रावांचून दुसऱ्या कशा नेही कळत ना
 हीं त. आपण रवीं मनुष्ये निरंतर ईश्वराचा आशां
 उल्लंघितात, म्हणून त्यांचा योग्यता आणि त्यांचीं
 पुण्येही नष्ट जाहालीं आहेत, आणि त्यांस आप
 ला उद्धार करण्याचें सामर्थ्य नाही, यासाठीं या
 पृथ्वीवरील सर्व लोक आपणास पापापासून मु
 क्त करण्यास एक तारक पाहिजे असें मानिता-
 त. त्याजवर भार ठेवण्यांतच आपला अक्षय
 तर पोपाय आहे अशी आशा असत्ये.
 परंतु सत्य ईश्वरोक्त शास्त्र कोणतें या विषयीं नि
 रनिराळ्या लोकांचीं निरनिराळीं मते आहेत.
 कित्येक म्हणतात हिंदु शास्त्र खरें, कित्येक म्ह
 णतात मुसलमानांचें कुराण खरें, आणि कि-
 त्येक म्हणतात ख्रिस्ती लोकांचें बेबल खरें, म्ह-
 णोन आपण स्वतः या विषयीं विचार करावा,
 आणि जा प्रमाणांचा या प्रत्येक शास्त्रास आधार

आहे त्याप्रमाणांतील सारासार ध्यानांत आणावे.
 आणि भिन्नभिन्न शास्त्रांचा अंतर्बहिः प्रमाणां व
 रून त्या शास्त्रांतून ईश्वरोक्त शास्त्र कोणते हे चित्त
 लावून शोधून पहावे, आणि भिन्नभिन्न मताचे
 लोक जापुरुषांवर पातकापासून मुक्त होण्या सा-
 ठी विश्वास ठेवितात, त्यांचीं जन्मकर्मे आणि आ-
 चरणें यांचीं तारतम्यें निघडाचीं तेव्हां स्वरेण ईश्वरोक्त
 शास्त्र कोणते याचा मनांत सत्य सिद्धांत होईल. प-
 रंतु धर्मसंबंधी अशा थोर विषयाचा विचार करते
 समयी सर्व मताभिमान आणि दुराग्रह हे सोडावे
 अशी माझी प्रार्थना आहे.

सत्य ईश्वरोक्त शास्त्र कोणते या विषयीं तुझी रवा-
 ची जाहाली ह्मणजे मग ईश्वर तुझा आत्मा, आणि
 मरणानंतर जी तुझी अवस्था होणार, यां विष-
 यीं जाणण्यास जें योग्य तें तुला कळावें यासाठीं
 ईश्वर प्रेरित जे सत्पुरुष त्याणीं तें शास्त्र लि-
 हिलें आहे असें मानून त्या शास्त्रावर विश्वास ठेव-
 या शास्त्राचा तूं जसजसा अधिक अधिक अभ्यास

कर शील तसतसा अधिकाधिक शाहाणा होशी
ल, त्याजवर असजशी भक्ति बसेल आणि त्या
प्रमाणे वागशीलं, तसतसा तू योग्य आणि रु
खी होशील .

या पृथ्वीवर आपल्या आसमंतात जे सर्व आश्चर्य
कारक ईश्वर निर्मित पदार्थ आहेत यांजविषयी,
आणि आपल्या मनोवृत्तीं विषयी, किती जरी विचा
र केला तरी आपल्या पापाची क्षमा कशी होईल,
अथवा होईल की नाही होणार हे आपणास क
धी कळणार नाही, तर आपणास ईश्वराने स्वोक्त
शास्त्र दिले आहे म्हणून त्याचे आपणाकित्ती उप
कार मानावे बरे .

ईश्वराने जे प्राणी आणि पदार्थ उत्पन्न केले आहे
त त्यांचा मायी त्या जे आपले हस्तलाघव दर्श
विले आहे ते तुला आढळले असता त्याची प्रशं
सा करणे आणि ईश्वरास भजण्याचा नित्यने
म ठेवणे हे जसे तुला योग्य आहे, तसेच ईश्व-
रोक्त शास्त्रांचा अभ्यास करण्याचा नेम राख

णें हें ही योग्य आहे, कीं तें केलें येथे त्याची सेवा घडून पुढें त्याचा संनिध जाण्यास सिद्ध होशील.

बाबा, तरुणोपायाचा मार्ग तुला समजल्यावांचून या सृष्टि संबंधी तुला सर्वज्ञान प्राप्त झालें, आणि तिचा गयीं ईश्वराची शक्ति, ज्ञान, आणि चांगुलपणा, यां विषयीं तुला विस्मय वाटला, तथापि याचा दिव्य लोकांची प्राप्ति होण्यास कांहींच उपयोग पडणार नाही.

तेणें केलें ईश्वर किती मोठा आणि चांगला आहे हे हे मात्र तुला कळेल; परंतु आपल्या पापाविषयीं अंतःकरणपूर्वक पश्चात्ताप पावून त्याणे जो मार्ग दर्शित केला आहे त्यास अनुसरून जर तूं क्षमा मागणार नाहीस तर ईश्वर तुला आपणा जवळून काढून देईल, तेणें केलें तो आपली शक्ति आणि चांगुलपणाही प्रसिद्ध करून दाखवील.

ईश्वराने तुला राहण्या करितां ही जी रूंदर पृथ्वी

केली आहे इजम ध्ये आ णि त्या णे हे जें तुला शरी
र दिल्लें आहे या मध्ये त्याचें अस्तित्व, त्याचें ज्ञा
न, त्याची शक्ति, आ णि त्याचा चांगुलपणा, यां विष
यीं तुला इतकीं प्रमाणें दिसून ही तूं त्या परमेश्व
रास आपला अक्षय सरा करून घेतला नाहीं स
तर ही गोष्ट क्विती भयास्पद होईल -

अहा ! मुला सृष्टिज्जन्य ईश्वर ज्ञाना विषयीं आपलें
जें अति मनोरंजक संभाषण झालें याच रून तूं ई
श्वरोक्त शास्त्रा पासून जें ईश्वराचें ज्ञान प्राप्त होणार
नें शोधण्यास प्रवृत्त होशील असें माझा मनांत आ
हें. असें जर मला वाटत नसतें तर माझे समाधान
न होतें. मग तुझा आस मंतातू अस्मिन् न्या सृष्टि
संबंधी जा सर्व वस्तू त्यांजवर नवें सौंदर्य आणितेज
पडल्या प्रमाणें तुला वाटेल, तूं त्या वस्तूंस ईश्वर नि
र्मित्त असें मानून त्याची प्रशंसा करशील, तसेंच ते
णें करून तो सर्व वस्तुमांचा उत्पत्तिकर्ता परमे
श्वर, दिव्य शास्त्राचा प्रवर्तक, आणित्या शास्त्रा
हें यांजन्मातील सर्वकल्याणांचा आणित्मरणानं

(३४९)

तर अक्षय करवाऱ्हा दात्ता असा त्यास मानून
त्याजवर आवठेवून त्याची भक्ति करशील आणि
पुढे अक्षय करव पावशील . -

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठं	पंक्ति	अ०	शु०
		प्रस्तावना-		२१	६	त्यास	त्यास
१	२	हे कवळ	हेकेवळ		२	संधीत	संधीत
		सृष्टिजन्य ईश्वरज्ञान-		२४	८	संधीना	संधीना
१४	६	नाही	नाहीं		११	हे	हें
१९	५	मोठे	मोठें	२६	३	कर्णन	वर्णन
	६	भूमी	भूमि		१९	जास	जांस
२०	१६	मुळची	मुळची.असे सर्वथ.	२३	१	रूटी	रूटि
२३	१८	कोठें	कोठे	२३	६	हातांन्वा	हातान्वा
	२	हे-द्वारां	हे-द्वारा	२६	७	भागविषयी	भागविषयी
२५	१०	तें	त	२७	५	जेअस्थि	जेंअस्थि
	१०	यंत्रें,आहेत	यंत्रेंआहेत	२९	१०	अधिक	अधिक
२७	१६	द्वारां	द्वारा	६०	१०	आंगठ्यान्वा	आंगठ्यान्वा
२८	११	द्वारां	द्वारा	६५	९	हीं	ही
	३	असे	असें		११	त्याचे	त्याचें
२९	१२	तू	तूं	६६	१५	खाली	खालीं
	१८	का,	का	६९	१७	आहे	आहेत
३०	३	तद्वारां	तद्वारा	७०	१८	कंठाल्वारा	कंठाल्वारा
३४	५	शक्ती	शक्ति		६	साहाय	सहाय
३३	१५	तर	तरतें	७२	८	काहीं	कांहीं
३५	९	काहीं	कांहीं.असें सर्वथ	७२	१०	तेन्हा	तेन्हां
	३	तथापीथोडिशी	तथापिथोडीशी	७३	९	तू	तूं
३६	७	निर्निगळी	निर्निगळीं		९	कूर्परसधि	कूर्परसंधि
	१८	सारिखें	सारिखे	७५	१९	यातसंधाला	याचसंधाला
३७	१३	ईश्वराचें	ईश्वराने	७७	१	धरण्या	धरण्या
४०	१४	त्यांन्वा	त्यान्वा	७८	१६	पडनें	पडने

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
८०	११	ओठ	ओंठयाप्रमा	१४७	१	लोकांन्व	लोकांन्वा
			णें सर्वत्र		११	सोन्याचे	सोन्याचें
८९	१८	मणिवेधास्थी	मणिवंधास्थी	१२	तें	ते	
९८	८	फारचं	फारच	१५१	५	इच्छित	इच्छित
९३	१२	धरले	धरलें	१५४	३	दुःखची	दुखची
९४	२	ओगटा	ओंगटा		१४	सर्वा	सर्वा
१०९	१२	मानतां	मानतां	१५५	१०	गोल्या	गेल्या
	१८	कोट्यवधि	कोट्यवधि	१५५	१५	रज्जूं	रज्जूं
१११	११	काहीं	कांहीं	१६१	१३	दिल्हेस	दिल्हेस
११३	१	चटनास	चटतोस		१८	शेंकडोंवेळा	शेंकडोवेळा
	१६	बरे	बरें	१६३	८	काटाची	काटाची
११६	५	आंगी	आंगी	१६८	१	तशी	तशीं
११७	६	सापडला	सांपडला		११	त्यास	त्यांस
११९	४	भुजास	भुजास	१७०	८	करवीं	करवी
१२०	२	शकते	शकते	१७१	२	वेळी	वेळीं
	१०	माझा	माझा		४	बदली	बदलती
१२३	१४	फाटी	फाटीं	१७२	८	सांगू	सांगूं
१२४	१८	आशां	आशा	१७६	१८	चांगले	चांगलें
१२९	१६	असे	असें	१७८	१२	दिसणे	दिसणें
१३१	१२	तसे	तसें	१८०	६	कोणी	कोणीं
१३६	१३	घारते	घारतें		१०	त्यांचीं	त्यांची
१४८	३	वाहतात	वाहतात	१८७	१२	त्याजवर	त्याजवर
			याप्रमाणें		१०	याणी	याणीं
१४६	८	भागान्नीं	सर्वत्र	१८८	६	जातीचा	जातींचा
			भागान्नीं			प्राण्यास	प्राण्यांस

शुद्धिपत्र

(३)

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१९१	४	ती वंत्रे	तीं वंत्रें	२२१	५	रवाली	रवालीं
१९३	१	ये ते	ये ते	२३१	१६	लांर	लांर
१९६	१२	काडे	कांडे				कुपीतील.
१९८	१५	पडते	पडते	२३३	१३	कुपीतील	तीलप्रत्यय
१९९	११	त्याचे	त्याचें				असतांअसे
२००	६	ते	ते				सर्वत्र
	१५	मुरवासाठी	करवासाठी	२३४	१	तेव्हा	तेव्हां
२०१	१६	केली	केलीं		२	तोफाची	तोफांची
२०४	३	त्यांस	त्यास	२३६	१०	तीज	तीज
	५	पाहिली	पाहिलीं		२	त्रे	त्रें
२१३	५	रवा	०	२३८	११	आरिष्ट	अरिष्ट
	४	तिस	तिला		१६	पंक्तिंचा	पंक्तींचा
२१९	११	असे	असें	२३९	१६	जातो	जातो
	१८	घडले	घडले	२४०	९	हांका	हांका
२२०	१५	जाणतो	जाणतो	२४०	१२	होते	होते
	१६	आहे	आहे	२४२	४	पुनर्उत्थान	पुनरुत्थान
२२१	१६	त्याची	त्याचीं	१२५	१	तीत	तीत
	६	पेक्षा	पेक्षां		२	त्या	त्यां
२२३	७	मोटे	मोटे	२४५	९	त्याही	त्याही
	१८	पेक्ष्या	पेक्षां		१५	प्रथी	पृथी
२२३	११	नाहीत	नाहीत	२४८	४	दादाचे	दादाचे
	१२	मनात	मनांत	२५०	१०	हाताची	हाताची
२२४	७	आता	आतां	२५६	१६	जे	जें
२२५	७	आसतो	असतो		१८	आडकचून	अडकचून
२२८	६	आली	आलीं	२५५	२	आपले	आपलें

शुद्धिपत्र

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२५१	१४	पडत	पडत	२८८	१३	आवश्य	अवश्य
२६०	१२	परतु	परंतु	३००	९	जाहीकरून	जांहीकरून
२६३	११	कळले	कळलें		३	त्यांचे	त्यांचे
२६६	६	बाजूने	बाजूनी. अ	३०१	१८	हावेस	व्हावेस
			संसर्वात्र	३०८	१६	त्यांची	त्यांचीं
२६८	१३	थंडीचा	थंडीचा	३१०	१७	पांच	पांच
२६९	१३	आठ	आठ		१०	चा	चा
२७२	१४	माशास	माशांस	३१८	१३	संकेताचे	संकेताचे
२७४	१५	आहे	आहे		१४	यथायोग्य	यथायोग्य
						वाचूचा	वाचूचा
२७५	७	घडत	घडत	३२०	९	विषयी	विषयीं
	१७	साधने	साधनें	३२३	१३	संबंध	संबंध
२७६	१४	असता	असतां	३२३	९	दाबिल	दाबिल
२७७	३	मिळावा	मिळवावा	३२५	९	त्यांजघर	त्यांजघर
				३३५			
२८१	३	पशु	पशु		१६	तासांचा	तासांचा
	१३	सारिखे	सारिखें	३४०	११	झाले	झालें
२८२	१८	प्रवृत्तीचे	प्रवृत्तीचे	३४८	१८	या	या

मनांत आणून का रागिराने प्रथम जी नळी केली, तिज पासून योजिलेले कार्य व्हावे, असा जो त्याचा अभिप्राय तो संकेत होय. एकादी वस्तू करण्याचे पूर्वी तिज पासून असुक कार्य व्हावे अशी जी मना मध्ये योजना करणे, तो संकेत.

आ० — बाळा, जें मी तुला शिकवितें तें तूं चांगला समजतोस, आणि त्याची आठवण ठेवतोस, हें पाहून मला फार आनंद होतो. वरें जर कोणी प्रथम कल्पना आणि संकेत मनात न आणितां, उद्योग करूं लागला, तर त्याला कांहीं कामाचा उपयोगी पडे, असें एकादें शास्त्र वगैरे करतां येईल काय ?

रा० — नाही येणार हें तर उघड आहे.

आ० — राघोबा, बमत्कारिक, बहुत अवयवें करून पुक्त, आणि असुक वस्तू करायास सोईवार पडे, असें एकादें यंत्र जर तू पाहिलें तर कोणी कुशळ पुरुषाने कल्पून असुक संकेताने केले आहे, असें तुला समजणार नाही काय ?

रा० — आई, समजेल यांत काय संशय.

आ० — बरें मुळा, मनुष्ये जीं येवें करतात, त्यां पै-
क्षां अति-वमत्कारिक ईश्वर निर्मित एक यंत्र मी
मुळा द्वारवचितें, त्याचा टापी ईश्वरानें आपलें ज्ञान,
शक्ती, व चांगुलपणा, हीं प्रकटकेली आहेत. तें यं-
त्र तूं पाहिलें असतां, त्या एकच यंत्रावरून एक
ईश्वर आहे असा निश्चय होईल.

रा० — आई, तें दाखीव, मला पहाव्याची फार उत्कंठा
आहे.

आ० — मुळा, याचवरंगावर क्षणभर हात ठेवून को-
पर स्थिर आसूंदे.

आतां मुझा हात उताणा कर. पुनः पालथा कर.

पुनः तसेंच वरें नें वारंवार कर.

आतां कोपर वांकीव, आणि हात आपल्या रवांथा-

स लागे इतका उंच कर. पुनः रवालीं पडूंदे; पुनः

वारंवार उब कर उंच कर, आणि रवालीं आण.

आतां आंगठा व बोटे जसीजशीं लुझ्याने हालव वि-

तील तस तशीं हालीव बरे.

आतां लुझाने हाल जितका लांब करवेल तित-
का कर, अगदीं बांकवून को, गरगरां फिरिब, व
डावे उजवे बाजूंस जसा लांब व जितका लंब कर क
रवेल तसा कर-

मुळा, तुळा जे मी यंत्र दाखविणार होतें तें यंत्र
हां लुझा हाल होय.

मुळा, हा नाना तऱ्हेने फिरवितां येतो, तस्मात् हा
मोठा चमत्कारिक कला आहे नाहीं बरे?

श० — होय आर्, त्या विषयीं मला कांहीं आणखी
सांग.

आ० — तुला, हे कसे जेणे करून तुला नाना त
ऱ्हेचा पस्तू करतां येतात असें हे यंत्र तुला ईश्व-
राने दिलें आहे, याजवून त्याची तुज वर केव
ही दया आहे हे तुला दिसून येईल.

हातव बाहु यांहीं करून किती नाना प्रकारचीं का
में करतां येतात हे कधीं लुझामनात आले होते?

श० — आज पर्यंत तर आले नव्हते, परंतु आतां आ-
ले; आणि याजवरून आश्चर्य ही बाटू लागले.

आपण हात व बाहु याही करून इतकीं
नाना प्रकारचीं कामें करतो, कीं, त्या सर्वोचे व
र्णन करायास मला अवकाश नाही, तथापी थो-
डिशी सांगतें ऐक.

चहुं कडे पहा, उद्योगी लोकांकडे अमळ दृष्टि
दे, आणि त्यांना हात व बाहु याही करून किती
हजारो निर्निराळी कामें करतां येतात तीं पाहा !
ते आपले हात व बाहु याही करून रहावयास घ-
रें बांधितात-नेसा पांचरायास कापडें विणता-
त, नागरतात, पेरितात, आणि शेते कापितात,
आणि दाणे भाजा वेचितात, फळे काढितात, खा-
ण्यास नाना तऱ्हेचे स्वयंपाक करितात, पिंज-
तात, तुणतात, रंगिवतात, कोरतात, आपितात,
आणि लिहितात-परंतु हीं थोडींशीं कामें सांगि-
तलीं यां शिवाय हजारो आहेत तीं कोठवर सां-
गू-पहा आपणास बाहु व हात जर नसते, अथ-
वा कुत्रा, घोडा, किंवा पक्षी, यांचा पायासारि-
खें असतें, तर आपण किती दुर्बळ आणि दुः